

**ЎЗБЕКИСТОН АЛОҚА ВА АХБОРОТЛАШТИРИШ АГЕНТЛИГИ
ТОШКЕНТ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ УНИВЕРСИТЕТИ**

**«Техник таълим
педагогикаси» кафедраси**

КИЛИЧЕВА Ф.Б.

ОЛИЙ МАКТАБ ПЕДАГОГИКАСИ

ЎҚУВ –УСЛУБИЙ КЎЛЛАНМАСИ

Тошкент - 2011

Тузувчи: Ф.Б.Киличева “Олий мактаб педагогикаси” / ТАТУ, 142 б. – Тошкент, 2011.

Ушбу ўқув-услубий қўлланма магистратура талабаларига мўлжалланган бўлиб унда олий мактаб педагогикасининг ўзига хос хусусиятлари, педагогикада тутган ўрни ва моҳияти, мазмуни очиқ берилган.

Назарий масалалар методикасини ишлаб чиқадиган педагогика тармоғи сифатида олий мактаб педагогикасининг шаклланаётганлиги ва барча фанлар билан боғлиқлиги кўрсатилган.

Тарбиянинг ҳамма муаммоларини бошқа сиёсий, ижтимоий масалалар билан бир қаторда ҳал этиш зарурияти кўрсатиб берилган.

Тошкент ахборот технологиялари университети илмий-услубий кенгаши қарорига асосан чоп этилган (2011 йил _____ феврал _____- сонли баённома)

Тақризчи:

Алиева З.Ш.
Абдулазиззова Р.Н.

КИРИШ

Олий мактаб педагогика фан жаҳон педагогикасининг етакчи бир қисмидир. Педагогика тарихи педагогик таъминотнинг тарихи ва тарбиянинг ривожланиши масалаларини ижтимоий ҳодиса сифатида тадқиқ этувчи педагогик билимлар тармоғидир. У илғор педагогик ғояларнинг салбий педагогик ғояларга қарши курашиш тарихини, ҳукмрон табақаларнинг демократияга қарши сиёсатини очиб ташлайди, илғор педагогик ғоялар, ҳур фикрлар, таълим қонунларининг айрим олинган тарихий даврдаги ривожланиш тамойилларини таҳлил қилади. Муҳим умумий хулосалар чиқаради ва бугунги кун учун долзарб муаммоларни ўртага ташлайди,

Олий мактаб педагогикаси талабаларга таълим бериш ва тарбиялашнинг қонунларни тадқиқ этадиган бўлса, ҳунар - техника таълими педагогикаси билим юрти шарт-шароитларидаги ўқув-тарбиявий жараённинг ўзига хослигини тадқиқ этади. Ўрта махсус ўқув юртиларида умумий ўрта ва махсус маълумот оладиган ёшларни тарбиялаш ҳамда ўқитиш ҳам ўзига хос тарзда олиб борилади. Ишлаб чиқаришда ишлайдиган шахсларни тарбиялаш ва ўқитиш ҳам ўзига хос хусусиятларга эга бўлади.

Олий таълим педагогикасида олий ўқув юрти шарт-шароитларида ёшларни тарбиялаш ва ўқитиш ҳам ўзига хос хусусиятларга эга бўлади. Назарий масалалар методикасини ишлаб чиқадиган педагогика тармоғи сифатида олий мактаб педагогикасининг шаклланаётганлиги, унинг аниқлашиб бораётганлиги кўзга ташланади.

Олий мактаб педагогикаси фанининг ҳамма тармоқлари ўзининг турли ривожланишини, тараққиёт босқичларига эгадир, уларнинг айримлари аниқ шаклланиб бўлган ва етарли даражада кенг ишлаб чиқилган (масалан, олий мактаб педагогикаси, ишлаб чиқариш педагогикаси) баъзи бир тармоқлар педагогикасининг ажралиб чиқиши эндигина бошланмоқда.

Олий мактаб педагогикаси тарбия жараёнини ижтимоий ҳодиса сифатида ўрганар экан, табиий равишда жамиятдаги барча фанлар билан боғлиқдир.

Педагогика инсонлар орасидаги муносабатларни ва ижтимоий муҳитнинг инсонга таъсирини тадқиқ этувчи фан сифатида иқтисодиёт, маданият ривожланишининг ўзига хослиги ҳамда уларнинг инсон шахси шаклланишига таъсирини ўрганади. Шу билан бирга, педагогика олий мактаб тизимининг ташкилий жиҳатларидаги кўпгина масалаларни ҳал этишга, талабаларни олий мактаб оила ва жамоатчиликнинг ўзаро ҳамкорликда иш олиб боришга ёрдам беради.

Олий мактаб педагогикасининг фалсафа ва бошқа ижтимоий фанлар билан боғлиқлиги, ҳал этиладиган илмий масалаларнинг умумийлигини педагогиканинг ижтимоий хусусияти унинг мафқуравий йўналишга эга

эканлигини таъкидлаб туради. Тарбиянинг ҳамма муаммоларини бошқа сиёсий, ижтимоий масалалар билан бир қаторда ҳал этиш заруриятини кўрсатиб беради.

Олий мактаб педагогикасининг бошқа фанлар билан алоқаси. Тарбиянинг моҳиятини илмий асосда тушуниш учун конкрет тарихий шароитда унинг тараққий этиш қонуниятларини билиб олиш зарур. Шунинг учун ҳам олий мактаб педагогикаси ижтимоий фанлардан бири сифатида ижтимоий фанлар билан яқин алоқада ривожланиб боради. Таълим - тарбия ишларидаги жуда кўп масалаларни тўғри тушуниш ва ҳал қилиш учун психологиядан хабардор бўлиш керак. Умумий психология ва болалар психологиясини билиш педагогга турли ёшдаги болаларнинг хатти - ҳаракатларини тўғри тушуниш ва уни тўғри йўлга солиш имконини беради.

Олий ўқув юртлари талабалари учун «Олий мактаб педагогика» курсини ўқитиш жараёнида қуйидаги талаблар амалга оширилади:

1. Талабаларнинг фан асосларини онгли эгаллаши, интеллектуал-маънавий ривожланиши.

2. Талабаларни инсоният эришган бой қадриятларга суянган ҳолда олий мактаб педагогика фанининг ўзига хос илмий - амалий асослари билан қуроллантириш.

3. Талаба тушунчаларини абстракт ҳолда эмас, балки асосий маънавий, физиологик, психологик ва эстетик асосларига боғлиқ ҳолда шакллантиришнинг олий мактаб педагогик асосларини ишлаб чиқиш,

4. Кадрлар тайёрлаш миллий моделини ҳаётга жорий қилиш учун талабаларни фан ва ўқув фанларининг умумпедагогик амалий асослари билан қуроллантириш.

5. Олий ўқув юртларида ҳар бир ўқув фанининг алоҳида соҳа сифатида ривожлантиришни талабаларни ижодий фикрлаш методлари, мутахассислик педагогикаси асослари билан қуроллантириш.

Бошқа фанлар каби олий мактаб педагогикаси ҳам фан сифатида аввало, жамиятнинг талаб эҳтиёжлари асосида пайдо бўлди ва ривожланди.

Маълумки олий мактаб педагогикаси фани тарбия ва таълимнинг инсон ривожи, шахс камоли ва мутахассис шаклланишида муҳим ўрин тутди.

Шу билан бирга Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик каби ғоялар ҳам олий мактаб педагогика фани мазмунидан чуқур ўрин эгаллаган муҳим масалалардир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек «Шахс - кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъекти, таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчи объекти бўлиб ҳисобланади».

1 -МАВЗУ

ОЛИЙ МАКТАБ ПЕДАГОГИКАСИ ФАНИНИНГ ПРЕДМЕТИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Режа:

1.1 Олий мактаб педагогикаси фанининг предмети.

1.2 Олий мактаб педагогикаси фанлари тизими.

1.3 Олий мактаб педагоги олдига қўйиладиган талаблар.

1.1 Олий мактаб педагогикаси фанининг предмети

Олий мактаб педагогикаси ҳозирги вақтда илмий билимларнинг яхши шаклланган катта назарий ва амалий материалларни ўз ичига олган тармоғига айланди. Бу эса педагогиканинг табақаланиши, яъни унинг алоҳида тармоқларга ажралишига сабаб бўлди.

Олий мактаб педагогикаси фан жаҳон педагогикасининг етакчи бир қисми бўлиб, педагогика фан тарихи билан мустаҳкам боғлиқдир. Олий мактаб педагогика фанининг тарихи эса, педагогиканинг қисмларидан бири, яъни унинг махсус тармоғи ҳисобланади, педагогика тарихи педагогик таъминотнинг тарихи ва тарбиянинг ривожланиши масалаларини ижтимоий ҳодиса сифатида тадқиқ этувчи педагогик билимлар тармоғидир. У илғор педагогик ғояларнинг салбий педагогик ғояларга қарши курашиш тарихини, ҳукмрон табақаларнинг демократияга қарши сиёсатини очиб ташлайди, илғор педагогик ғоялар, ҳур фикрлар, таълим қонунларининг айрим олинган тарихий даврдаги ривожланиш тамойилларини таҳлил қилади. Муҳим умумий хулосалар чиқаради ва бугунги кун учун долзарб муаммоларни ўртага ташлайди,

Тарихийлик принципи ҳар қандай фан ривожланишининг зарур принципи ҳисобланади. Зеро ўтмишни ҳозирги давр билан қиёслаш фақат ҳозирги ҳодисаларнинг асосий ривожланиш босқичларини яхши кузатиб боришга ёки ўтмишнинг бебаҳо тажрибаси ҳамда эришилган ютуқлардан фойдаланишга ёрдам бериб қолмай шу билан бирга бу соҳада хатоларга йўл қўйишдан сақлайди ва келажакка йўналтирилган амалий таклифлар, мақсадли ишланишларни амалга оширишга кўп даражада асос бўлади. Жамият ҳаётини қайта қуриш, ўсиб келаётган ёш авлодни, шунингдек ҳамма меҳнаткашлар табақаларини тарбиялашни кучайтиришни талаб этади. Бундай шароитда педагогиканинг тадқиқот соҳалари доираси кенгайди. Олий мактаб педагогикаси талабаларга таълим бериш ва тарбиялашнинг қонунларини тадқиқ этадиган бўлса, ҳунар - техника таълими педагогикаси билим юрти шарт-шароитларидаги ўқув-тарбиявий жараённинг ўзига хослигини тадқиқ этади. Ўрта махсус ўқув юртларида умумий ўрта ва махсус маълумот оладиган ёшларни тарбиялаш ҳамда ўқитиш ҳам ўзига хос тарзда олиб борилади. Ишлаб чиқаришда ишлайдиган шахсларни тарбиялаш ва ўқитиш ҳам ўзига хос хусусиятларга эга бўлади.

Олий таълим педагогикасида олий ўқув юрти шарт-шароитларида

ёшларни тарбиялаш ва ўқитиш ҳам ўзига хос хусусиятларга эга бўлади. Назарий масалалар методикасини ишлаб чиқадиган педагогика тармоғи сифатида олий мактаб педагогикасининг шаклланаётганлиги, унинг аниқлашиб бораётганлиги кўзга ташланади.

Миллий армиямиз учун мутахассислар тайёрлайдиган ҳарбий ўқув юртларида ёшларга таълим бериш ҳамда тарбиялаш муаммолари билан ҳарбий педагогика соҳаси шуғулланади. Катта ёшдагилар орасида мафкуравий тарғибот ва маданий-маърифий ишлар ҳам ўзига хос тармоқларга эгадир. Бу меҳнаткашларни тарбиялаш ишларига муносиб ҳисса қўшади ва белгиланади, аниқланган педагогик ғояларга суянади.

1.2 Олий мактаб педагогикаси фанлари тизими

Олий мактаб педагогикаси фанининг ҳамма тармоқлари ўзининг турли ривожланиши, тараққиёт босқичларига эгадир, уларнинг айримлари аниқ шаклланиб бўлган ва етарли даражада кенг ишлаб чиқилган (масалан, олий мактаб педагогикаси, ишлаб чиқариш педагогикаси) баъзи бир тармоқлар педагогикасининг ажралиб чиқиши эндигина бошланмоқда. Олий мактаб педагогикасининг махсус тармоқлари дефектология ёки махсус педагогика деган умумий ном билан аталадиган махсус гуруҳга бирлаштирилган.

Олий мактаб педагогикаси тарбия жараёнини ижтимоий ҳодиса сифатида ўрганар экан, табиийки у жамиятдаги барча фанлар билан узвий боғлангандир.

Педагогика инсонлар орасидаги муносабатларни ва ижтимоий муҳитнинг инсонга таъсирини тадқиқ этувчи фан сифатида иқтисодиёт, маданият ривожланишининг ўзига хослиги ҳамда уларнинг инсон шахси шаклланишига таъсирини ўрганади. Шу билан бирга, педагогика олий мактаб тизимининг ташкилий жиҳатларидаги кўпгина масалаларни ҳал этишга, талабаларни олий мактаб, оила ва жамоатчиликнинг ўзаро ҳамкорликда иш олиб боришига ёрдам беради. Этика фалсафанинг ахлоқий ва тарбия масалалари билан бевосита боғлиқдир. Уларни ҳал этишда педагогика ахлоқнинг умуминсоний қадриятларига суянади. Эстетика (нафосат) инсоннинг эстетик идеалларини шакллантириш, маданиятга ва воқеликка эстетик идеалларни шакллантириш, маданиятга, воқеликка, эстетик муносабатларнинг умумий қонуниятларини ўрганади ва эстетик тарбияни илмий жиҳатдан асослаш учун хизмат қилади. Бу асосларни педагогика фани ишлаб чиқади, ёшларни гўзалликни ҳис қила олиш, тушунишга ўргатиш воситалари ва йўллари белгилаб беради.

Олий мактаб педагогикасининг фалсафа ва бошқа ижтимоий фанлар билан боғлиқлиги, ҳал этиладиган илмий масалаларнинг умумийлигини педагогиканинг ижтимоий хусусияти унинг мафкуравий йўналишга эга эканлигини таъкидлаб туради. Тарбиянинг ҳамма муаммоларини бошқа сиёсий, ижтимоий масалалар билан бир қаторда ҳал этиш заруриятини кўрсатиб беради. Жамиятимиз ривожланишининг ҳозирги босқичида педагогиканинг иқтисодиёт билан алоқаси мустаҳкамланиб бормоқда.

Ижтимоий фанлардаги маълумотларга суяниб, педагогика жамиятнинг тарбияга бўлган объектив эҳтиёжини ва уларни амалга ошириш шарт-шароитларини ўрганади.

Олий мактаб педагогикасининг бошқа фанлар билан алоқаси. Тарбиянинг моҳиятини илмий асосда тушуниш учун конкрет тарихий шароитда унинг тараққий этиш қонуниятларини билиб олиш зарур. Шунинг учун ҳам педагогика ижтимоий фанлардан бири сифатида социал фанлар билан яқин алоқада ривожланиб боради. Тарбиянинг мақсад ва вазифалари киши шахсининг ҳар томонлама ривожланиши қонуниятларини ишлаб чиқиш жараёнида тарих ва фалсафа, иқтисод ва социология, этика ва эстетика фанлари маълумотларидан фойдаланади. Тарбия ва ўқитиш методлари ҳақида баҳс юритганда эса анатомия ва физиология, олий нерв системаси физиологияси, психология ва умумий гигиена фанлари хулосаларидан фойдаланади.

Таълим - тарбия ишларидаги жуда кўп масалаларни тўғри тушуниш ва ҳал қилиш учун психологиядан хабардор бўлиш керак. Умумий психология ва болалар психологиясини билиш педагогга турли ёшдаги болаларнинг хатти - ҳараткаларини тўғри тушуниш ва уни тўғри йўлга солиш имконини беради.

Олий мактаб педагогикаси фанлари тизими. Турли ёшдаги талабаларни ўқитиш ва тарбиялашнинг назарий ҳамда амалий томонини ёлғиз педагогика фанининг ўзи муфассал ёритиб бера олмайди. Таълим - тарбияга оид билим ва тажриба кенгая бориши натижасида педагогика фани тараққий этиб, такомиллашиб боради ва педагогика фанлари системаси юзага келади. Ҳозирги вақтда педагогика умумий педагогика (мактаб ёшидаги болаларни тарбиялаш ва ўқитиш ҳақида баҳс этади), мактабгача тарбия педагогикаси, махсус педагогика (сурдопедагогика, тифлопедагогика, олигоференопедагогика - кар, кўр ва ақли заиф болаларни тарбиялаш масалаларини ўрганади), методика (айрим ўқув фанларини ўқитиш хусусиятларини ўрганади), педагогика тарихи (таълим - тарбия ишининг пайдо бўлиши ва тараққий этишини, маълум тарихий даврларда педагогик фикрлар тараққиёти масалаларини ўрганади) каби асосий тармоқлардан иборат.

Олий ўқув юртлари талабалари учун «Олий мактаб педагогика» курсини ўқитиш жараёнида қуйидаги талабларнинг амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир:

1. Талабаларнинг фан асосларини онгли эгаллаши, интеллектуал-маънавий ривожланиши.
2. Талабаларни инсоният эришган бой қадриятларга суянган ҳолда олий мактаб педагогика фанининг ўзига хос илмий - амалий асослари билан қуроллантириш.
3. Талаба тушунчаларини абстракт ҳолда эмас, балки асосий маънавий, физиологик, психологик ва эстетик асосларига боғлиқ ҳолда шакллантиришнинг олий мактаб педагогик асосларини ишлаб чиқиш,
4. Кадрлар тайёрлаш миллий моделини ҳаётга жорий қилиш учун

талабаларни фан ва ўқув фанларининг умумпедагогик амалий асослари билан қуроллантириш.

5. Олий ўқув юртларида ҳар бир ўқув фанининг алоҳида соҳа сифатида ривожлантиришни олий мактаб педагогларини таъминлаш учун талабаларни ижодий фикрлаш методлари, мутахассислик педагогикаси асослари билан қуроллантириш.

Ҳар бир мустақил фан ўзининг предмети ва методологик асосларига эга. Жумладан олий мактаб педагогикаси ҳам фан сифатида шаклланиб, ўзининг предметига эга бўлди. Бошқа фанлар каби олий мактаб педагогикаси ҳам фан сифатида аввало, жамиятнинг талаб эҳтиёжлари асосида пайдо бўлди ва ривожланди.

Шу сабабли тарбия жараёнини ижтимоий ҳаётнинг ажралмас қисми деб қараш лозим. Чунки тарбиявий ишларни олиб бормасдан туриб жамиятни тасаввур қилиш қийин.

Маълумки олий мактаб педагогика фани тарбия ва таълимнинг инсон ривожи, шахс камоли ва мутахассис шаклланишида муҳим ўрин тутди.

Шу билан бирга Ватан равнақи, юрт тинчлига, халқ, фаровонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, диний бағрикенглик каби ғоялар ҳам олий мактаб педагогика фани мазмунидан чуқур ўрин эгаллаган муҳим масалалардир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов таъкидлаганидек «Шахс - кадрлар тайёрлаш тизимининг бош субъектини таълим соҳасидаги хизматларнинг истеъмолчиси ва уларни амалга оширувчи объекти бўлиб ҳисобланади».

Олий мактаб педагоги шахсига жиддий талаблар қўйилади. Улар педагоглар ва психологлар томонидан чуқур ўрганилган. Педагог шахсига қўйиладиган энг муҳим талаб унинг юқори малакали бўлишидир, чунки унингсиз педагогик фаолият юритиб бўлмайди. Олий мактаб педагоги ҳам шундай талабларга жавоб бериши керакки, бундай талаблар уни юксак даражада бўлғуси мутахассисни шакллантирадиган шахс даражасига кўтарсин.

1.3 Олий мактаб педагоги олдида қўйиладиган талаблар

Олий мактаб педагогикаси фани олдида қуйидаги муҳим ва доимий талаблар қўйилади:

- жамият ривожлинишининг сиёсий, социал ва иқтисодий йўналишларини тўғри баҳолай олиши;
- муайян тараққиёт даврида жамият учун зарур бўлган бўлғуси мутахассисни шакллантириш стандартларини эгаллаган бўлиши;
- педагогик фаолиятни севиши;
- ўз соҳаси бўйича махсус билимларга эга бўлиши;
- заковатли бўлиши;
- педагогик туйғу;
- юксак етуклик;

- умумий маданият ва ахлоқнинг юксак даражаси;
- педагогик технологияларни маҳорат билан эгаллаган бўлиши.

Педагог шахсига қўйиладиган (қўшимча талаблар: киришиб кета олиш, санъаткорлик, қувноқлик, яхши дид ва бошқалар.

Юқорида санаб ўтилганлар педагог шахсига хос бўлган туғма хислитлар эмас, балки улар педагогнинг ўз устида мунтазам ва бетиним меҳнати, улкан хизматлари натижасида юзага келтирилади.

Назорат учун саволлар:

1. Олий мактаб педагогикаси фанининг предмети нимадан иборат?
1. Олий мактаб педагогикаси фанлари тизимига қандай фанлар киради?
2. Олий мактаб педагогиканинг фалсафа ва бошқа ижтимоий фанлар билан боғлиқлиги.
3. Олий мактаб педагоги олдига қўйиладиган талаблар.

Таянч сўзлари:

Олий мактаб, педагог, талим, тарбия, ўқиш

Адабиётлар:

1. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М., 1980.
2. Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
3. Кузьмина Н.В. Основы вузовской педагогики. - Л., 1972.
4. Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.
5. Архангельский СИ. Лекции по теории обучения в высшей школе. - М., 1974.
6. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности. - М.: Аспект Пресс, 1995.

2- МАВЗУ

ОЛИЙ МАКТАБ ПЕДАГОГИКАСИНИНГ МОҲИЯТИ ВА УНИНГ ФУНКЦИЯЛАРИ

Режа:

2.1 Олий мактаб педагогикаси фанининг моҳияти.

2.2 Педагогикада бошқариш ва тарбия.

2.3 Таълим-тарбия ҳақидаги қонунлар, фармонлар ва уларнинг аҳамиятлари.

2.1 Олий мактаб педагогикаси фанининг моҳияти

Педагогик жараён, педагог ва талабаларнинг ривожланувчи муносабатлари бўлиб, бу муносабатлар талабаларнинг хусусият ва фазилатларнинг сифатларини ўзгартиришга олиб келувчи мақсадга йўналтирилгандир. Ушбу жараён таълим ва ривожланиш жараёнларининг шунчаки йиғиндиси эмас, балки янги сифат ўзгаришидир.

Яхлитлик, умумийлик ва бирлик - педагогик жараённинг бош характеристикаси (тавсифи) ҳисобланади.

Фалсафий тушунчада «яхлитлик» деганда объектнинг ички бирлиги, унинг нисбий (алоҳидалиги) ташқи муҳитга боғлиқ эмаслиги тушунилади; бошқа томондан эса яхлитлик деганда педагогик жараённинг таркибий қисмларининг бирлиги тушунилади. Яхлитлик таркибий қисмларнинг объектив хусусияти, лекин у доимий хусусият маълум босқичда пайдо бўлиши, бошқасида эса ғойиб бўлиши мумкин. Бу ҳодиса педагогика фанига ҳам, амалиётга ҳам тегишлидир (хосдир).

Педагогик объектлар (масалан ўқитиш жараёни) яхлитлиги аниқ мақсад билан ташқил этилади. Демак, яхлитлик ўқув жараёнининг қонуний хусусиятидир. Жамиятда олий мактаб, ўқитиш жараёни бор экан, яхлит ҳам объектив равишда мавжуддир. Масалан реал педагогик амалиётда(тажрибада) яхлитлик- таълим бериш, ривожлантириш ва тарбиялаш фаолиятларининг бирлиги мавжуд. Айтиб ўтилган ҳар бир жараён умумий таълим жараёнида биргаликда кечадиган фаолиятлардир. Тарбия фақат тарбиялашгина эмас, ривожлантириш ва таълим бериш вазифасини ҳам амалга оширади, ўқитишни эса тарбиялаш ва ривожлантиришсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Бу боғлиқликлар ўқитиш жараёнининг шаклланиш мақсади, вазифаси, шакли ва услубига таъсир ўтказади.

Масалан, ўқитиш жараёнида кейинчалик шахснинг ривожланиши, тарбиясига таъсир этувчи илмий тасаввурлар тушунча, қонун, назария ва тамойилларини ўзлаштириш (шакллантириш) кўзда тутилади.

Тарбия жараёнида эътиқод, ахлокий меъёрлар, қоида ва идеаллар, кадриятларга йўналтиришни амалга ошириш билан бирга тасаввур, билим ва кўникмалар ҳам шаклланади. Шундай қилиб икки жараён ҳам асосий мақсадга яъни шахсни тарбиялашга олиб боради, лекин ҳар бири мақсадга эришишда ўзига хос воситалардан фойдаланади.

Амалда бу тамайил (принцип) дарснинг вазифалари, мазмуни, педагог ва талабалар фаолияти, ўқитишнинг турли шакл, усул ва воситалари орқали амалга оширилади. Педагогик амалиётда, худди педагогик назариядаги каби, ўқитиш жараёнининг яхлитлиги, билим, кўникмалар узвийлигини тўғри аниқлаш, ўқитиш ва ривожлантириш жараёнларининг мослашуви билим ва кўникмаларни дунё ва унинг ўзгариши ҳақидаги тасаввурлар бирлигида ўз аксини топади.

Педагогик жараён фанлар тизими ҳисобланади ва қуйидаги таркибий қисмларга бўлинади:

- умумий асослар;
- тарбиялаш назарияси;
- дидактика;
- ўқитиш назарияси;
- мактабшунослик (таълим тизимини бошқариш).

Буларнинг ҳар бир натижалари бир бирини узвий давом эттирадиган ўз вазифасини бажаради. Тузилиш - бу тизимда элементларнинг жойлашиши. Тизим структурасини маълум мезонлар асосида ажратилган элементлар, компьютерлар ва улар ўртасидаги муносабатлар ташқил этади. Яхлит педагогик жараёнда нималар ўртасида боғлиқлик борлигини билгандагина, бу жараёнининг ташқилий, бошқариш вазифалари сифатини яхшилаш муаммоларини ҳал қилиш мумкин.

Педагогик тизимдаги муносабатлар (алоқалар) бошқа динамик тизимдаги муносабатлардан фарқ қилади. Жараёнининг натижаси педагог, қўлланилаётган технология ва талабаниннг ўзаро муносабатига тўғридан тўғри боғлиқдир. Педагог ва тарбияланувчининг ўзаро фаоллиги педагогик жараёнда «педагогик ўзаро муносабат» деган атама билан номланади ва ўз ичига педагогик таъсир, уни фаол қабул қилиш, объект томонидан ўзлаштирилиши, талабаларнинг шахсий фаоллиги, яъни ўзига - ўзи таъсир этиши (ўз - ўзини тарбиялаш) кабиларни олади. Педагогик муносабат давомида субъект ва объектлар ўртасида турли алоқалар намоён бўлади.

2.2 Педагогикада бошқариш ва тарбия

Педагогик жараёнда бошқариш ва ўз - ўзини бошқаришнинг боғлиқлиги муҳим аҳамиятга эга. Умумий жараёнининг муваффақиятли кечиши улар ўртасидаги нисбатнинг тўғрилигига боғлиқ. Ўз навбатида бошқаришнинг (муносабат) алоқаларини ахборот, ташқилий, фаолият алоқаларига (муносабат) таянади. Инсоннинг ривожланиши ўзаро боғлиқ икки жараён - таълим ва тарбияни ташқил этишни талаб қилади. Бу икки жараён ҳар хил вазифага эга, баъзан келишиб (учрашиб), баъзан эса вақт жиҳатдан мос келиб, ўз шакли ва усулларни (услублари) билан тубдан фарқ қилади. Таълимнинг асосий назарий муаммоларини кўриб чиқамиз.

Тарбия - нисбатан мустақил жараён бўлиб, бир неча хусусиятларга эга:

Биринчидан, тарбия - аниқ бир мақсадга қаратилган жараён. Педагог ўз олдига аниқ, мақсадни қўйса, тарбия самарали бўлади. Агар бу мақсад

талабаларга ҳам маълум, тушунарли бўлса ва у қабул қилишга рози бўлса, самарадорлик яна ҳам юқори бўлади.

Иккинчидан, бу кўп омиллик жараён. Уни амалга ошираётган педагог кўп миқдорда объектив, субъектив омилларни назарда тутиши (хисобга олиши) ва қўллаши керак. Бола шахси кўп омиллик таъсирларга дуч келади ва фақат ижобий, балки тузатиш талаб қилинадиган салбий тажриба ҳам орттиради. Кўп омиллик тарбия натижаларининг бир хил эмаслигини тушунтиради.

Учинчидан, тарбия жараёнида педагогнинг шахси катта аҳамиятга эга: унинг педагогик фикрлаши, характери (табиати) қирралари, шахсий фазилатлари, қадриятларга муносабати.

Тўртинчидан, тарбия жараёни яна бевосита тарбия вақти билан унинг натижаларигача бўлган вақтнинг узоклиги билан (белгиланади) ажралиб туради. Тарбия тез самара бермайди. Ўқитиш жараёни натижаси каби тарбия натижалари тез сезилмайди.

Бешинчидан, педагогик жараённинг ўзига хос хусусияти унинг узлуксизлигидир. Педагогик жараён миқёсидаги тарбия-тарбиячи ва талабалар ўртасидаги мунтазам муносабат. Биргина тадбир, қанчалик у ёрқин бўлмасин, тарбияланувчи ҳулқига кучли таъсир ўтказа олмайди.

Агар тарбия жараёни мунтазам бўлмай, онда - сонда бўлса, ўқитувчи қачондир бўлиб, кейин унутилган нарсаларни мустаҳкамлашига тўғри келади.

Ўқитиш (таълим бериш) бир бутун тизим сифатида ўзида кўпгина элементларни: мақсад, ўқув ахбороти, педагог ва талабанинг педагогик мулоқоти воситаларини, уларнинг фаолияти шакллари ва талабанинг ўқиш ва бошқа фаолиятига, ҳулқига раҳбарлик қилиш усулларини ўзида мужассамлаган.

Ўқитиш жараёнини яхлит тизим сифатида қуйидаги схема (чизма) орқали тасвирлаш мумкин.

Ўқув жараёнининг тизим шаклида тушунилишида ўқитишнинг мақсади, педагог фаолияти, талаба фаолияти ва натижа иштирок этади. Бу жараённинг ўзгарувчан қисмига бошқариш воситалари киради. Улар ўз ичига: ўқув материалининг мазмуни, ўқитиш услублари, моддий ўқитиш воситалари (кўргазмали, техник ва ўқув воситалари) ўқитишнинг ва талабалар фаолиятининг ташқилий шакллари олади.

Ўқув воситаларининг ўзгарувчан компонентлари ва доимий мазмунни ташқил этувчи компонентларининг боғлиқлиги ўқитишнинг мақсади ва пировард натижасини ташқил этади. Улар ўсиб келаётган авлодни жамиятдаги ҳаёт ва фаолиятга тайёрлашдек олий мақсадга хизмат қилувчи мустаҳкам бирликни ташқил этади. Бу таркибий қисмларнинг биргаликдаги асоси ўқитиш ва ўқитиш жараёнининг уйғундир. Шу туфайли кўп турдаги, турли сифатга эга элементлар бугун ўқитиш тизимини ташқил этади ва унга ташқилланган ва тартибга солинган тус беради.

Ўқув жараёнининг тизим шаклида тушунилишида ўқитишнинг мақсади, педагог фаолияти, талаба фаолияти ва натижа иштирок этади. Бу жараённинг

Ўзгарувчан қисмига бошқариш воситалари киради. Улар ўз ичига: ўқув материалнинг мазмуни, ўқитиш услублари, моддий ўқитиш воситалари (кўргазмали, техник ва ўқув воситалари) ўқитишнинг ва талабалар фаолиятининг ташқилий шакллари олади.

Ўқув воситаларининг ўзгарувчан компонентлари ва доимий мазмунни ташқил этувчи компонентларининг боғлиқлиги ўқитишнинг мақсади ва пировард натижасини ташқил этади. Улар ўсиб келаётган авлодни жамиятдаги ҳаёт ва фаолиятга тайёрлашдек олий мақсадга хизмат қилувчи мустаҳкам бирликни ташқил этади. Бу таркибий қисмларнинг биргаликдаги асоси ўқитиш ва ўқитиш жараёнининг уйғунлигидир. Шу туфайли кўп турдаги, турли сифатга эга элементлар бир бутун ўқитиш тизимини ташқил этади ва унга ташқилланган ва тартибга солинган тус беради.

Дидактикада ўқитиш жараёни фаолият сифатида тушунилади ва унда қўйидагилар яққол кўзга ташланади:

- бошланғич вазиятни таҳлил этиш; ўқитиш мақсадини аниқлаб олиш ва ўз олдига қўйиш, талабалар томонидан қабул қилиниши;

- ишни режалаштириш, унинг мазмунини мақсадга эришиш воситаларини танлаш, яъни ўқув материалнинг янги бўлагини турли усулларда хавола этиш ва уни онгли қабул қилиш;

- ўқитиш ва ўқиш операцияларини бажариш, педагог ва талабанинг ҳамкорликдаги ишини ташқил этиш;

- тесқари алоқани ташқил этиш, материални ўзлаштириш бўйича ишларни назорат қилиш ва тузатиш ва ўз - ўзини назорат қилиш;

- таҳлил ва ўз - ўзини таҳлил қилиш, ўқитиш натижаларини баҳолаш;

- талабаларнинг мактабдан ташқари ишлари.

Ўқитиш жараёнининг назарий жиҳатдан таркиби шулардан иборат.

Барча педагогик жараёнларнинг ривожланишида айни босқичларни кўришимиз мумкин. Босқичлар - таркибий қисм эмас, балки жараённинг ривожланишдаги кетма- кетликдир. Бош (муҳим) босқичларга: тайёрлаш, асосий (қисм) ва хулоса киради. Педагогик жараённинг тайёрланиш босқичида унинг керакли йўналишида зарур тезликда олиб борилиши учун зарур тезликда олиб борилиши учун зарур шароитлар яратилади. Бу босқичда қўйидаги муҳим вазифалар амалга оширилади: мақсадни асослаш ва қўйиш, шароитларни (диагностика) қилиш, аввалдан кўра билиш, жараён ривожини (кечишини) лойиҳалаш, режалаштириш.

Бу босқичнинг моҳияти халқ таълими олдига турган умумий педагогик мақсадни жараённинг маълум бир қисмида эришиш керак бўлган аниқ вазифаларга кўчиришдир. Мақсадни тўғри қўйиш, жараён вазифаларини аниқлашни диагностика сиз амалга ошириб бўлмайди. Унинг асосий мақсади мўлжалланган натижаларга эришишга ёрдам берувчи ёки тўсқинлик қилувчи сабаблар ҳақида ёрқин тасаввурга эга бўлиш. Диагностика (ташхис) мобайнида педагог ва талабаларнинг реал имкониятлари, уларнинг бундан аввалги тайёргарлик даражаси ва бошқа муҳим ҳолатлар ҳақида зарур ахборотлар тўпланади.

Диагностика жараёнида бошланғич вазифаларга тузатиш киритишга тўғри келади, чунки маълум шароитлар уларни қайта кўриб чиқиш ва реал имкониятларга мослашишни талаб қилади.

Педагогик жараённинг ҳаракатланувчи кучлари.

Педагогик жараённинг ривожланиш ва такомиллаштириш кучи, бу объектив ва субъектив қарама – қаршилиқдан иборатдир.

Объектив қарама - қаршилиқ:

Талабанинг ривожланиш даражаси, билим, кўникмаларининг ҳолати ва ҳаёт даражасининг ошиб боровчи талаблари ўртасидаги зиддиятлардир. Бу зиддиятлар узлуксиз таълим, жадал ўқитиш, жисмоний, ахлоқий тарбиялар орқали бартараф этилади.

Жамият ҳаётининг мураккаблашиши болалар эгаллаши зарур бўлган мажбурий ахборотлар, билим ва кўникмалар сифати ва ҳажмига бўлган талабни доимий ортиб бориши бир қатор қийинчиликларни вужудга келтиради. Булар ўрганиш керак бўлган фанлар, ўқув, меҳнат, жисмоний ва бошқа фаолиятлар сонининг ортиб бориши билан боғлиқ. Вақт танқислиги(етишмовчилиги), муқаррар интеллектуал, жисмоний ва рухий зўриқишларни юзага келтиради.

Педагогик жараённинг ички юритувчи кучларига билиш, меҳнат, амалиёт, ижтимоий фойдали меҳнат билан боғлиқ талаблар ва уларни амалга оширувчи реал имкониятлар ўртасидаги зиддиятлар киради. Агар талаблар имкониятларга мос бўлса, бу зиддиятлар умумий мақсадга эришиш манбаига айланади ва аксинча. Педагог талабалар жамоасини, уларнинг ҳар бир аъзосини яхши ўрганиши ҳамда яқин, узоқ истиқболларни лойиҳалаш маҳоратига эга бўлиши керак.

Талаба табиатининг фаоллиги билан ҳаётдаги ижтимоий -педагогик шароитлар ўртасидаги зиддиятлар субъектив зиддиятлардир.

2.3 Таълим тарбия ҳақидаги қонунлар, фармонлар ва уларнинг аҳамиятлари

Жамият ҳаётидаги доимий ўзгаришлар, янги муносабат ва вазифаларни юзага келиши, болаларга бўлган янги талаблар абсолют мукамал педагогик жараён, ўзгармас педагогик тизимни қуришга йўл қўймайди.

Инсоннинг шаклланишида гуманитар фанлар ролининг тобора ошаётганлиги билан педагогик жараённинг технократлашувга мойиллиги ўртасидаги зиддиятлар.

Бу зиддиятларни бартараф этиш, педагогик жараён самарадорлигини тўлиқ таъминлаш асосий элементларнинг сифатли фаолияти орқали эришилади.

Булар қуйидагилардир:

- талабаларнинг меҳнат, тарбия ва турли жамоат ташкилотлари;
- яхлит жараённинг асосий ўзаги бўлган ўқитиш;
- ижтимоий фойдали меҳнат тарбиянинг муҳим асоси;
- ўқишдан ташқари (синфдан, мактабдан ташқари ижодий фаолият).

Педагогик жараённинг қонуниятлари.

Ҳар бир фан ўз соҳасининг қонун ва қонуниятларини кашф этиш ва тадқиқот қилишни ўзининг вазифаси деб билади. Бу қонуниятларда ҳодисаларнинг моҳияти, муҳим муносабатлари ва боғлиқлари акс этади. Яхлит педагогик жараённинг қонунларини аниқлаш учун қуйидаги боғлиқликларни (алоқаларни) таҳлил қилиб чиқиш керак:

- педагогик жараёни янада кенгрок жамият жараёнлари ва шароитлар билан боғлиқлиги;
- педагогик жараённинг ички муносабатлари (алоқалари);
- ўқитиш, таълим, тарбия ва ривожланиш жараёнлари ўртасидаги муносабатлар;
- педагогик раҳбарлик билан тарбияланувчиларнинг (самодетельность) ташаббускорликлари ўртасидаги боғлиқликлар;
- тарбия субъектлари (тарбиячилар, болалар ташкилотлари, оила) жамоатчиликнинг тарбиявий таъсири жараёнлари ўртасидаги боғлиқлик;
- педагогик жараёни ташкил этишнинг вазифалари, мазмуни, усуллари, воситалари ва шакллари ўртасидаги боғлиқликлар.

Бу муносабатларни таҳлил қилишдан педагогик жараённинг қуйидаги қонунлари келиб чиқади:

1. Педагогик жараён мақсадлари, мазмуни ва услубларининг ижтимоий жиҳатдан шартлилиги. Бу қонун ижтимоий муносабатлар, ижтимоий тузумнинг ўқитиш ва тарбия элементларининг шаклланишига белгиловчи таъсир этиш жараёнини очиб беради.

2. Ўқитиш, тарбиялаш ва ўқувчилар фаолиятининг бир-бирига боғлиқлик қонуни. Бу қонун педагогик раҳбарлик билан талабалар шахсий фаоллигининг ривожланиши шахсий фаоллигининг ривожланиши ўртасидаги, ўқитишни ташкил этиш ва унинг натижалари ўртасидаги боғлиқликларни очиб беради.

3. Педагогик жараённинг яхлит бирлиги қонуни. Бу қонун педагогик жараёнда қисм (бўлак) ва бутун ўртасидаги муносабатни очиб беради, ўқитишнинг рационал, эмоционал, ахборот берувчи ва мазмуний, изланувчилик, операцион ва мотивацион таркибий қисмларини белгилаб беради.

4. Назария ва амалиётнинг бирлиги ва ўзаро муносабати қонуни.

5. Педагогик жараённинг динамиклик қонуни. Бу қонун навбатдаги ўзгаришлар ҳажми аввалги босқичдаги ўзгаришлар ҳажмига боғлиқлигини очиб беради.

6. Педагогик ривожланишининг суръати ва эришилган даражаси қуйидагиларга боғлиқ:

- ирсиятга;
- ўқув ва тарбия муҳитига;
- педагогик таъсир воситалари ва усулларига;

7. Ўқув - тарбия жараёнини бошқариш қонуниятлари. Педагогик таъсирнинг самарадорлиги қуйидагиларга боғлиқ:

- тарбияланувчи ва педагог ўртасидаги (обратная связь) (?) ... тезкорлигига;
- тарбиячиларга тузатувчи таъсир ўтказишнинг ҳажми ва характериغا;

8. Стимуллаш(рағбатлантириш) қонуни. Педагогик жараённинг унумли бўлиши қуйидагиларга боғлиқ:

- педагогик фаолиятнинг ички стимуллари (сабаблари) таъсири;
- ташқи (ижтимоий, ахлоқий, моддий ва бошқалар) стимулларнинг тезлиги, характери ва ўз вақтида кечаётганлиги;

9. Педагогик жараёнда сезги, мантиқий ва амалиётнинг бирлик қонуни.

Педагогик жараённинг самарадорлиги қуйидагиларга боғлиқ:

- сезги орқали қабул қилишнинг тезлиги ва сифатига;
- қабул қилинган ахборотни мантиқий фахмлашга;
- фахмланганларни амалда қўллашга.

10. Ташқи (педагогик) ва ички (билиш) фаолиятининг бирлиги қонуни. Бу нуқтаи назардан педагогик жараён самарадорлиги қуйидагиларга боғлиқ:

- педагогик фаолият сифатига;
- педагогнинг шахсий ўқув - тарбия фаолиятининг сифатига.

11. Педагогик жараённинг белгиланганлик қонуни. Бунда педагогик жараённинг кечиши ва натижаси қуйидагиларга боғлиқ:

- жамият ва шахс эҳтиёжларига;
- жамиятнинг имкониятларига (моддий техник, иқтисодий ва бошқа);
- жараённинг кечиш шароитларига (ахлоқий - психологик (рухий), эстетик ва хоказо).

Ўқитиш жараёнининг ташқи ва ички қонуниятлари мавжуд. Ташқи қонунларга ташқи жараён ва шароитларга боғлиқ қонунлар киради: (ижтимоий - иқтисодий, сиёсий вазият, маданият даражаси, жамиятнинг маълум турдаги шахсга эҳтиёжи таълим даражаси кабиларга боғлиқ).

Ички қонунларга педагогик жараён таркибий қисмлари ўртасидаги муносабатлар киради: мақсадлар, мазмун, усуллар, шакл ва воситалар ўртасидаги боғлиқликлар.

12. Ўқитиш ва тарбия ўртасида қонуний боғлиқлик мавжуд: Ўқитувчининг билим бериш фаолияти тарбиявий характерга ҳам эга. Тарбиявий таъсир бир қатор шароитларга боғлиқ.

13. Бошқа бир қонун педагог ва талаба муносабати билан ўқитиш натижалари ўртасидаги боғлиқликни таъкидлайди. Бу қонунга биноан ўқитиш жараёни қатнашчилари ўртасидаги ўзаро таъсир кўрсатувчи фаолиятсиз ўқитиш ташкил этилмайди.

14. Ўқитиш жараёнининг барча таркибий қисмлари ўртасидаги ўзаро таъсир қўйилган мақсадларга эришишни таъминлайди.

Сўнгги қонунда барча юқоридагилари бир тизимга умумлашади. Агар педагог жараён вазибаларини, мазмунини рағбатлантириш усулларини тўғри танланса, мавжуд шароитларни назарда тутиб, уларни яхшилаш чораларини кўрса, мустаҳкам ижобий натижаларга эришади. Юқорида таърифланган қонуниятлар педагогик жараён томоилларида ўз аксини топади.

Назорат саволлари:

1. Олий мактаб педагогикаси фанининг моҳияти нималардан иборат?

2. Педагогикада бошқариш ва тарбия.
3. Педагогик жараёнлар ва уларнинг моҳияти.
4. Педагогик жараённинг қонуниятлари.
5. Таълим тарбия ҳақидаги қонунларнинг аҳамияти.

Таянч сўзлари:

Олий мактаб, моҳияти, бошқариш, тарбия, педагогик жараён, қонунлар

Адабиётлари:

- 1.Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М., 1980.
- 2.Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
- 3.Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
- 4.Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д:Феникс, 2002. - 544 с.
- 5.Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.
- 6.Архангельский СИ. Лекции по теории обучения в высшей школе. - М., 1974.

3 -МАВЗУ

МУСТАҚИЛ ЎЗБЕКИСТОНДА ОЛИЙ ТАЪЛИМ

Режа:

3.1 Ўзбекистон Республикасида таълимнинг турлари.

3.2 «Таълим тизимини бошқариш» тушунчаси.

3.1 Ўзбекистон Республикасида таълимнинг турлари

Ўзбекистон Республикаси сиёсий мустақилликни кўлга киритган дастлабки кунлардаёқ Республикада таълимни ташкил этиш соҳасида туб ислохотларни амалга ошириш, уни юксак даражада такомиллаштириш ва жаҳон таълими даражасига кўтариш каби масалаларга алоҳида эътибор қаратилди. Ана шу эътиборнинг ёрқин исботи таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий тамойиллари ҳамда таълимнинг Ўзбекистон Республикаси ижтимоий тараққиёти соҳасидаги устувор йўналиши деб эълон қилинганлиги билан белгиланади.

Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий тамойиллари куйидагилардан иборат:

1. Таълим ва тарбиянинг ишонпарвар, демократик характерда эканлиги. Республикада ташкил этилаётган таълим ва тарбия жараёнида шахс орномуси, кадр-қиммати, маънавий ҳамда ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, унинг иқтидори ва қобилиятини намоён қилиши учун шароит яратиш, шунингдек, хоҳиш - истак ва эҳтиёжларини инобатга масалалари назарда тутилади.

2. Таълим тизимининг дунёвий характерда эканлиги. Ушбу тамойил Республика худудидаги мавжуд таълим муассасаларида ёшларга дунёвий характердаги, илмий билимларнинг беришини назарда тутди. Таълим муассасаларида жангари, бузғунчилик кайфиятидаги, шунингдек, миллий низолар ҳамда диний адоватларни келтириб чиқаришга хизмат қилувчи ғояларнинг тартиб этилиши, уларнинг ёшлар сингдириш қонун йўли билан таъқиқланади. Ёшларга диний билимларни бериш давлат аккредитациясидан ўтган Республика Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган ҳамда диний таълим-тарбия бериш ҳуқуқига эга таълим муассасалари, шунингдек, махсус диний маълумотларга эга ва ушбу фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқини кўлга киритган шахслар томонидан амалга оширилади.

3. Давлат таълим стандартлари доирасида таълим олишнинг ҳамма учун аниқлиги.

Республика фуқаролари исталган таълим муассасалари (таълим муассасаси низомида кўзда тутилган талабларга мувофиқ)да Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 1999 йилнинг 16 августида қабул қилинган «Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги қарори, шунингдек, бу борада ўрта махсус, касб-хунар ва олий таълимнинг давлат таълим стандартлари тўғрисидаги қарорлари асосида Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими ҳамда Олий ва ўрта махсус таълим вазирликлари томонидан ишлаб чиқилган ДТС

талабларига мувофиқ таълим олиш ҳуқуқига эгадирлар.

4. Таълим дастурини танлашга ягона ва табақалашган ёндашув.

Ўқув фанлари бўйича яратилган дастурлар орасидан ўқув дастурини яратишга қўйиладиган тамойилларга мувофиқ яратилган ҳамда мақбул деб топилган дастурни танлаб олиш асосида таълим муассасаларида таълимни ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, мутахассислик, касб-ҳунар таълими хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда муайян таълим муассасалари маълум мутахассислик ва Касб-ҳунар таълимининг ўзига хос жиҳатларини инобатга олиш асосида яратилган дастурлар асосида фаолият ташкил этишлари мумкин.

5. Билимли бўлишни ва истеъдодни рағбатлантириш. Таълимни ташкил этишдан кўзланган мақсад ёш авлодга ўқув билим бериш, улардаги мавжуд лаёқат ва истеъдодларни ривожлантиришдан иборатдир. Бугунги кунда жамиятимизда ёшлар орасидан билимли, иқтидорли ўқувчиларни (талабаларни) аниқлаш ва уларни қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор берилмоқда. Ушбу мақсад йўлида фаолият олиб борувчи қатор жамғармалар, чунончи, истеъдодли ёшларни қўллаб қувватловчи «Умид» ва «Улуғбек» жамғармалари ташкил этилди. Мазкур жамғармаларнинг хомийлигида юзлаб ўқувчи ва талабалар етакчи хорижий мамлакатларда таълим олиш ҳуқуқига эга бўлдилар.

6. Таълим тизимида давлат ва жамоат бошқарувини қонунлаштириш. Самарали таълимни ташкил этиш ижтимоий жамият тараққиётини, миллатнинг халқнинг порлоқ келажагини таъминлайди. Шу боис таъминлашни ташкил этиш нафақат давлатнинг, балки умумхалқ ишида. Таълим муассасаларида ташкил этилган ота-оналар қўмитаси, талабалар ўз-ўзини бошқариш органларининг кучи ва имкониятларидан, шунингдек, хоталик (хомий) ташкилотларининг молиявий, маънавий қўллаб-қувватлашлари таълим самарадорлигини ошириш мумкин. Ушбу тамойил мана шу ғояни очиқ беришга хизмат қилади.

7. Таълим тизими деб муайян жамиятда ижтимоий тарихий жараёнда таркиб топган маълум тамойиллар асосида бажариладиган ҳамда бир-бири билан боғланган барча типдаги ўқув-тарбия муассасаларининг йиғиндисига айтилади. Таълим муассасаси юридик шахс булиб қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда фаолият олиб боради.

3.2 «Таълим тизимини бошқариш» тушунчаси

Таълим тизими ижтимоий-тарихий характерга эга бўлиб, у муайян жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий, маданий тараққиёти даражага ҳамда сиёсати мазмуни билан боғлиқ ҳолда таркиб топади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида (1997 йил 29 август) қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги қонунида кўрсатиб ўтилганидек, республика таълим тизим тизимдагиларни ўз ичига олади:

а) давлат таълим стандартларига мувофиқ таълим дастурларини амалга оширувчи давлат ва таълим муассасалари;

б) таълим тизимининг фаолият кўрсатиши ва ривожлантиришини

таъминлаш учун зарур бўлган тадқиқот ишларини бажарувчи илмий-педагогик муассасалар;

Ўзбекистон Республикаси таълим тизими ягона ва узлуксиз бўлиб, мазкур тизим доирасида фаолият юритувчи муассасалар таълимнинг босқичма-босқич амалга оширилиши учун хизмат қиладилар.

Ўзбекистон Республикасида таълим қуйидаги турларда амалга оширилади:

Олий мактабгача таълим талаба шахсини соғлом ва етук, олий мактабда ўқишга тайёргарлик даражасида шакллантириш мақсадида ташкил этилади. Олий Мактабгача таълим муассасаларида болалар ҳар томонлама ривожланидилар таълим-тарбия оладилар. Уларнинг соғлиги мустаҳкамланади, ўз-ўзига хизмат кўрсатиш кўникмаларини ҳосил қиладилар. Уларда меҳнатга муҳаббат уйғонади, катталарга ҳурмат пайдо бўлади. Умумий ўрта таълим мактабларда амалга оширилади. Умумий ўрта таълим мактабларининг иш мазмуни ва вазифаси ўқувчиларга фан асосларини ўргатади, уларда ижтимоий фаолиятни ташкил этиш борасида кўникма ва малакалар ҳосил қилиш, шунингдек, ўрта махсус, касб-ҳунар таълимига уларни тайёрлашдан иборатдир.

Умумий ўрта таълим бошланғич таълим негизида ташкил этилиб, ўқувчиларга билимларнинг зарур ҳажмини беради (умумий ўрта таълим ДТСда белгиланган), уларда мустақил фикрлаш, амалий тажриба кўникмаларини ривожлантиради, дастлабки тарзда касбга йўналтириш ва таълимнинг навбатдаги босқичини танлашга ёрдам беради. Умумий ўрта таълим доирасида болаларнинг қобилият ва истеъдодини ривожлантириш мақсадида муайян йўналишдаги ихтисослиги, махсус таълим муассасалари (мактаб-интернатлар, мусиқа, спорт, хореография ҳамда тасвирий санъат, шунингдек, ижтимоий-гуманитар ва тарбиявий йўналишлари бўйича чуқурлаштирилган билим берувчи мактаблар ва бошқаларни ташкил этиш мумкин. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими узлуксиз таълимнинг таркибий қисми бўлиб, унинг вазифаси иш мазмуни ўқитувчиларга муайян йўналишда мутахассислик ёки касб-ҳунар маълумотини бериш ва уларда бу борада амалий кўникма ҳамда малакаларни шакллантиришдан иборатдир. Ўқувчилар тўққиз йиллик умумий-мажбурий таълимни тугатганларидан сўнг яна уч йил ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини мажбурий-ихтиёрий тарзда ўзлаштирадилар. Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида олиб борилади. Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари, касб-ҳунар бўйича ишлаш ҳуқуқини берадиган, шунингдек, ихтисослик фаолияти ёки таълимини навбатдаги босқичда давом эттириш учун асос бўлувчи ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини беради. Академик лицей ўқувчиларнинг ақлий қобилиятларини жадал ўстириш, уларнинг чуқур, табақалантирилган ва муайян мутахассисликка йўналтирилиш билим олишларини таъминлайди. Академик лицей уч йиллик ўрта махсус ўқув юрти ҳисобланади. Ушбу ўқув юртида ўқувчилар ўзлари танлаган йўналиш бўйича билимларини ошириш ва муайян ишлар асосларини чуқур, мукамал умумлаштириш имкониятига эга бўладилар. Академик

лицейлар асосан олий ўқув юртлари қошида ташкил этилади. Инсоннинг тафаккури, ақлий салоҳияти ижтимоий бойлик ҳисобланади. Улар ҳар қандай жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётига белгилайдиган омиллардир. Шундай ўқувчилар борки, улар умумий ўрта таълим жараёнида маълум йўналиш бўйича ўзларининг иқтидори, истъдодларини намоён этадилар. Бу бойликдан оқилона фойдаланиш, уни тўғри йўналтириш катта аҳамият касб этади. Академик лицейлар айнан шу мақсадни амалга оширишга, иқтидорли, истъдодли болаларни тарбияшга хизмат қилади. Касб-ҳунар коллежи ўқувчиларнинг муайян касб-ҳунарга мойиллиги, маҳорат ва малакасини чуқур ривожлантиришни, танланган касб-ҳунар йўналиши бўйича бир ёки бир неча ихтисослик маълумотини олишни таъминловчи ҳамда уч йил давомида ташкил этилувчи касб-ҳунар таълимини йўлга қўядиган ўқув юртидир.

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги қонун ғояларига эга академик лицей ва касб-ҳунар коллсжининг мақоми хосдир. Мазкур турдаги ўқув юртларида таҳсил олган ўқувчилар олий ўқув юртига киришда ёки танилган йўналиш бўйича куратишда, қонституциявий ҳақ-ҳуқуқларидан фойдаланишда тенг ҳуқуқлилар. Академик лицей ва касб-ҳунар коллежлари юқорида қайд этиб ўтилганидек, ўз олдиларига қўйган мақсадлари билангина бир-биридан маълум маънода фарқ қилади. Касб-ҳунар коллежлари ишлаб турган ҳунар-техника билим юртлари, ўрта махсус ўқув юртлари ва бошқа таълим муассасалари негизида турли йўналишларда ташкил этилади. Шунини алоҳида қайд этиб ўтиш жоизки, янгидан ташкил этилаётган касб-ҳунар коллежлари айни вақтда ишлаб турган билим юртларидан ҳам мазмунан ҳам ишлаш тубдан фарқ қилади. Бу фарқлар нималарда кўринади.

Ушбу типдаги касб-ҳунар коллежларининг фаолияти ўқув жараёнини самарали техника ва технология ютуқлари ёрдамида ташкил этиб, юксак малакали уста, кичик мутахассис тайёрлашдан иборатдир.

Таълим жараёни жаҳон талабларига жавоб берувчи, истиқболни қўллаб ишлаб чиқилган ўқув режаси ва дастурлари асосида ташкил этилади. Касб-ҳунар коллежлари учун ишлаб чиқилган ўқув дастурларидан олдинги таълим босқичи-умумий ўрта таълим мактаблари ва ўзидан кейинги босқичда турган олий ўқув юртларининг ўқув дастурлари билан ўзаро муносибликда бўлиб, таълимнинг узлуксизлик ва изчиллик тамойилига тўла мос келади. Навбатда фарқ касб-ҳунар коллежлари педагогларининг савияси юқорилиги ва таълим жараёнига педагогик технологиянинг тартиби тилга эгаллиги билан фарқ қилади. Касб-ҳунар коллежларида замонавий асбоб-ускуналар, ўқув-услугий куруллар, кўргазмали воситалар, ахборот технологиялари ва компьютерлар билан жиҳозланиши билан ҳам тубдан фарқ қилади. Ускуна бинolari, устахоналарнинг замонавийлиги билан ажралиб туради. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, касб-ҳунар коллежларида ишчи кадрлар эмас, балки кенг ихтисосликдаги кичик мутахассислар тайёрланади. Яна бир афзаллиги бундай ўқув юртларида ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос географик ва демографик шарт-шароитлари ва мутахассисларга бўлган маҳаллий эҳтиёжлари ҳисобга олинган ҳолда кадрлар тайёрланади амал қилиш;

Назорат саволлари:

1. Ўзбекистон Республикаси таълим тизими доирасида фаолият кўрсатувчи муассасаларни санаб ўтинг.
2. Ўзбекистон Республикасида таълимнинг қандай турлари фаолият кўрсатмоқда?
3. «Таълим тизимини бошқариш» тушунчаси.
4. Таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг мазмуни.

Таянч сўзлари:

Таълим тизим, таълим соҳаси, мазмуни, кадрлар тайёрлаш

Адабиётлари:

- 1.Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М., 1980.
- 2.Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
- 3.Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
- 4.Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д:Феникс, 2002. - 544 с.
- 5.Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.
- 6.Архангельский СИ. Лекции по теории обучения в высшей школе. - М., 1974.

4- МАВЗУ

ОЛИЙ МАКТАБДА ЎҚУВ ЖАРАЁНИ ВА ТАЪЛИМ МАЗМУНИ

Режа:

4.1 Олий мактабда ўқув жараёнини ташкил қилиш.

4.2 Дастурларнинг ўқув жараёни билан боғлиқлиги.

4.3 Таълим воситаларининг дидактик вазифалари ва уларнинг туркумлари.

4.4 Олий мактабда давлат таълим стандартлари.

4.1 Олий мактабда ўқув жараёнини ташкил қилиш

Энг қадимги даврда жамоа аъзолари ижтимоий ҳаётда орттирган тажрибаларини ёш авлодга турли йўллар катталарнинг меҳнат фаолияти намунасида тақдим этдилар.

Давр ўтиши билан инсоният ҳар бир одам ижтимоий ҳаётда ўз ижодий фаолияти, табиий борлиқни ўзлаштиришда фаол иштирок этиши кераклигини англади.

Ҳозирги даврдаги ижтимоий ҳаёт ҳар бир одам олдига қамровли улуф вазифаларни қўйиб, уларни амалга оширишни, натижаларни ҳаётга тадбиқ этишни талаб этмоқда.

Бу вазифалардан энг муҳими қуйидагилардир:

- ақлий ривожланиш вазифалари - талабаларда билим, билиш ва малакаларни, яъни ақлий ривожланишни, мустақил фикрлашни, ижтимоий ҳаётда ва ишлаб чиқаришда фаолият кўрсатишни ривожлантириш;
- эмоционал ривожланиш вазифалари талабаларда санъат ва ташқи оламга эмоционал, эстетик муносабатни ривожлантириш;
- ахлоқий ривожланиш вазифалари талабаларда инсоний ахлоқий фазилатни, ахлоқий гўзалликни, ҳаётда ахлоқий жавобгарлик ҳиссини ривожлантириш;
- жисмоний ривожланиш вазифалари талабаларда мустаҳкам, кудратли кучни ривожлантириш;
- шахсий ривожланиш вазифалари таълим ва тарбия жараёнида ҳар бир талабада табиат инъом этган қадриятларни аниқлаш ва ривожлантириш;
- маданий тарбия вазифалари талабаларда миллий ва умуминсоний қадрият асосида бадиий маданиятни ривожлантириш.

Бу вазифаларни амалга ошириш ва ижобий ҳал қилиш, шахсни ҳар томонлама ривожлантириш педагогик жараённинг бир бутун буюк мақсади.

4.2 Дастурларнинг ўқув жараёни билан боғлиқлиги

Дастурий курс мазмуни ва уларни ўқитиш усулларини аниқлашда ҳар бир билимда ўзаро боғлиқ бўлган илмий, мантиқий, психологик хусусиятни болалар билиб олиши керак.

Бу масалалар хусусида таниқли тадқиқотчи олимлар П.Я.Гальперина, В.Л.Данилова, Н.Ф.Тальзина, И.Я.Лернер, М.Н.Скаткин, Б.Т.Лихачевлар ўз фикрларини баён этдилар.

Олий мактаб таълими мазмунини шакллантириш принциплари орасида ўқув фанлари мазмуни принциплари алоҳида ажралиб туради. Бу қуйидаги принциплардир;

- ўқув матнининг ҳозирги давр фани ривожини билан боғлиқлиги принципи;
- политехник принципи;
- мантиқнинг фан ва ўқув фанлари билан бирлиги принципи.
- Санъат мазмунининг шаклланиш принциплари:
- ғоявий мазмун ва бадиий шакл бирлиги принципи;
- шахснинг маданий ривож билан уйғунлик принципи;
- ғоя ва санъатнинг ўзаро бирлиги принципи;
- ёш хусусиятини ҳисобга олиш принципи.

Жисмоний ривожланиш ва меҳнат мазмунини шакллантириш принциплари:

- талаба меҳнатининг ижтимоий - иқтисодий ва ишлаб чиқариш меҳнати билан боғлиқлик принципи;
- меҳнатнинг фан билан узвийлиги принципи;
- талаба меҳнатининг ҳозирги давр касбий талабларга мувофиқ бўлиш принципи.

Юқорида қайд қилинган барча принциплар қуйидаги уч асосий принципларда тўлиқ ўз ифодасини топади:

- таълим мазмуни қисмларининг тузилиш, ҳозирги замон фанининг ишлаб чиқариш ва жамият талаблари даражасида бўлиш принципида;
- таълим методларининг шаклланиши ва тузилиш принципида;
- мўлжалланган мазмунни ҳаётга тадбиқ этиш йўллариининг иш инсоният фаолиятида ва ўқув фанларининг ўзаро боғлиқлик принципида;
- таълим мазмуни қисмларининг ўзаро уйғунликда ва шахснинг ривожини ҳисобга олган ҳолда шаклланиши, тузилишининг узвийлиги принципи.

Олимлардан Ю.К.Бобонский, И.Я.Лернер, М.Н.Скаткин томонидан педагогика фанида мактаб таълими мазмунининг умумдидактик мезони ишлаб чиқилди:

1. Олий мактаб таълими мазмунида эркин жамиятда мустақил фикрлайдиган кишини шакллантириш вазифаси, фан методлари ўрганиладиган мактабларда умумий таълим нуқтаи назардан ўқувчига мослиги мезони;
2. Таълим матнининг мазмуни ва амалий моҳияти мезони;
3. Таълимий матн мазмунининг мураккаблик жиҳатдан мактаб ўқувчиси ёшига мослиги мезони;
4. Мазмун ҳажмининг ўрганиладиган ўқув фанига ажратилган вақтга мослиги мезони;
5. Умумий олий мактаб таълими мазмуни тузилишини белгилашда халқаро тажрибани инобатга олиш мезони;
6. Таълимнинг ҳозирги давр олий мактабларининг ўқув -методик негизига

мослиги мезони.

Олий мактаб таълими мазмунини шакллантирувчи асосий манбалар фан, моддий ва маънавий бойлик, ижтимоий мулоқат тажрибаси, маънавий кадриятлар, ижтимоий тушуниш шакллари, инсон фаолияти турларидир. Бу манбалар асосида таълим мазмунини шакллантиришда тарихий ва психологик талаблар ҳисобга олинади.

Юқорида қайд қилинган ижтимоий тажриба таълим мазмунининг ўзига хос турларидан бири.

- табиат, жамият, техника, фикр ва қобилият ҳақидаги билим. Бу билимларни ўзлаштириш талаба онгида дунёни тўғри англаш, уни олган ва тажриба фаолиятига тўғри ёндашишни таъминлайди.

- маълум фаолиятни амалга оширишдаги тажриба шахснинг билиш ва малакаси билан бирликда бўлган тажриба;

- жамиятда содир бўлган янги муаммоларни хал қилиш бўйича тадбиркорлик, изланувчанлик, фаолият тажрибаси. Бу тажрибада мустақил равишда олдин ўзлаштирилган билим ва билишни турмушга тадбиқ этиш талаб этилади.

- объект ёки инсон фаолияти воситаларига бўлган муносабат тажрибаси. Бу тажриба ташқи оламга, одамларга муносабатда намоён бўлади.

Олий мактаб таълим мазмуни юқорида қайд қилинган принцип ва дидактик мезонларга асосан шакллантирилади, аниқланади.

Таълим воситалари. Таълим воситаларининг дидактик вазифалари ва уларнинг туркумлари. Тўғри ташкил қилинган таълим жараёнида педагог талабаларга ўрганилаётган воқеа ва объектлар ҳақида чуқур тасаввурга эга бўлишлари учун зарур имконият яратиши керак.

Таълим воситалари - жадвал, расм, суръат, модел, фотосуратлар билимни пухта ўзлаштиришини таъминлайди.

Талабаларнинг амалий мустақил ишларда, она тили, чет тили, чет тили ва бошқа ўқув дарсларда фойдаланадиган дарслик, маълумотномалар, луғатлар, илмий ва бадиий адабиётлар, жадвал, расм, фото суръатлар таълим воситалари ҳисобланади ва улар билимни пухта ўзлаштиришга ёрдам беради.

Физика, электротехника, радиотехника дарсларида педагог талабаларни масалан схема, диаграмма, макет, диафильм ва кинофильм воситасида, масалан, «Технология» курсини ўтишда схема, диаграмма, макета, диафильм, кинофильм воситасида «транзистор»нинг ташқи кўриниши ва тузилиши билан таништириш имкониятига эга бўлади.

Ўрганиладиган ҳодиса ва объектни ўрганиш охирида педагогларга воситаларни амалда қўллаш йўлларини кўрсатади. Умуман, таълим воситалари талабалар учун таълим жараёнида атроф муҳитни чуқур англашга ёрдам беради. Педагог учун, ахборот негизи сифатида, таълим жараёнини ташкил қилиш ва билимни назорат қилишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

4.3 Таълим воситаларининг дидактик вазифалари ва уларнинг туркумлари

Таълим воситаларининг дидактик вазифалари қуйидагилардан иборат:

- ўрганиладиган ҳодиса ёки объект ҳақида тўлиқ ва аниқ ахборотни таъминлаш, шу билан таълим сифатини оширишга имконият яратиш;
- талабаларнинг англашга кизиқишини юқори даражада ривожланишига ёрдам бериш;
- таълимнинг кўргазмалилигини кўтариш, талабалар учун қийин бўлган материални тушунишни таъминлаш;
- талабалар меҳнатини унумдорли қилиш, шу билан ўқув материални ўрганишни тазлаштириш;
- дарсда талабаларнинг мустақил ишларини ошириш.

Барча таълим воситаларини қуйидаги турларга бўлиш мумкин:

- таълим мақсади учун мўлжалланган ташқи оламдаги табиий объектлар;
- ҳаракатдаги машина моделлари, аппаратлар, қурилишлар;
- техник қурилмалар макети, ўсимликлар ва уларнинг ҳосили;
- физика, химия дарсларида ўтказиладиган ўқув экспериментларга доир асбоблар;
- график воситалар (суратлар, расмлар, жадваллар, географик хариталар);
- техник таълим воситалар (диапозитивлар, кино фильмлар, чизма ва товушли аппаратлар, аудио ва видео ёзувлар);
- ксерокўчирма ўқув материаллари;
- дарслик ва ўқув қўлланмалар;
- талабалар билими ва билишни назорат қилиш қурилмалари.

Таълим воситаларини қўллаш соҳасида олиб борилган тажрибалар шуни кўрсатадики, улар ахборот манбаи сифатида педагогнинг техник меҳнатдан маълум даражада озод қилади, талабалар билан олиб бориш ижодий фаолият вақтдан озод этади. Таълим воситалари ўқув материални мазмунини тўлиқ ва чуқур баён этишга имконият яратади, талабаларда ижодий фикрлашни шакллантиради. Таълим жараёнида қуйидаги вазифалар хал қилиниши керак:

- талабаларни ўқув-англаш фаолиятини рағбатлантириш;
- илмий билим ва билишни эгаллашлари бўйича уларнинг англаш фаолиятини ташкил қилиш;
- фикрлаш, тушуниш ва назарий қобилиятини ривожлантириш;
- ўқишни билиш ва малакаларини такомиллаштириш;
- илмий дунёқараш ва эстетик маданиятни яратиш.

Таълимни ташкил қилишда педагог қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

- бутун ўқув фаолият машғулотида тайёрланиш;
- янги материални эгаллашга бўлган эҳтиёжни шакллантириш;
- ўзлаштирилган материал мазмунини аниқлаш;
- ўқув-англаш фаолиятини ташкил қилиш;
- бу фаолиятга хаяжонланиш ижобий хусусият бахт этиш;

- талабалар фаолиятини тартибга солиш ва назорат қилиш;
- фаолият натижасини баҳолаш ва яқунлаш.

Қуйидаги тузилиш - мантиқий жадвалга асосланган ҳолда тажрибада педагогик фаолият амалга оширилади.

4.4 Олий мактабда давлат таълим стандартлари

Таълим - ташкил топган билим фаолияти бу фаолият ўйин, бадиий тасвир, меҳнат фаолиятлар фарқ қилади. Таълим фаолияти икки хислатга эга. Биринчи хислати инсон рухияти қонуниятлари ва унинг ижтимоий ривожда ташкил топади. Иккинчи хислати шундаки, инсон билиш фаолиятини ўзгартиради. Махсус тарзда ташкил топган билиш фаолияти - ўқув фаолиятини - ўз мақсад, вазифа, мазмун, метод ва шаклларига эга.

Таълим алоҳида ташкил топган фаолият сифатида, биологик, психологик, ижтимоий қонуниятлар асосида шаклланган инсон ривожини тезлаштиради. Талаба таълим жараёнида атроф борлиқни, таълим жараёнидан ташқаридагига нисбатан, ортиқ, чуқур тушунади. Бундай англаш инсоннинг ижтимоий - тарихий қонуниятлар ривожини англаш, меҳнат жараёнидаги фаолияти ёрдам беради. Бундан ташқари йўл инсон шахси ривожини англашдир. Бундай англаш фақат таълим шароитида бўлади.

Талаба мустақил ҳолда илмий билим тизимини, агар уни бунга ўргатилмаса ўзлаштира олмайди. Шунинг учун таълимда ўқув матни, ўқув китоби, инсоният тажрибаси акс эттирилган дарслик алоҳида аҳамиятга эга.

Таълим - педагог ва талабанинг ўзаро фаолияти. Белгиланган мақсад, мазмун ва дастур педагогнинг фаолияти туфайли амалга оширилади. Ўқиш - бошқариш кутилган натижани ҳосил қилади.

Ўқиш - талабанинг фаолияти. Педагог талабанинг ёрдамида таълим вазифаларини бажаради, инсониятнинг ижтимоий-тарихий тажрибаларини ўзлаштиради.

Назорат саволлари:

1. Олий мактабда ўқув жараёнини ташкил қилиш.
2. Олий мактаб таълими мазмунини шакллантириш принциплари.
3. Дастурларнинг ўқув жараёни билан боғлиқлиги аҳамияти.
4. Таълим воситаларининг дидактик вазифалари ва уларнинг туркумлари.
5. Олий мактабда давлат таълим стандартлари

Таянч сўзлари:

Ўқув жараён, принциплар, дидактика, стандартқ, таълим воситалари

Адабиётлари:

- 1.Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М., 1980.
- 2.Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего

образования. - Рига, 1972.

3. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д: Феникс, 2002. - 544 с.

5-МАВЗУ

ОЛИЙ МАКТАБ ДИДАКТИКАСИ

Режа:

5.1 Таълим жараёнининг моҳияти, вазифаси.

5.2 Ўзбекистонда таълимни ислоҳ қилиш тамойиллари.

5.3 Замоनावий таълим.

5.1 Таълим жараёнининг моҳияти, вазифаси

Таълим жараёни педагогик жараённинг ажралмас, муҳим қисмларидан бири бўлиб, у ўқитиш, билим, кўникма ва малака ҳосил қилиш масалалари билан шуғулланади. Таълим назариясини «дидактика» тушунчаси билан ҳам ифодаланади. Дидактика тушунчаси. Дидактика (грекча «didaktikos»-ўқитувчи, «didako» ўрганувчи) педагогиканинг таълим муаммоларини ишлаб чиқувчи қисми.

Дидактика сўзи илк бор немис педагоги Волфчанг Ратхе(1571-1635) асарларида ўқитиш санъати сифатида ифодаланади. Ян Амос Коменский бу сўзни ҳаммани барчага нарсага универсал санъати шаклида ифодалади. Ратхе дидактиканинг асосий вазифаси «нимага ўргатиш ва қандай ўргатиш вазифасини ишлаб чиқди; ҳозирги замон фанида «қачон, қаерда, қимни ва нима учун ўқитиш» муаммосини тадқиқ этиш, деб ифодаланади.

Дидактиканинг асосий туркумлари; ўқитиш, ўргатиш, таълим, билим, билиш, кўникма, шунингдек мақсад, мазмун, ташкил қилиш, шакл, метод, восита, таълим натижаларидир.

Демак, дидактика ўқитиш, таълим бериш, уларнинг мақсади, мазмуни, методлари, воситалари, ташкил қилиш ва эришилган натижалар тўғрисидаги фан.

Дидактика фан сифатида ўз предмети дорасидаги мавжуд қонуниятларни ўрганади, ўқитиш жараёни натижалари ва боришини бири-бирига боғлиқлигини таҳлил қилади, режалаштирилган мақсад ва вазифаларини амалга оширишни таъминлайдиган шакл ва воситаларни аниқлайди. Шунга кўра у икки вазифани бажаради:

-Назарий (асосан аниқлаш усули)

- Амалий (меъёрни, қуролни)

Дидактика барча предметлар ва барча даражада ўқитиш фаолиятлари

Барча таълим тизимини қамраб олади.

Ўқув жараёнида таълим олувчилар ва педагоглар ўртасида ўзига муносабатлар ўргатилиб, бу жараён икки томоннинг биргаликдаги фаолияти натижасида боради шунинг учун ҳам таълим жараёни икки томонлама характерга эга дейилади. Педагоглар ва талабаларнинг фаоллик даражаси таълим жараёнининг самарасини белгилайди. Албатта бу жараёнда педагог йўналтирувчи сифатида майдонга чиқади.

Таълим жараёнида ўқувчилар онгига синдирилаётган назарий билимлар

амалий фаолият ёрдамида янада мустахкамланади. Амалиёт инсон билишининг асосий манбаидир. У ўзлаштирилаётган назарий билимларнинг асосли эканлигини кўрсатувчи ҳақиқат мезонидир. Инсон теварак-атрофдаги воқелик, нарса ва ҳодисаларнинг соҳиятини амалий ҳаётда уларга тўқнаш келиш йўли билан билиб олади, уларни ўзлаштиради. Инсон амалий фаолият туфайлигина ижтимоий, ишлаб чиқариш фаолияти жараёнида ташкил этувчи муносабатлар, шунингдек, табиат ҳодисалари сирини билиб олади.

Нарсалар, буюмлар билан амалий муомалада бўлиш натижасида буюмлар сезги органларига таъсир қилади, сезгилар идрокни келтириб чиқзади. Амалиётда инсоннинг фаол фикрлаш фаолияти юзага келади. Фикрлаш ёрдамида у реал воқеликни чуқур тушунади.

Билим манбаи саналган амалиётнинг аҳамияти хусусида сўз юритганда билиш жараёнининг моҳиятини ҳам таъкидлаб ўтиш жоиз.

Билим мураккаб диалектик жараён бўлиб, жонли мушоҳададан, абстракт тафаккурга, сўнгра амалиётга ўтиш йўлидир. Билиш шахс учун мавҳум, ҳам ўзлаштирилмаган нарса, воқеа ва ҳодисалар моҳиятининг онг ёрдамида англаш жараёнидир. Объектив борлиқни билиш уни сезишдан бошланади. Сезиш онгнинг ташқи олам билан бўладиган чинакам алоқасидир. Сезиш теварак атрофдаги воқелик, нарса ва ҳодисаларнинг сезги органлари (бизга маълумки, улар битта)га таъсир этувчи айрим сифат, белгиларнинг онгда акс этишидир.

Бунда ҳар бир орган, ҳар бир анализатор, И.И.Павлов таъкидлаб ўтганидек, нарсаларнинг айрим, энг муҳим сифатларини ҳис этади. Сезиш муайян нарса, воқеа ҳодисалар мазмунини онгда идрок этилишига олиб келади.

Идрок сезги аъзолари орқали онгга таъсир этиб турилган нарса ва ҳодисаларнинг унда (онгда) яхлитлигича акс этиш жараёнидир. Сезишлар, сезиш сингари идрок қилиши ҳам ташқи буюмлар, уларнинг мактаблари йўқолиши билан тўхтади.

Сезиш ва идрок қилиш ёрдамида билиш жараёнида тасаввур рўй беради. Тасаввур инсон онгида узок муддат сақланиб қоладиган сезишлар ва идрокнинг изидир. Ёки бошқача айтганда, тасаввур сезги аъзоларига қачонлардир таъсир этган ҳамда идрок қилинган нарса ва ҳодисаларнинг онгдаги яққол тасвиридир. Тасаввур муайян умумлашмаларнинг мавжудлиги билан боғлиқ. Сезиш, идрок ва тасаввур билишнинг муҳим таркибий қисмлари бўлсада, улар ҳам ҳақиқий воқеликни билиш муаммосини тўла ҳал этишмайди. Билиш жараёнининг энг юқори босқичида тафаккур юзага келади.

Инсон фақат тафаккур юритиш жараёнидагина муайян жараён ёки воқеа-ходиса моҳиятини, муносабатларнинг сабабий баҳолашларини аниқлайди.

Демак, бизга билимнинг амалиётдан сезги идрок, тасаввур ва тафаккур асосида ҳосил бўлиши ва яна амалиётга қайтиб боришидан бўлади. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, билим амалиётга ўзининг илгари кўринишида эмас, балки анча бойиган кўринишда, анча юқори даражада қайтиб боради.

Биз бу ҳолни схема тарзидаги қуйидаги ҳолатда кўришимиз мумкин.

Билиш жараёнида билим ҳосил бўлади. Билим - одамларнинг ижтимоий тарихий амалиёт жараёнида тўплаган умумлашган тажрибасидир. Билим объектив борлиқни тўғри акс эттиради. Онг тўғри ва мукамал билимлар ҳам ўз навбатида доимий эмас, балки ижтимоий тараққиёт жараёнида ўзгариб боради.

Билимлар асосида ўқувчиларнинг кузатувчанлик, тафаккур, хотира сингари билиш қобилиятлари ривожланади, уларда эътиқод ҳосил бўлади, илмий дунёқарашнинг шакллантирувчи ғоялар тизими таркиб топади.

5.2 Ўзбекистонда таълимни ислоҳ қилиш тамойиллари

Таълим жараёнида бирор фан соҳасида инсоният томонидан ўзлаштирилган барча билимларни ўрганиш мумкин эмас. Таълим жараёнида энг асосий, энг муҳим билимлар - фанларнинг асосари ўрганилади. Таълим муассасаларида ўрганиладиган ўқув предметлари сони ўз вазифалари ва хусусиятларига мувофиқ тарзда ортиб боради. Бошланғич синфларда табиат ва жамият қонуниятлари борасидаги энг оддий маълумотларни бериш асосида уларда дунёқараш шакллантириб борилади. Мазкур билимлар асосида ўқувчилар объектив борлиқ моҳиятини англаб борадилар. Таълим жараёнида ўқувчилар билимлар-тизимини эгаллабгина қолмасдан, балки фаолият кўникма ва малакаларини ҳам ҳосил қиладилар.

Билимларнинг амалда бир неча бор қўлланилиши кўникмаларнинг ҳосил бўлишига олиб келади. Кўникма – бу ўзлаштириб олинган билимлар асосида амалга ошириладиган ва амалий жиҳатдан мақсадга мувофиқ ҳаракатларга тайёрликда ифодаланган фаолиятдир. Демак, кўникма муайян фаолиятни ташкил этиш усуллари билан, ўзлаштириб олиш ҳамда ўз билимларини қўллай олишдир.

Кўникмалар муайян вазиятлардагина эмас, балки дастлабки шарт-шароитлар вақтида ҳам маълум хатти-ҳаракатлар қилиш (ҳосил бўлган тажриба асосида) қобилияти билан тавсифланади. Кўникмаларни билимлар билан аралаштириб юбориш ярамайди. Ҳар қандай кўникма асосида билим ётади. Билимлар фикр, кўникма эса хатти-ҳаракатларда ифодаланади. Хатти-ҳаракатлар аклий ёки жисмоний бўлиши мумкин.

Малака муайян усул билан беҳато бажариладиган, ўрганиб қолинган автоматлашган онгли ҳаракатдир. Малака бир хатти-ҳаракатнинг ўзини бир хил шароитда кўп марта такрорлаш натижасида ҳал қилинади. Малака канчалик пухта бўлса, одам ишни шунчалик тез ва тўғри. Малакалар турлича бўлади: чунончи, ўқув малакалари оғзаки ҳисоблаш ва бошқалар; меҳнат малакалари-иш қуроллари билан ишлаш, материаллар ҳамда техника билан муомала ва ҳаказолар; ҳаракат малакалари-юриш, югуриш ва бошқалар. Кўникма каби малака ҳам эгалланган билимлар асосида ҳосил қилинади. Кўникма ва малака ўртасида фарқли томонлар ҳам бор. Хусусан, ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган кўникма ва малакалар ҳар хил характерда бўлади.

Юқорида айтиб ўтилганидек, билим, кўникма ва малакалар жараёнида таркиб топади. Таълим-диалектик тарзда тараққий этиб борадиган ички

зиддиятли жараён бўлиб унда икки томон ўқитувчи ва ўқувчи иштирок этади. Таълим бериш ўқувчиларга билимлар бериш, уларда кўникма ва малакалар ҳосил қилиш, янги ҳақиқатларни очишга йўналтирилган ижодий, мантиқий тафаккурни тарбиялашдир.

Ўқиш эса ўқувчиларнинг ўзлаштириш, ўқилиш қобилияти ҳамда муайян ҳаракатларни ҳосил қилиш жараёни саналади. Ўқиш жараёнида ўқувчилар маълум бўлмаган, онгланмаган маълумотларни ўзлаштира борадилар.

Ўқитиш жараёни тўртта асосий босқичдан ташкил топади:

1. ўзлаштирилиши лозим бўлган материални идрок этиш;
2. уни фахмлаб олиш, тушунчалар ҳосил бўлиши;
3. билимларни мустахкамлаш ва такомиллаштириш, кўникма ва малакаларнинг ҳосил бўлиш;
4. ҳосил қилинган кўникма ва малакаларни амалда қўллаш.

Ҳар бир босқич учун ўқувчиларнинг муайян характердаги билиш фаолияти характерлидир. Бу фаолият ўқитувчи томонидан алоҳида раҳбарликни талаб этади.

Таълим жараёнининг бошланғич босқичида ўзлаштирилаётган билимлар моҳияти анализ ва синтез методлари ёрдамида янгиланади.

Анализ (лат. *analysis*-бўлакларга ажратиш) нарса ва воқеа ходисаларни таркибий қисмларга, бўлакларга ажратишдир. Масалан, анорни каттик пуст, кат-кат парда ва доначаларга ажратилади.

Синтез (лат. *synthesis*- бирикиш, кўшилиш) анализга қарама-қарши бўлган фикрлаш жараёнидир. Унда ўрганилаётган нарса ва ходисаларнинг алоҳида қисмларини, бўлаклари бир бутун қилиб бирлаштирилади.

Ўқувчиларнинг фикрлаш фаолияти таққослашларда ҳам намоён бўлади.

Таққослаш - нарса ва ходисалардаги тафовут ҳамда ўхшашликни, тенглик ва нотенгликни топа олишга йўналтирилган фикрлаш операцияси демакдир.

Индуктив ва дедуктив тафаккур ўқув материални тушуниб олишда муҳим аҳамиятга эга.

Индуктив тафаккур (лат. «*indectio*» келтириб чиқариш) –жузъий ёки якка ҳоллардан умумийга, айрим далиллардан умумлашмаларга қараб борадиган, хулоса чиқаришга асосланган мантиқий билиш метод, тафаккур шаклларида биридир.

Дедуктив хулоса (лат. «*deductio*» иккига ажратиш, келтириб чиқариш) - умумий ҳукмлардан якка ҳукмларга қараб бориш орқали мантиқий хулоса чиқаришдан иборат метод, тафаккур шаклларида биридир.

Анализ синтез, таққослаш, индуктив тафаккур ва дедуктив хулоса методларидан фойдаланиш асосида ўқувчиларда тушунчалар ҳосил бўлади.

Тушунча - воқелиқдаги нарса ва ходисаларнинг муҳим белги ва хусусиятларини бир сўз ёки сўзлар бирикмаси билан ифодалашдан иборат тафаккур шакли. Таълим жараёнининг диалектик характерга эгаллиги боис тушунчалар аста-секин чуқурлашиб ва мураккаблашиб боради.

Маълумотларнинг ўзлаштирилиши, тушунчаларнинг таркиб топиши

билимларни ўзлаштириб олишнинг умумий жараёнидаги муҳим вазият ҳисобланади. Ўрганилган материални мулоҳаза қила олмаслик, таълим ва меҳнат фаолиятида мустақил бўлмаслик, уларга нисбатан ижодий ёндошмаслик билимларнинг юзаки ўзлаштиришига олиб келади.

5.3 Замонавий таълим

Таълим муассасаларида бериладиган маълумот мазмуни тарихий хусусиятга эга. Кишилиқ жамияти тараққиётининг барча босқичларида ёш авлодга бериладиган маълумот мазмуни, унинг ҳажми муайян ижтимоий тузумнинг иқтисодий талаб ва эҳтиёжи, фан, техника тараққиёти даражада бўлган бугунги кунда таълим муассасаларида бериладиган маълумот мазмуни ўқувчиларга илмий билимлар бериш, уларнинг фаол ижтимоий фаолияти ташкил этишлари йўлида кўникма ва малакаларни шакллантиришни ифодалайди.

Мустақил Ўзбекистон Республикаси таълим муассасаларида ташкил этиладиган таълим (маълумот)нинг мазмуни аввало комил инсон малакали мутахассисни тайёрлаш жараёни мазмуни билан белгиланади.

Ушбу мақсадни ўзида акс эттирган маълумот мазмуни давлат таълим стандарти, ўқув дастурлари, ўқув режаси ва дарсликлар мазмунида бўлади.

Дидактик вазифалар асосида ўқитиш методларини классификация қилиш

Дидактик вазифалар	Ўқитиш методлари
Қабул қилиш ва ЭСЛаб қолиш мақсадида ўқув материални тушунтириш	Оғзаки тушунтириш. кўрғазмали, мустақил иш
Эгаллаган билимларни мустаҳкамлаш	Ўрганилаётган материални муҳокама қилиш, мустақил иш.
Кўникма ва малакаларни мустаҳкамлаш	Кўрғазмали - машқ қилиш. мустақил иш.
Эгаллаган билимларни, кўникма ва малакаларни амалиётга қўллаш	Амалий ишлар методи, мустақил иш.

Умумий ўрта (касб-ҳунар ва олий) таълимнинг ДТС ўзининг тузилиши ва мазмунига кўра давлат, ҳудуд, таълим муассасалари манфаатлари ва воситалари мувозанатини акс эттиради ҳамда энг муҳим ўқувчи шахси, унинг интилишлари, қобилияти ва қизиқишлари устуворлигидан келиб чиқади.

ДТСни унинг талабларини бажариш Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган мулкчилик шакли ва идоравий бўйсунитишдан қатъий назар барча таълим муассасалари учун мажбурийдир. Ҳар бир синф (1,2,3 ... ва ҳоказо) якунида ўқувчилар томонидан эгаллаши лозим бўлган билим, кўникма ва малакалар таълим (ўқув) предметлари

бўйича ишлаб чиқилган ўқув (режаси ва дастурларида) ўз ифодасини топади.

б) Ўқув режаси - барча таълим муассасаларида сўзсиз амал қилиниши лозим бўлган давлат ҳужжатидир, Унда синфлар бўйича ўрганилиши лозим бўлган ўқув предметлари, мазкур предметлар учун ажратилган ҳафталик соатлар ҳажми кўрсатилади.

Таълим муассасалари учун мўлжалланган ўқув режаси ДТСнинг таркибий қисми бўлган таянч ўқув режаси асосида ишлаб чиқилади ва тегишли вазирлик томонидан тасдиқланади (Республика халқ таълими ёки Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан). Ўқув режаси таълим муассаси маъмуриятига юборилади ҳамда мазкур режа асосида жадвали тузилади. Ўқув жадвалида ҳафта ўқитиладиган ўқув предметларининг номи ва уларга ажратилган соатлар миқдори кўрсатилиб, у ўқув юрти директорнинг ўқув ишлари бўйича ўринбосари томонидан тасдиқланади.

в) Ўқув дастури ҳам худди ўқув режаси каби муҳим давлат ҳужжати бўлиб, унда муайян ўқув предмети (масалалан «Инсон ва жамият» фанининг мазмунини очиб берилади ва ўқув йили давомида ўқувчилар томонидан ўзлаштирилиши зарур бўлган билим, кўникма ва малакалар ҳажми кўрсатилади.

Ўқув дастурлари тегишли таълим (умумий ўрта, касб-ҳунар ёки олий таълим) туридаги барча Таълим муассасалари учун ягона, унинг талаблари тўла равишда бажарилиши мажбурий.

Тушунтириш хати, бўлим ва мавзулар бўйича ажратилган соатлар ҳажми, дастур материали мазмуни ҳамда таавсия этиладиган рўйхатидан иборат бўлади. Тушунтириш хатида ўқув предметининг аҳамияти, унинг фанлар тизимида тутган ўрни, улар ўртасидаги алоқадорлик, материални ўрганиш жараёнида хал этилиши лозим бўлган вазифалар очиб берилади, айрим бўлим ва мавзуларни ўрганиш хусусиятлари кўрсатилади, ўқитиш (таълим) методлари ва воситаларини қўллишга доир тавсиялар берилади.

Соатлар ҳисобини асосли ўринларда ўзгартирилишига йўл қўйилади. Дастур материали бўлимлар ва мавзулар бўйича тақсимланган бўлиб, ҳар бир мавзунини ўрганиш учун ўзлаштирилиши мажбурий бўлган тушунчалар тизимини, шунингдек, кўникма ва малакаларнинг аниқ кўрсаткичи берилади, ниҳоят, ўқувчиларга қўйиладиган якуний талаблар баён этилади. Дастур материал таълим ва тарбия мақсадлари, дидактик узвийлик ва изчилликка мувофиқ равишда танланади ва изчилликка мувофиқ равишда танланади ва тақсимланади.

Ўқув дастурлари қуйидаги тамойиллар асосида тузилади:

- Дастур мазмунининг илмий хусусиятга эгаллиги;
- Дастур мазмунининг ижтимоий-ғоявий хусусиятга эгаллиги;
- Назарий ғояларнинг амалиёт билан бирлиги;
- Дастур мазмунининг ижтимоий тарихий хусусиятга эгаллиги;
- Дастур мазмунининг муайян тизимга эга бўлиши;
- Ўқув предметлари ўртасидаги ўзаро алоқадорлик, боғланишнинг мавжудлиги;

■ Дастурни тайёрлашда ўқувчиларнинг психологик ва рухий хусусиятларини инобатга олиш.

Ўқув режаси ва дастури таълим муассасаси маъмурияти, ўқувчилар жамоаларининг сўзсиз амал қилишлари лозим бўлган бўлган давлат хужжатиدير.

Назорат саволлари:

1. Таълим жараёнининг моҳияти, вазифаси.
2. «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»нинг асосий йўналишлари.
3. Дидактик вазифалар асосида ўқитиш методларини классификация қилиш.
4. Замонавий таълим.
5. Ўқув дастурлари қайси тамойиллар асосида тузилади?

Таянч сузлари:

Замонавий таълим, таълим жараёни, ўқув дастури, дидактика, ўқитиш методлари

Адабиётлари:

- 1.Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М., 1980.
- 2.Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
- 3.Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
- 4.Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д:Феникс, 2002. - 544 с.
- 5.Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.
- 6.Архангельский СИ. Лекции по теории обучения в высшей школе. - М., 1974.

6- МАВЗУ

ТАЪЛИМДА ЯНГИЧА ЁНДАШУВ ВА ИНТЕРФАОЛ МЕТОДЛАР

Режа:

6.1 Таълимнинг интерактив методлари.

6.2 Интерактив методлар ва уларнинг таснифи.

6.3 Таълим беришда янгича ёндашув.

6.1 Таълимнинг интерактив методлари

Таълим методи мураккаб тушунча. «Метод» сўзи грекча бўлиб, тадқиқот усули йўл демакдир, (масалан, мақсадга эришиш усули, йўли). Бу сўзнинг келиб чиқиши (эпимотологияси) илмий даража сифатида талқин этилади.

«Метод» сўзи фалсафий луғатда мақсадга эришиш усули, аниқ тартибга солинган фаолият деб айтилган. Демак, метод таълим жараёнида ўқув-тарбиявий мақсадга эришишда педагог аа талабалар фаолиятини ўзаро боғловчи усул, йўл. Шу нуқтаи назардан дейиш мумкинки, ҳар бир ўқув методи педагогнинг ўқитиш, таълим бериш, янги янги билимни баён қилиш, тушунтириш, талабалардан англаш фаолиятини эгаллашга, рағбат уйғотиш ва ривожлантиришни ўзида мужассам этган.

Метод ўқув - таълим жараёнининг негизи. У таълимда режалаштирилган мақсадни охирги хулосага боғловчи таркибий қисм. У таълимнинг мақсад, мазмун, шакллар воситалар тизимини аниқлашга ёрдам беради.

Таълим приёми таълим методининг узвий қисми (бир бўлаги). Приём талабаларда амалий билиш ва кўникмани ҳосил қилишда, ўрганиладиган билимни амалиётда қўллаш уларга кўрсатишда қўлланади.

Таълим методида объектив қонуниятлар, мақсад, мазмун, асослар (принциплар), таълим шакллари ўз ифодасини топади. Таълим методлари қурилишда, аввалло, объектив ва субъектив қисмлар мавжудлиги яққол кўринади. Таълим методидаги объективлик барча методларда мавжуд. Барча дидактик ҳолатлар, қонун талаблари, қонуниятлар, тамойиллар (принциплар) ва қоидалар, шунингдек, мақсад, мазмун, ўқув фаолияти шакллари унда мужассам.

Педагогик фаолият — бу инсон шахсини, унинг дунёқарашини, ишончини, онгини, хулқини шакллантиришга бўйсундирилган чексиз масалаларни ечиш жараёнидир. Психологик — педагогик адабиётларда педагогик фаолият турлари (таълим берувчи, тарбияловчи, ривожлантирувчи, сафарбарлик, тадқиқотчилик, ташкилотчилик ва бошқалар) қатор олимлар томонидан тадқиқ қилинган. Шу билан биргаликда педагогик фаолият мунтазам ўзгарувчан, янгиланувчан, ривожланувчанлиги билан ажралиб туради, унга ижтимоий буюртма узлуксиз таъсир кўрсатади.

Таълим—тарбия жараёнини замонавий педагогик технологиялар билан таъминлаш вазифаси педагогдан бевосита ижодий фаолиятни ҳамда ишлаб чиқаришга тегишли бўлган соҳа билимларини талаб этади. Демак, технология мавжуд экан, уни таълим— тарбия жараёнига сингдириш шарт экан, бу жараён қаерда кечиши мумкин, деган савол туғилиши табиий. Бу эса, шаксиз, педагогик корхонада, яъни педагогик ишлаб чиқариш жараёнида рўй беради.

Тарбиялаш технологияси — нисбатан янги атама бўлишига қарамай ривожланган мамлакатларда кенг тарқалган. 1.Тарбиялаш технологияси педагогикада янги йўналиш ҳисобланган «ижтимоий педагогика» билан биргаликда фуқаролик ғурури, ватанпарварлик, ижтимоий фаоллик, масъулият ҳисси ва бошқа шахсий сифатларни шакллантиришда жиддий таъсир қилмоқда.

Таъкидлаш жоизки, тарбиялаш технологияси ёшлар билан тарбиявий ишларнинг ғояси, мазмуни ва таркибини эмас, балки бу соҳадаги республикамиз ҳукумати томонидан ишлаб чиқилган мақсад ва вазифаларни самарали амалга ошириш билан шуғулланади. Тарбиялаш технологияси мўлжалланган тарбиявий мақсадга самарали эришувни таъминловчи воситалар мажмуасини кўриб чиқади.

Ўқитувчи педагогларнинг ўзида мулоқот, баҳс олиб бориш маданиятини шакллантириш мақсадида педагогик таълим мазмунига кўйиладиган талаблар, айниқса муҳимдир. Ўзаро ҳамкорлик педагогикаси — ўқитувчи (педагог) ва ўқувчи— талаба орасига ҳамфикрлилик, ишонч, ўзаро ёрдам, ижодий ҳамкорлик муҳитини яратади. Бу эса, ўз навбатида, ёшлар томонидан ҳақиқий инсоний қадриятларни англаш ва эътироф этилишини кафолатлайди.

Президент И.А.Каримов Олий Мажлиснинг XIV сессиясида сўзлаган нутқида: «Бизнинг олдимизда озод фуқаро шахсининг маънавиятини, бошқача айтганда, озод, ҳар томонлама ривожланган, ўз ҳуқуқларини яхши биладиган, кучи ва қобилиятига ишониб таянадиган, атрофдаги ҳодисаларга ўзининг мустақил фикр ва муносабати мавжуд, ўз манфаатларини ватан ва халқ манфаатлари билан уйғунлаштирадиган шахсни тарбиялаш вазифаси турибди», деб таъкидлаган эди.

Миллий ўзликни англашни бутун олам инсонпарварлик маданияти умуминсоний қадриятлар, кўп миллатли халқимиз анъаналаридан айрим ҳолда тиклаб бўлмайди.

Ёшларнинг иқтидори ва билимга чанқоқлиги — айнан шулардан маънавиятга эришиш ва уни ривожлантириш бошланади.

Миллий мафкура, психологик ва педагогик фанлардан фойдаланиб, мақсадлар кетма кетлигини тўғри «технологик» танлай билиш ўта муҳим. Назария нуқтаи назаридан тарбия услубиётини таърифлаш етарли. Лекин технологик жиҳатдаи барча тарбия мақсадларининг қисмларини аниқлаш ва уларни рўёбга чиқариш йўлларини белгилаш зарур бўлади.

«Олий ва ўрта махсус ўқув юртларида бўлғуси мутахассисларнинг умумий ва касбий маданиятини шакллантириш бўйича жамлама тарбиявий

ишлар режаси» тарбиявий ишларни дастурлашга мисол бўла олади. Ушбу дастур олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги ўқув юртлари олимлари ва педагоглари гуруҳининг меҳнати маҳсулидир. Унинг асоси этиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Ўзбекистоннинг дахлсизлигини мустаҳкамлаш, унинг буюк келажагини барпо этиш, ҳар бир талабани кўпқиррали баркамол ва Ватаннинг юксак ғояларига содиқ шахс сифатида тарбиялаш ҳақидаги кўрсатмалари олинган.

Дастурда асосий тарбиявий йўналишлар ва мақсадлар келтирилган. Жумладан, фуқаро тарбияси, касб эгаллашга, шахсий масъулиятни, юқори малакали бўлишга ва касбий маҳоратга интилишни тарбиялаш, оилавий ҳаётга тайёрлаш, талабани шахс сифатида ривожлантириш кабиларга алоҳида эътибор берилган. Мазкур дастур талаба ва педагогнинг фаолиятларини айрим — айрим ҳолда таърифлайди, бу эса қуйида келтирилган тарбия технологияси ва Д. Кратволнинг руҳиятли қадрият соҳасидаги ўқув мақсадлари таснифлагичга мос келади. У дунёда тан олинган ва тарбиявий мақсадларни ва кутиладиган натижаларни режалаштиришда кенг қўлланилади. Унинг асосида эса тарбиявий технология ётади. Таълим технологияси каби, тарбия вазифаларни шакллантиришда таълим олувчилар хатти — ҳаракатини акс эттирувчи феъллардан фойдаланилади.

6.2 Интерактив методлар ва уларнинг таснифи

Ўқув — тарбия жараёнига замонавий педагогик технологияларни жорий қилиш педагогдан ижобий ишлашни талаб этади. Педагог ўзида унга ёрдам берувчи ташқи имкониятлар, яъни, назарий — амалий, ўқув қуроллари ва воситалари мавжудлиги ҳақида тўлиқ маълумотларга эга бўлиши керак. Педагог ўзидаги мавжуд маълумотлар ва имкониятлар асосида қаралаётган таълим йўналиши бўйича маълумотлар ва илғор ўқитиш услубларини кўзлаган мақсадга йўналтириш қобилиятига эга бўлиши лозим.

Педагогда шаклланган билим, кўникма, малака, ўқитиш воситалари, замонавий педагогик технологиялар имкониятларини мақсадга мувофиқ йўналтира олиш қобилиятлари мавжуд бўлиб, у давлат таълим стандартлари асосида таълим олувчига аниқ мақсадини белгилаб олиши мумкин. Бу эса, ўз навбатида, педагогик технологияларни қўллаш режасини ишлаб чиқишга, яъни вазифаларини белгилаб олишга олиб келади. Белгиланган мақсад ва вазифаларни эътиборга олган ҳолда таълимнинг ҳаракатчан модели яратилади. Моделни ишлаб чиқиш асосан тизимли ёндашув услуби, мақсадлар тизимини яратиш ва унга эришиш кетма — кетлигига асосланган ҳолда олиб борилади. Таълим моделини яратиш замонавий таълим технологиясининг асосий талабларидан биридир.

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» педагогга рақобатбардош кадрлар тайёрлаш юзасидан замонавий талаблар мажмуини белгилаб беради. Бир — бирига боғлиқ бўлган талабларнинг мажмуи, педагогнинг умумлаштирилган моделини ташкил этади. Умумлашган моделга мувофиқ

асосий талаблар қуйидагилардан иборат, яъни:

- педагогнинг таълим бериш маҳорати;
- педагогнинг тарбиялай олиш маҳорати;
- таълим — тарбия жараёнида инсон омилини таъминловчи шахс фазилати;

— таълим олувчиларнинг билимларини ҳолисона баҳолай олиш ва назорат қила олиш маҳорати. Бугунги кунда Ўзбекистонда жаҳон таълим майдонига киршга йўналтирилган янги таълим тизими қарор топмоқда. Бу жараён билан бир вақтда педагогик ўқув — тарбия жараёнининг назарияси ва амалиётда сезиларли ўзгаришлар содир бўлмоқда. Таълимдаги ёндашувлар таркиби ўзгармоқда ва бошқача муносабатлар, педагогик менталитетлар ўрнатилмоқда. Таълим тизими янги ахборотлар билан ишлаш қобилияти ижодий ечимининг таълим дастурини индивидуаллаштиришга қаратилиши билан бойитилмоқда.

Таълим - педагогик жараённинг муҳим таркиби бўлиб, ўқувчи - талаба билан ўқитувчи (педагог)нинг шахсга йўналтирилган ўзаро муносабатлари ҳисобланади. Ижтимоий билимга тенг бўлган педагогик технологияларнинг ташкил топишида фаннинг роли ортиб бормоқда.

Замонавий педагогик технологияларнинг психологик — педагогик нуқтаи назардан такомиллашувининг асосий йўналишлари қуйидагилар билан ифодаланади:

— Ўқувчи-талабанинг ёдлашдан эслаб қолиш функциясига ўтиши, яъни ўзлаштирилганини ишлатиш имконини берувчи ақлий ривожланиш жараёнига ўтиши;

— билимнинг ассоциатив статистик моделдан ақлий ҳаракатнинг динамик таркибий тизимларига ўтиш;

— ўртача ўқувчи — талабага йўналтирилганликдан ўқитишнинг табақалашган ва индивидуаллаштирилган дастурларига ўтиш;

— ўқувчи—талабанинг ташқи мотивациясидан ички маънавий иродали тартибга солинишга ўтиш.

6.3 Таълим беришда янгича ёндашув

Таълимда замонавий дидактика ва таълим таркибларининг самарадорлигини ошириш, янги ғоя ва технологияларнинг илмий ишлаб чиқилиши ва амалий асосланишига ўтилмоқда. Бунда ҳар хил педагогик тизим билан ўқитиш технологиялари ўртасида боғлиқлик, амалиётда давлат таълим тизимининг янги шакллариининг апробацияси, ҳозирги замон шароитида ўтмишнинг педагогик тизимларини қўллаш муҳим ҳисобланади.

Педагогик технология пайдо бўлгунга қадар бошқа масалалар қаторида мураккаб қурилма ва жараёнлар ўрганиладиган таълим тизими доирасида айнан таълим жараёнини етарлича самарали лойиҳалаш қоидаси ишлаб чиқилмади. Бу бўшлиқни педагогик технология педагогнинг лойиҳалаштирилган ўқув жараёнига ижодий ёндашуви учун кенг ўрин қолдирган ҳолда тўлдиради.

Педагогик технологиянинг ўзига хос томони шундан иборатки, унда

Ўқув мақсадларига сўзсиз эришиш ўқув жараёнида лойихалаштирилади ва амалга оширилади. Технологик ёндашув, энг аввало, юзакиликда эмас, балки режалаштирилган натижани амалга ошириш имконини берувчи конструктив, кўрсатмали схемада ўз ифодасини топади.

Мақсадга йўналтирилганлик, жараён натижаларини ташхисли текширув, таълимни алоҳида ўргатувчи эпизодларга бўлиш, ўқув жараёнининг барча бундай қирраларини бугунги кунда таълимни қайта ишлаб чиқиш цикли ғоясига мужассамлаштириш имконини туғдиради.

У асосан ўз ичига қуйидагиларни олади:

— таълимда умумий мақсаднинг қўйилиши;

— тузилган умумий мақсаддан аниқ мақсадга ўтиш;

— ўқувчи — талабаларнинг билим даражаларини дастлабки (ташхисли) баҳолаш;

— бажариладиган ўқув ишлари мажмуаси (бу босқичда тескари боғланиш

асосида зудлик билан таълим жараёнига тузатиш киритиш бўлиши лозим);

— натижани баҳолаш.

Ўқув мақсадларининг тўлиқ стандартлаштирилишининг меъёри қуйидагича бўлиши мумкин:

а) юқори, аммо мутлақ эмас;

б) мутлақ.

Биринчи ҳолатда мақсаднинг мураккаблиги туфайли уни тўлиқ кузатувчан хатти — ҳаракатлар типига айлантириш имконини бермайди, цикл тўлалигича қайта ишлаб чиқилмайди.

Иккинчи ҳолатда конвейерли жараён бўлган таълимнинг репродуктив типи билан иш юритилади.

Ўқув жараёнини педагогик технология асосида ташкил этишнинг режалаштириш босқичида, етакчи педагог олимлар, методист ўқитувчилар педагогик технологиянинг қонун — қоида ва принциплари асосида услубий материалларни ишлаб чиқиш айлантиришда юксак малака талаб этилади. Материаллар тайёр бўлгач, педагог асосан, ташкилий ва консультатив (ижодий қўшимчалар киритиш имконини сақлаган ҳолда) вазифаларни бажаради.

Ўқув жараёнининг барча босқичларида бутун тизимнинг асосий технологик жиҳати — ўқув жараёнининг сўнгги натижаларига йўналтирилганлигини кузатиш мумкин.

Умумий кўринишда педагогик технология таркибига қуйидагилар киради:

— идентификацияланган ўқув мақсадларини ишлаб чиқиш;

— ўқув мақсадлари таксономияси;

— ўқув мақсадларини назорат (тест) топшириқларига айлантириш;

— мақсадга эришиш усуллари;

— эришилган ўқув мақсадларини баҳолаш;

Педагогик технологияни тушунишнинг асосий йўли аниқ белгиланган

мақсадларга қаратилганлик, таълим олувчи билан мунтазам ўзаро алоқани ўрнатишдир. Ўзаро алоқа педагогик технология асосини ташкил қилиб, ўқув жараёнини тўлиқ қамраб олади. Ўқитувчи (педагог) ўз олдига ўқувчи — талабалар ўқув материалнинг мазмунини тушуниб, ўзлаштириб олган маълум билимларни эгаллаб, амалиётга қўллашга ўргансин деган мақсадни қўяди. Бироқ, ўзлаштириш, тушуниш, қўллаш нимани англатади. Ўқитувчи (педагог) ўз олдига қўйган мақсадга эришганлигини қандай билади?

Педагогик мақсадга эришганлик ёки эришмаганликни билишнинг аниқ воситалари бўлгандагина, ўқитувчи (педагог) ўзининг меҳнати самарали эканлигига ва танлаган методлари мақсадга мувофиқлигига ёки аксинча самарасиз эканлигига ишонч ҳосил қилиши мумкин.

М.В.Кларин фикри бўйича ўқитувчи (педагог)лар томонидан мақсадларни белгилашнинг типик усуллари қуйидагича:

1. Ўқув материалнинг режасидан келиб чиқиб, мақсадни белгилаш.
2. Мақсадни ўқитувчи (педагог) фаолияти орқали аниқлаш.
3. Ўқувчи — талабанинг ителлектуал, эмоционал, шахсий ривожланиш ички жараёнлари ва қонуниятлари орқали ўқув мақсадини қўйиш.

Ўқитишнинг мақсади таълим мазмуни, ўқитувчи (педагог)нинг ёки ўқувчи — талабанинг фаолияти орқали белгилаш таълимда кутилаётган натижалар ҳақида аниқ таассуротга эга бўлишга имкон бермайди. Бу натижалар ҳақида ўқувчи — талабалар фаолиятининг фақат ташқи томондан намоён бўлишини кузатиш мумкин. Бу мақсадга эришишнинг жуда содда ва самарасиз йўлидир.

Ривожланган давлатларда ўқувчи — талаба ва ўқитувчи (педагог)лар учун мақсадларни алоҳида — алоҳида белгилаш одатга кирган. Бу мантиқан тўғри, чунки ўқитиш жараёни педагог ва ўқувчи — талабанинг ўзаро ҳамкорликдаги фаолияти ҳисобланади.

Бунда мақсадлар ўқитувчи (педагог)нинг фаолиятидан келиб чиққан ҳолда қўйилади (ўргатиш, тушунтириш, кўрсатиш, айтиб бериш ва ҳоказо), ўқувчи — талабанинг характерларида ифодаланадиган натижалар эса таълимнинг вазифалари дейилади. Бундай маънода таълим вазифалари ўқувчи — талаба машғулотнинг охирида билиши ёки бажара олиши мумкини бўлган нарсани англатади.

Умуман олганда, таълим жараёнида вазифаларни ўлчаш, аниқлаш, ўқитишни қайта такрорлаш имконига эга бўлиш учун ҳар бир мақсадга эришиш мезонини билиш керак, яъни таълим мақсади шундай қўйилиши керакки, унга эришганлик ҳақида аниқ хулоса чиқариш мумкин бўлсин.

Назорат саволлари:

1. Таълимнинг интерактив методлари. Уларнинг моҳияти.
2. Интерактив методлар ва уларнинг таснифи.
3. Интерактив методларнинг бошқа методлардан устунлиги.
4. Таълимда замонавий дидактика ва таълим таркибларининг самарадорлигини ошириш.

Таячн сузлари:

Интерактив методлар, таълим, дидактика, педагогик фаолият, тарбиялаш технологияси

Адабиётлари:

- 1.Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М., 1980.
- 2.Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
- 3.Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
- 4.Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д:Феникс, 2002. - 544 с.
- 5.Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.
- 6.Архангельский СИ. Лекции по теории обучения в высшей школе. - М., 1974.

7- МАВЗУ

ОЛИЙ МАКТАБ ПЕДАГОГИКАСИ ФАНИНИНГ ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ МЕТОДЛАРИ

Режа:

7.1 Амалдаги педагогик усуллар

7.2 Илмий тадқиқот усули

7.1 Амалдаги педагогик усуллар

Педагогика фани ўз мазмун моҳиятини бойитишда, янгилашда мавжуд педагогик ҳодиса ва жараёнларни унинг мақсади ва вазифаларига мувофиқ келадиган усуллари билан ўрганади. Ушбу илмнинг илмий-тадқиқот усуллари деганда ёш авлодни тарбиялаш, билимли қилиш ва ўқитишнинг реал жараёнларга хос бўлган ички алоқа ва муносабатларни текшириш, билиш йўллари, услублари ва воситалари мажмуи тушунилади. Педагогика фанининг илмий —тадқиқот усуллари қанчалик тўғри танланса, таълим — тарбия мазмунини янгилаш ва такомиллаштириш шу даражада юксалади. Аммо шуни таъкидламоқ лозимки, илмий тадқиқот методлари тизими хали ҳозиргича фанда тўла яратилган, хал этилган эмас. Мавжуд ва ишлаб чиқилган қуйидаги илмий тадқиқот усуллари таяниб фикр юритиш мумкин:

1. Педагогик кузатиш усули.
2. Сухбат усули.
3. Болалар ижодини ўрганиш усули.
4. Сўровнома, тест усули.
5. Мактаб ҳужжатларини таҳлил қилиш усули.
6. Эксперимент, тажриба, синов усули.
7. Статистика маълумотларини таҳлил қилиш усули.
8. Математика—кибернетика усули.

Педагогик кўзатиш — одатда табиий кўзатиш орқали ўқувчиларнинг фанларни ўзлаштиришларини уларнинг хулқ атори ва муомилаларидан ўзгаришларини ҳисобга олиш ва тегишли таълимий —тарбиявий таъсир кўрсатиш йўллари белгилаш учун қўлланилади.

Сухбат методи — сўрашнинг бир тури бўлгани холда, тадқиқотчининг жиддий тайёргарлик кўришини талаб этади, чунки у текшираётган шахс билан бевосита алоқада бўлиш вақтида оғзаки сухбат тарзида, сухбатдошнинг жавобларини ёзмасдан эркин муомила формасида қўлланилади. Ҳозирги кунда оммавий сўраш назарияси ва амалиётида интервью ташкил этишнинг қўп усуллари мавжуд:

- Гуруҳлар билан;
- Интенсив;
- Синаш ва ҳақозо.

Мактаб ҳужжатларини таҳлил қилиш усули — бунда ўқувчиларнинг умумий миқдори, унинг ўсиши ёки камайиши сабаблари тавсифи, ўқувчиларнинг фанлар бўйича ўзлаштириш даражасига, синфдан қолишнинг олдини олиш, рағбатлантириш ва жазолаш чоралари турларига, мактабнинг

моддий базасига эътибор берилади.

Тест синовлари методи — бу ёзма жавобларнинг оммавий равишда йиғиб олиш методидир. Тест синовларини ишлаб чиқиш мураккаб жараёнدير. Одатда тест саволларини маълумотларини компьютерда математик статистика методлари билан ишлашга имкон берадиган қилиб тузилади.

Ўз самарадорлиги ҳамда талабаларнинг фанни ўрганишдаги эришган даражалари, олган билимларининг пухталиги қай даражадалигини ҳам аниқлаш имконини берадиган услуб бу тадқиқот услубидир.

Бу услубда талабалар юз бераётган воқеликни кузатиш, фактларга диққатни қаратиш, улардан хулоса чиқаришни ўрганишади.

Тадқиқот методини иқтисодиётни ўрганишни тадбиқ қилиш талабаларнинг пухта билим олишларига катта ёрдам беради. Сабаби иқтисодиёт доимо кишиларнинг олдига танлов муаммосини қўяди, чунки ресурслар чекланган, уларни бир мақсаддагина ишлатиш мумкин. Бир мақсадда ишлатилган ресурсни иккинчи мақсадда ишлатиб бўлмайди. Масалан, ерга уй қурилса, энди у ерга экин экиб ёки йўл қуриб бўлмайди. Бунинг учун уйни бузиш керак. Лекин биз уларнинг орасидан бирини танлашимиз керак. Бунинг учун альтернатив вариантлар таққосланади.

Дарс беришнинг бу методи олдига икки мақсад қўйилади:

1. Мавзунинг мазмунини ўзлаштириш ва илмий методлардан фойдаланишни ўрганиш;

2. Ахборотлар, далиллар, маълумотлар асосида тадқиқот ўтказиш жараёнига қатнашиш орқали, талабаларнинг ахборот тўплаш, тўпланган ахборот устида ишлаш, хулоса чиқариб баҳолашга ўргатиш.

Тадқиқот услуби асосида дарс ўтиш дедуктив мантиққа таяниши мумкин.

Тадқиқотни дедуктив методга асосланиши иқсодиётда қатор тайёр қоида, қонунлар мавжудлиги, улардан қўйилган муамоларни ечишда фойдаланилса бўлишига таянади. Бу қонун, қоидалар талабаларга зарур ахборотларни кераксиз маълумотлардан ажратишга ёрдам беради. Тадқиқот жараёнида изланишни тўғри йўлдан боришига кўмаклашади.

Индуктив методни қўллаш ёрдамида талабалар маълумот, ахборотга асосланиб, иқтисодий ҳодиса ва жараёнлар ҳақида янги гипотезани илгари суриши ёки илгари билдирилган гипотезаларни текшириб кўриши мумкин. Бунда бир муқобил қиймат иккинчиси билан солиштирилади. Шунинг учун кишиларнинг ҳатти —ҳаракати қандай бўлишини ва маълумотларни синчковлик билан ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Айнан ана шу услуби орқали бунга эришиш мумкин. Тадқиқот услуби бошқа методлардан катта фарқ қилади. У талабаларни фикр юритиши юқори даражада бўлиши бор интеллектуал қобилиятларни ишга солишини талаб қилади, Таниқли америкалик мутахассис Бенжамин Блум тавсия қилган билишнинг қадам —бақадам беш босқичининг энг юқори босқичига тўғри келади. У баҳолаш бўлиб, баҳолашнинг уддасидан чиқиш учун олган билимини ёдга тушириш, қўйилган масалани тушина билиш, таҳлил қилиш, синтез қилишни билиши, турли вариантларни таққослаши, охир оқибат хулоса чиқара оладиган даражада билимга эга бўлиши керак. Шунинг учун ҳам бу услубни ҳамма гуруҳларда қўллаш қийин. Талабаларнинг тайёргарлиги,

фаоллигини таъминлаш, билим даражасини ошириш асосида барча гуруҳларда қўллаш мумкин бўлади. Бунинг учун талабаларни ахборот тўплаш, мустакил равишда ўқиб, жадвал ва графиклардан фойдаланишни ўрганишларини кузатиш, аниқлаш ва бу кўникмаларни ҳосил қилишлари учун ёрдам бериш керак.

Дарсни тадқиқот методи асосида ташкил қилишнинг таркибий қисмлари.

1. Дарсда талабаларни ҳақиқатдан қизиқтирадиган савол ёки масала қўйилади.

2. Ўқитувчи талабаларга бирон — бир гипотеза таклиф қилиши ёки талабаларнинг ўзлари муҳокама қилаётган масаланинг ечимининг мумкин бўлган вариантларини таклиф қилишлари, тушунтиришлари мумкин.

3. Талабалар маълумотлар йиғишади, ахборотлар тўплашади, мустакил равишда адабиётлар ўқиб, жадвал, график, видеофильм ва бошқаларни ўрганиб, ҳар бири шахсан ўзи тадқиқот ўтказди ёки дарсда тадқиқот ўтказишда қатнашади.

4. Олинган маълумотлар асосида қўйилган масала бўйича хулоса чиқарилади.

5. Аввалги айтилган гипотеза тўғрими ёки йўқ аниқланади. Нотўғри бўлса чиқарилган хулоса бўйича янги таъриф берилади.

Тадқиқот услубига дарс ўтишнинг методи сифатида турлича ёндоқиш мумкин. Кўпчилик бу услуб талабаларга маълумотларни ўрганиш, синчковлик билан таҳлил қилиш, кишиларнинг ҳағти — ҳаракати қандай бўлиши мумкинлигини ўрганиш, хулоса чиқариш, саволларга жавоб беришга ёрдам беради. Шунинг учун, айниқса, иқтисодиёт назариясини, умуман иқтисодий фанларни ўрганишда қўллаш ниҳоятда зарур деган фикрни билдиради.

Иқтисодий масалалар, муаммоларни тадқиқ қилишда дедуктив таҳминлар кенг қўлланилади. Улар масалани, муаммони ечишда одамларнинг саъй — ҳаракати қандай бўлиши мумкин, улар нимани танлаши мумкин, бунинг сабаби нимада эканлигини тушунишга ёрдам беради. Бу таҳминлар одамларнинг иқтисодий фикрлаш тарзининг қандай кечиши мумкинлиги, у нималарга боғлиқлигини англай билишимизга боғлиқ. Ана шу таҳминлардан тадқиқот ўтказишда фойдаланамиз. Улар асосидагина хулоса чиқаришимиз мумкин.

Талабалар бирон масалани, муаммони ўрганар экан, инсонларнинг ана шу иқтисодий фикрлаш тарзини ёддан чиқармасликлари лозим.

7.2 Илмий тадқиқот усули

Тадқиқот услуби талабаларни бевосита ўрганилаётган мавзу, муҳокама қилинаётган масалага бевосита қатнашиш илмий изланишга амалий ёндоқиш имкониятини беради. Бу методни қўллаб дарс ўтганда дарс беришнинг бошқа усулларида ҳам фойдаланилади.

Бу услуб дарс беришнинг бошқа услубларидан:

1. иқтисодий фикрлашнинг юқори босқичига фойдаланилганлиги;
2. талабаларнинг бор интеллектуал қобилиятларини ишга солиши;
3. илмий изланишда талабаларнинг бевосита иштирок этишлари;
4. маълумотлар, далиллар асосида ҳисоб—китоб қилиб, хулоса чиқариш ва баҳолашга ўргатиши билан фарқ қилади.

Дарс ўтишининг тадқиқот услубида қўйилган масалани ҳал қилиш учун талабалар ўзлари қатнашишлари туфайли пухта билим олишларига имконият яратилади. Улар илмий изланишга ўрганишади. Талабалар қўйилган масаланинг муҳокамаси жараёнида ўз фикрларини мустақил равишда ўртоқлашишга, бошқаларнинг билдирган фикрларини мушоҳада қилишга ўрганишади.

Маълумотларни, далилларни таҳлил қилиш жараёнида талабалар қизиққонлик қилмай объектив тарзда масалани ечишга ўрганишади. Рақамларга кўр—ёндошмасликни, улар замирида иқтисодий ҳодиса, қонунлар яширинганлигини кўришга ўрганадилар. Билишнинг нисбий эканлиги, далиллар ўзгариши ва янги маълумотлар олинishi хулосани ҳам ўзгаришга олиб келишини тушунишга ёрдам беради.

Талабалар турли ахборотлар ва мантиқий мушоҳада орқоли ўз таҳминлари, ўртоқлари билдирган фикрларни тўғри ёки нотўғри эканлигини аниқлашади. Маълумотлар асосида тенденциялар, қонуниятлар амал қилишини аниқлашга ҳаракат қилишади. Илгари сурилган гипотеза билан чиқарилган хулосани таққослаб келишади.

Қўйилган масалани тадқиқот методи асосида муҳокама қилиш, юзаки қабул қилинган қарорларга ишончсизлик билан қарашни тарбиялайди. Талаба масалани чуқур ўрганиш учун зарур адабиётлар, ахборотлар билан узлуксиз ишлаш зарурлигини тушинади. Буни тадқиқот услубида юқори даражада фикр юритиш зарурлиги ҳам талаб этилади. Шунинг учун ҳам бу услуб талабаларнинг пухта билим олишларини таъминлайди. Улар ўрганаётган предметларининг мазмунини тушунибгина қолмай, ахборот тўплаш ва уни таҳлил қилишни ҳам ўрганадилар.

Кўпчилик педагоглар тадқиқот услубини талабаларнинг билим олишлари қамрови жиҳатидан бошқа методлардан қолишмаслиги, айрим жиҳатлари билан эса афзаллигини таъкидлашади.

Дарсни ўтказишда ўқитувчи ўрганиладиган мавзу бўйича тайёргарлик кўришни ахборот, маълумот, далилларни тўплашни талабаларга аввалдан топшириши мумкин. Ёки ўқитувчининг ўзи зарур далил, маълумотлар асосида талабалар олдига муаммо қўйиб, уни биргаликда ечиши мумкин. Бунда амалий ўйин, турли иқтисодий моделларни ифодаловчи график, жадваллардан ва бошқа услублардан фойдаланиш орқали тадқиқот ўтказиш, тадқиқотнинг қизиқарли тарзда бўлишига олиб келади, ҳамда барча талабаларнинг фаол қатнашишига эришилади.

Бу усулда бутун гуруҳ биргаликда иқтисодиётни, қолаверса дунёни яхшироқ тушунишга интилувчи изланувчиларга айланишади.

Лекин бу услубни қўллаш осон эмас. Биринчидан, бу услубда дарс ўтиш кўп вақт талаб қилади, Қўйилган бир муаммони тадқиқ қилиш учун ҳамма диққат қаратилиб, мавзудаги бошқа масалалар кейинга сурилиши ёки қолиб кетиши мумкин.

Иккинчидан, тадқиқот услуби асосида дарс ўтиш гуруҳ талабаларининг барчасининг қобилияти жиҳатидан бир —бирига яқин бўлишини ва фикрлашнинг "когнитив" даражаси юқори бўлишини талаб қилади. Бунга

айниқса 1 — курсда эришиш қийин.

Учинчидан, тадқиқот услуби ўқитувчидан чуқур билим, тажриба, талант талаб қилади. Чунки тадқиқот ўтказиш учун ўқитувчининг ўзи ижодий фикрлаш қобилиятига эга бўлиши, тадқиқот жараёнида юз берадиган ҳар қандай кутилмаган ҳодиса, талабалар томонидан қўйилган савол, масала ёки муаммога ҳозиржавоб бўлиши, улардан айнан тадқиқот ўтказилаётган масалани ечишда фойдаланиш маҳоратига эга бўлиши керак.

Тадқиқот услубининг афзалликлари:

Талабани объектив ва мустақил фикр юритувчи мутахассис сифатида шаклланишига ёрдам беради.

Маълумотлар, далилларга диққат билан ҳисоблашиб ёндашишга ўргатади.

Ҳар қандай билим нисбий эканлигини тушунишга ёрдам беради.

Мантиқий фикрлашга ўргатади.

Юзаки қабул қилинган қарорларга ишончсизлик билан қарашни тарбиялайди.

Юқори даражада фикр юритишга ундайди.

Фақат мавзунинг мазмунини ўзлаштириш эмас, балки мантиқий фикрлашга ўргатади, муаммоларни ечиш учун кўникма ҳосил қилади.

Дарс беришнинг тадқиқот методи камчиликлари:

Кўп вақт талаб қилади.

Ўқитувчининг ўзи ижодий фикрлаш қобилиятига эга бўлишни талаб қилади. У муаммоларни ечиш ва стратегик режалаштириш маҳоратини эгаллаган бўлиши керак

Ўқитувчи фақат "билим бериб"гина қолмай, талабаларни моҳирлик билан мантиқий асосланган хулосага келишга ёрдам бериши кераклиги.

Ўқитувчи дарсда қўйилиши мумкин бўлган муаммоларни стратегик режалаштириш ва уларни ечиш йўллари йўлаб қўйиши керак.

Бу эса ҳамма ўқитувчиларнинг, айтиқса ёш, тажрибаси кам ўқитувчиларнинг қўлидан келавермайди.

Назорат саволлари:

1. Амалда Ўзбекистондаги олий ўқув юрларида қандай педагогик усуллар қўлланилмоқда ва уларнинг моҳияти.
2. Педагогик кўзатиш ва суҳбат методларини тушунтириб беринг.
3. Мактаб ҳужжатларини таҳлил қилиш ва тест синовлари методларини тушунтириб беринг.
4. Илмий тадқиқот усули ҳақида маълумот беринг.

Таянч сўзлари:

Илмий тадқиқот усуллари, педагогик усуллари, педагогик вўзатиш, суҳбат методи, мактаб ҳужжатлари

Адабиётлари:

1. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М., 1980.

2. Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
3. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
4. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д: Феникс, 2002. - 544 с.
5. Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.
6. Архангельский СИ. Лекции по теории обучения в высшей школе. - М., 1974.

8-МАВЗУ

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ЯНГИ ПЕДАГОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Режа:

8.1 Педагогик технология тушунчаси ва унинг моҳияти.

8.2 Олий ўқув юртларида ўқув тарбия жараёнида янги педагогик технологиядан фойдаланиш.

8.3 Педагогик технологияларни амалда қўллаш.

8.1 Педагогик технология тушунчаси ва унинг моҳияти

Технология деганда субъект томонидан объектга кўрсатилган таъсир натижасида субъектда сифат ўзгаришларига олиб келувчи жараён тушунилади. Технология ҳар доим зарурий воситалар ва шароитлардан фойдаланиб, объектга йўналтирилган мақсадли амалларни муайян кетма-кетликда бажаришни кўзда тутди. Ушбу тушунчаларни ўқув жараёнига кўчирадиган бўлсак, ўқитувчини ўқитиш воситалари ёрдамида ўқувчиларга муайян шароитларда кўрсатган тизимли таъсири натижасида уларда жамият учун зарур бўлган ва олдиндан белгиланган ижтимоий сифатларни интенсив тарзда шакллантирувчи ижтимоий ходиса, деб таърифлаш мумкин. Таърифлар назарияси бўйича бундай ижтимоий ходисани педагогик технология деса бўлади.

Педагогик технология ижтимоий зарурият бўлганлиги туфайли даставвал АҚШда 70-йилларда фалсафанинг биохивиоризм оқими заминида юзага келди ва бошқа ривожланган мамлакатларга тез тарқалиб кетди.

Ер юзи мамлакатлари икки қарама-қарши лагерга бўлиниб, совуқ уруш авжга чиққан даврда социализм тарафдорлари бу ижтимоий ходисани мафкура нуқтаи назаридан тан олмай, кўп йиллар давомида уни кўр-кўрона инкор қилиб келишди.

XX-аср 90-йилларни бошларида социализм нураб, унга аъзо бўлган давлатлар бирин-кетин мустақил бўлганидан кейин ҳар жихатдаи тараққий этган хорижий мамлакатларга, шу жумладан Ўзбекистонга ҳам кенг йўл очилди.

Мустаққликка эришган Ўзбекистон олимлари хорижий мамлакатлар билан иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва илмий-маърифий алоқалар ўрната бошладилар. Натижада юртимизда илғор ва самаралн технологиялар кириб кела бошлади. Шулар қатори жаҳондаги прогрессив педагогик технология тушунчалар ҳам кириб келиб, Педагогик жамоатчилигимизни фикрини чулғаб олди.

Педагогика фанида қўлланилаётган «педагогик технология» атамаси инглизча сўздан олинган бўлиб, «таълим технологияси» деган маънода тўғри таржима қилинади.

Педагогика фанида педагогик технология тушунчасини таърифлашда хали ягона фикрга келганича йўқ. Айрим педагоглар «педагогик технология» деганда технологик ёндашувга асосланмаган (баъзи фойдали, самарали усулларни ёки ўқитиш жараёнида техник воситаларни қўллашни)

тушунадилар. Лекин, педагогик-технология таълим жараёнига янги, ўзига хос белгилар, хусусиятларга эга бўлган, тизимли, технологик ёндашувга асосланади. У педагогикада ижтимоий-муҳандислик тафаккурининг маҳсули, технократик илмий фикр(онг)нинг таълим соҳасида лойиҳаси, таълим жараёнини маълум даражада стандартлаштириш, такрорланадиган педагогик жараёнга айлантиришдир.

8.2 Олий ўқув юртларида ўқув тарбия жараёнида янги педагогик технологиядан фойдаланиш

Педагогикада қайта такрорланадиган педагогик жараён яратиш осон иш эмас. Бунга ўқув-тарбия вазифаларининг турли-туманлиги, таълим мазмуни ва ўқув материалларининг хар хиллиги, талабаларнинг билим ўзлаштириш қобилиятлари, хотира хусусиятлари бир хил эмаслиги каби бошқа факторлар сабаб бўлади.

Шунга қарамай ривожланган мамлакатларда олимлар педагогик технология усулини ишлаб чиқдилар, улар яратган педагогик технология усули қайта такрорланадиган педагогик цикл бўлиб, таълим олишда режалаштирилган натижаларни қафолатлайди.

Педагогик адабиётларда педагогик технология тушунчасига берилган таърифлар ва унинг муҳим белгилари, хусусиятларини умумлаштирилган ҳолда келтирамиз.

ЮНЕСКО ташкилоти маъқуллаган таъриф: «Педагогик технология бу, таълим шакллари оптималлаштириш мақсадида "техник воситалар, инсон салоҳияти ҳамда уларнинг ўзаро таъсирини инобатга олиб, ўқитиш ва билим ўзлаштиришнинг барча жараёнларини аниқлаш, яратиш ва қўллашнинг тизимли методидир».

Бошқа муаллифларнинг таърифлари:

- педагогик технология — амалиётга жорий этиш мумкин бўлган маълум педагогик тизимнинг лойиҳасидир;
- педагогик технология— таълим-тарбиядан кўзланган мақсадга эришиш учун ўқув жараёнида қўлланиладиган усуллар, воситалар мажмуидир;
- педагогик технология олдиндан белгиланган, ўқув-тарбия жараёнини изчил амалга ошириш кабилар;

Юқорида келтирилган таърифлар педагогик технология усулининг мазмунини англаш ва аниқлаш жараёнини хали поёнига етмаганидан далолат беради. Бу мақсадга ойдинлик киритиш учун, аввало педагогик технология усулининг муҳим белгиларни аниқлаш талаб этилади.

Педагогик адабиётларни ўрганиш ва таҳлил этиш педагогик технологиянинг муҳим хусусиятлари, белгилари қаторида қуйидагиларни кўрсатиш имконини беради:

- таълим жараёнини олдиндан лойиҳалаш ва синфда ўқувчилар билан қайта ишлаб чиқиш;
- тизимли ёндашув асосида талабанинг ўқиш-билиш фаолиятини тасвирлайдиган таълим жараёнини лойиҳасини тузиш;

- таълим мақсади реал, аниқ диагностик бўлиши ва ўқувчининг билим ўзлаштириш сифатини объектив баҳолаш;
- таълим жараёнининг тузилиши ва мазмуни яхлитлиги, ўзаро боғлиқ ва ўзаро таъсирда бўлиши;
- таълим шакллари оптималлаштириш (қулайлаштириш);
- таълим жараёнида техник воситалар ва инсон салоҳиятининг ўзаро таъсирини ҳисобга олиш;
- таълим мақсадларини қўзлаган эталон асосида ўқувчиларнинг кузатиладиган, ўлчанадиган ҳаракатлари шаклида жуда ойдинлашади;
- талабанинг фаоллигига таяниб ўқитиш;
- билим ўзлаштириш жараёнида йўл қўйилган хатоларни аниқлаб, уларни тузатиб бориш;
- шакллантирувчи ва жамловчи баҳолар;
- белгиланган мезонларга биноан тест вазифаларни бажариш;
- таълим режалаштирилган натижасига эришишнинг кафолатланганлиги;
- таълим самарадорлигини юқорилиги.

Педагогик технология тушунчасига доир мавжуд таърифлар ҳамда педагогик технология усулининг муҳим белгилари, хусусиятларини умумлаштирилган ҳолда келтирдик. Маълумки мантиқ фанига кўра, бирор тушунчага илмий таъриф бериш учун таърифда тур ва жинс тушунчалар келтирилиши ва таърифланаётган тур тушунчани жинс тушунчага кирадиган бошқа тур тушунчалардан фарқини кўрсатувчи муҳим белгилари кўрсатилиши талаб этилади.

ЮНЕСКОнинг таърифида «педагогик технология» - тур тушунча, «тизимли метод» жинс тушунча ҳисобланади. Таърифда педагогик технология усулини ўқитишни бошқа усулларида кескин фарқини яққол кўрсатувчи: «таълим жараёнига тизимли, технологик ёндашув; таълим мақсадларини ойдинлаштириш, натижасини кафолатлаш ва объектив баҳолаш»дек муҳим белгилар акс этмаган. Жинс тушунча сифатида ишлатилган «тизимли метод» атамаси ҳам битта метод (яъни тизимли метод) маъносини билдиради.

Бизнингча, таърифда жинс тушунча сифатида «методлар мажмуи» атамасини ишлатиш мантиқий жиҳатидан тўғрироқ бўлар эди. Шу мулоҳазалар асосида биз «педагогик технология» тушунчасига қуйидагича таъриф беришни мақсадга мувофиқ, мукамалроқ деб ҳисоблаймиз:

Педагогик технология — тизимли, технологик ёндашувлар асосида таълим шакллари қулайлаштириш, натижасини кафолатлаш ва объектив баҳолаш учун инсон салоҳияти ҳамда техник воситаларни ўзаро таъсирини инобатга олиб, таълим мақсадларини ойдинлаштириб, ўқитиш ва билим ўзлаштириш жараёнларида қўлланиладиган усул ва методлар мажмуидир. Бундай усул ва методларни ишлаб чиқиш педагогик технология учун педагогик амалиёт жараёнларини белгилаш ва тасвирлаш; ўқувчи ва студент келгуси фаолиятида дуч келадиган вазифаларни олдиндан аниқлаш; ўқитишнинг ҳар бир босқичида таълимнинг мазмуни (ўқув режаси, ўқув

элементлари, уларнинг мантииқий тузилмаси, ўқув дарслари, дарсликлари)ни белгилаш; ўқув юкламаси боланинг кучига мослик даражасини ва талабанинг ўзлаштириш тезлигини аниқлаш; таълим-тарбиянинг шакллари ва воситалари (ўқув қўлланмалари, таълимнинг техник воситалари)ни тайёрлаш; ўқув жараёнининг мотив компонентини рўёбга чиқариш мақсадида предметнинг мазмунига киритиш учун қўшимча равишда вазиятли матнлар, тестлар тайёрлаш; шахсда шакллантириш назарда тутилган касбий сифатлар ва маънавий фазилатларни ўзлаштиришга йўналтирилган машқлар тизимини ишлаб чиқиш; таълимнинг натижаси ва ўзлаштириш даражаси сифатини баҳолаш мезонларига мос равишда талабанинг билим ва малакаларни эгаллаш сифатини объектив баҳолаш учун тест вазифаларини режалаштириш, мустақил машғулотларни тузилмаси ва мазмунини ишлаб чиқиш каъбилар ҳам педагогик технологиянинг вазифаси ҳисобланади. Педагогик технология назарияси ва амалиёти қуйидаги қонуният ва принципларга асосланади:

- таълим-тарбия жараёни тузилиши ва мазмуни жиҳатдан яхлитлиги, бирлиги;

- таълим жараёнини оптималлаштириш: қулай шароит яратиш, оз вақт, кам куч сарфлаб, юқори натижага эришиш;

- замонавийлик: педагогик амалиётга илмий асосланган дидактик янгиликларни, янги тартиб қоидаларни жорий этиш, таълим мазмунини узлуксиз янгилаб, замонавийлаштириб бориш;

- илмийлик: таълим-тарбияда янги шакл ва воситалар, фаол методлар, дидактик материалларни қўллаш, узлуксиз изланиш, тадқиқот;

- талаба ва ўқитувчи фаолиятини оқилона уюштириш: ўқувчи таълим мақсадини, мазмунини пухта билиш, таълим усуллари ва техник воситаларни яхши эгаллаган бўлиши; ўқувчининг манфаатдорлиги, қизиқиши ва интилувчанлиги;

- педагогик жараённи жадаллаштириш: ахборот технологияси ва техник воситалардан фойдаланиш самарадорлигини оширувчи дидактик материалларни ишлаб чиқиш ва қўллаш;

- ўқув жараёни учун моддий-техник базасини яратиш;

- педагогик жараён учун зарур моддий-техник базасини яратиш;

- педагогик жараён натижаларини ҳолисона ва объектив баҳолаш; тест усули, рейтинг тизими, талабанинг билим ва кўникмаларини жараёнини назорат қилиш, баҳолашни такомиллаштириш;

- таълим-тарбиянинг табиатга мослиги;

- таълим-тарбиянинг жамиятга мослашуви ва бошқалар.

Охириги йилларда Россия билан Ўзбекистон педагогик технологияни ўрганиш йўлида анча ишлар қилинган. Педагогик технологияни худудга мос вариантини яратишга қўл урган Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДХ)нинг пешқадам педагог олимларига тасаннолар айтиш билан биргаликда, уларни йўл қўяётган камчиликларни айтиб, уларни тузатиб ўтишни лозим кўрдик. Чунки бу камчиликлар педагогик технологиянинг мазмун ва моҳиятини тўғри тушунишга халал бермоқда. Бунинг учун МДХда

шу йўналишда фаолият кўрсатган педагог олимларнинг «Педагог технология» тушунчасига берган таърифларини ҳамда улар тузиб чиққан педагогик технология лойиҳаларни таҳлил қилиб чиқамиз.

8.3 Педагогик технологияларни амалда қўллаш

Педагогик технологияни ўқув жараёнига олиб кириш зарурлигини МДХга кирувчи мамлакатлар ичида биринчилар қаторида ҳар томонлама илмий асослаб берган россиялик олим В.П.Веспальконинг фикрича, «ПТ-бу ўқитувчи маҳоратига боғлиқ бўлмаган ҳолда педагогик муваффақиятни кафолатлай оладиган ўқувчи шахсини шакллантириш жараёни лойиҳасидир».

Россия олимларидан В.М.Моиахов: «ПТ-аввалдан режалаштирилган натижаларга олиб борувчи ва бажарилиши шарт бўлган тартибли амаллар тизимидир», - деган.

М.В.Кларин фикрича, ПТ-ўқув жараёнига технологик ёндашган ҳолда, олдиндан белгилаб олинган мақсад кўрсаткичларидан келиб чиқиб ўқув жараёнини лойиҳалашдир.

И.Я.Ларнернинг фикрича, ПТ-ўқувчилар ҳаракатларидаги акс этган ўқитиш натижалари орқали ишончни англаб олинадиган аниқлайдиган мақсадни ифодалайди.

В.П.Беспальконинг ўзбекистондаги шогирдлари Нурали Сайидахмедов ва Абдурахмон Очиловларнинг фикрича, ПТ-бу ўқитувчининг ўқитиш воситалари ёрдамида ўқувчиларга муайян шароитда таъсир кўрсатиши ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда олдиндан белгиланган шахс сифатларини интенсив шакллантириш жараёнидир.

Бу таърифларни узоқ хорижда берилган таърифлар билан солиштириб кўриш учун япон педагог олими Т.Сакомото берган таърифини келтирамиз. «ПТ-бу мажмуали фикр юритиш усулини педагогикага сингдириш, бошқача қилиб айтганда, педагогик жараённи муайян бир мажмуага келтиришдир».

Келтирилган таърифларни илмий-фалсафий нуқтаи назардан таҳлил қиладиган бўлсак, узоқ хорижда берилган таърифлар билан МДХ мамлакатлари олимларининг берган таърифлари бир-бирига яқин келсада, фарқи ҳам анчалигини кўрамиз. Жумладан, Сакомото ва ЮНЕСКО таърифларида мажму ёндашув тамойилига алоҳида урғу берилган. МДХ олимларининг ПТ га берган таърифларида мажму ёндашув эслатиб ўтилган билан, ўқув жараёнини лойиҳасини тузишганда уни мутлоқ унутиб, мажму ёндашув тамойилининг қонун қоидаларига сира амал қилишмаганлигини кўрамиз. Ҳақиқатда эса, объектив борлиққа мажму ёндашув тамойилини яхши билган кишига, Сакомото айтганидек, «ПТ-ўқув жараёнини муайян бир мажмуага келтиришдир», деган тушунча кифоя қилади. Бу тушунча орқали ПТнинг бошқа ҳамма хусусиятларини англаб олса бўлади.

Хуллас, педагогик технология — таълим усули, маълум маънода таълим-тарбия жараёнлари, воситалари, шакл ва методлари мажмуи. Ўқув материалларни танлаш, қайта ишлаб ўқувчиларнинг кучига, ўзлаштириш хусусиятларига мослаб шакли, хажмини ўзгартириш ҳам таълим тарбиянинг-объектив қонуниятлари, диагностик мақсадлар асосида ўқув жараёнлари,

таълим-тарбиянинг мазмуни, метод ва воситаларини ишлаб чиқиш ва такомиллаштириш тизимидир.

Назорат саволлари:

1. Педагогик технология тушунчаси ва унинг моҳияти.
2. Олий ўқув юртларида ўқув тарбия жараёнида янги педагогик технологиядан фойдаланиш.
3. Педагогика фанида педагогик технология тушунчасини таърифлаш.
4. Педагогик технологияларни амалда қўллаш.

Таянч сўзлари:

Тарбия жараён, педагогик технологияси тушунчаси, таълим, тарбия

Адабиётлари:

- 1.Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М., 1980.
- 2.Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
- 3.Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
- 4.Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д:Феникс, 2002. - 544 с.
- 5.Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.
- 6.Архангельский СИ. Лекции по теории обучения в высшей школе. - М., 1974.

9 -МАВЗУ

ОЛИЙ ТАЪЛИМДА ПЕДАГОГИК МАҲОРАТ

Режа:

9.1 Олий таълимда педагогик маҳоратни шакллантиришнинг асосий тамойиллари.

9.2 Олий таълимда педагогик меҳнат ва педагогик маҳоратнинг узвийлиги.

9.3 Олий таълимда педагогик маҳоратни шакллантиришнинг асосий воситалари.

9.1 Олий таълимда педагогик маҳоратни шакллантиришнинг асосий тамойиллари

Республикамиз ҳукумати олий ва халқ таълими соҳасида ўртага қўяётган вазифаларни бажариш кўп жиҳатдан педагогга боғлиқ. Яъни иқтисодий шароитда таълим — тарбиядан кўзда тутилаётган мақсадларга етишиш, талаба — ёшларнинг хилма — хил, фаолиятларни уюштириш, уларни билимли, одобли, эътиқодли инсон қилиб ўстириш педагог зиммасига юклатилган. Халқимизнинг келажаги, Мустақил Ўзбекистонимизнинг истиқлоли кўп жиҳатдан педагогга, унинг савиясига, тайёргарлиги, фидойилигига, ёш авлодни ўқитиш ва тарбиялашга муносабатига боғлиқ. Узлуксиз таълим тизими амалга оширилмоқда. Шу муносабат билан педагогиклар маҳоратини оширишни ташкил этиш, қайта тайёрлаш иши давлат ва жамиятнинг диққат марказига қўйилган. Педагогларни фалсафий жиҳатдан кенг фикровчи, юксак маҳоратли, мулоҳазали бўлишларига эътибор берилмоқда. Шуни айтиш керакки, педагоглик шарафли, лекин жуда мураккаб касбдир. Яхши педагог бўлиш учун педагогик назарияни эгаллашнинг ўзигина етарли эмас Чунки, педагогик назарияда болаларни ўқитиш ва тарбиялаш хақида умумий қонун қоидалар, умумлаштирилган услубий ғоялар баён этилади. Педагогларнинг ёш индивидуал хусусиятларини этиборга олиш таъкидланади. Лекин, ўрта махсус таълим ҳаёти, жараёни хилма-хилдир. Педагогик назарияга мос келмайдиган вазиятлар учраб туради. Бу эса педагогдан кенг билимдонликни, амалий тайёргарликни, юксак педагогик маҳорат ва ижодкорликни талаб этади. Шунинг учун ҳам Мустақил Ўзбекистон давлатининг умумий таълим муассасаларида ишлайдиган ўқитувчи, педагог фаолиятига қобилиятли, ижодкор, ишбилармон, миллий маданият ва умуминсоний кадриятларни, дунёвий, диний билимларни мукамал эгаллаган, маънавий баркамол, Ўзбекистоннинг мустақил давлат сифатида тараққий этишига ишонадиган ватанпарварлик бурчини тўғри англаган, эътиқодли фуқаро, ихтисослик, психологик, педагогик билимли ва маҳоратли, бўлиши муҳимдир.

Бирор касбнинг ҳақиқий устаси бўлиш учун табиий қобилият, маълум жисмоний ва рухий хислатлар жо бўлиши керак. Педагоглик фаолиятида ёшларни ўқитиш ва тарбиялаш ишини самарали бажариш, ота — оналар ва талабанинг иззат — ҳурматиغا сазовар бўлиши учун кишида бу ишга лаёқат, қобилият, маҳорат, қизиқиш бўлмоғи лозим.

9.2 Олий таълимда педагогик меҳнат ва педагогик маҳоратнинг узвийлиги

Муваффақиятли ишлаш учун ҳар бир талаба педагогик маҳоратга эга бўлиши зарур. Педагогик маҳорат эгаси оз меҳнат сарф қилиб катта натижага эришади. Ижодкорлик унинг хамиша ҳамкори бўлади. Педагогик ишга қобилиятли, истеъдодли кишидагина педагогик маҳорат бўлиши мумкин.

Юксак маҳоратли талаба учун энг аввало қобилиятли, малакали ва уддабурон бўлиши керак. Қобилият фаолият жараёнида пайдо бўлади ва ривожланади. Қобилият малака ва уддабуронликдан фарқ қилади. Малака ва уддабуронлик машқ, ўқиш натижаси ҳисобланса, қобилиятнинг ривожланишида истеъдоднинг ўрни бекиёсдир. Ана шундагина қобилият деб аталувчи рухий хусусияти тараққий этади. Педагогик фаолиятнинг самарали бўлиши учун у педагогда қобилиятнинг қуйидаги турлари мавжуд бўлиши лозим. Билим қобилияти, тушунтира олиш қобилияти, кузатувчанлик қобилияти, нутқ қобилияти, ташкилотчилик қобилияти, обрў орттира олиш қобилияти, келажакни кўра билиш қобилияти, диққатни тақсимлай олиш қобилияти ва х.к.

Маҳоратли педагог талабалар рухиятини, билим ва камолот даражасини ҳисобга олади. Баъзи ўқитувчиларга ўқув материали оддий, тушунарли ва қандайдир алоҳида изоҳни талаб этмайдигандек туюлади. Бундай педагоглар талабаларни эмас, балки ўзларини назарда тутадилар. Қобилиятли, тажрибали педагог ўзини талабанинг ўрнига қўя олади. У фаннинг илмий — назарий асосларини талабаларга тушинтириш мақсадида иш тутади. Шунинг учун у баён этишнинг характер ва шаклини алоҳида ўйлаб чиқади.

Маҳоратли педагог дарс материални баён этиш жараёнида талабаларнинг қандай ўзлаштираётганларини талабаларнинг қатор белгилар асосида пайқаб олади ва зарур ҳолларда баён қилиш усулини ўзгартиради. Шунингдек педагог талабаларни саводли ўзлаштиришлари учун замин тайёрлаб, уларни дам олишдан ишга ўтишлари, бўшашини, ланжлик, лаёқатликларини барҳам бериш учун минимал даражада фойдаланиш учун вақт ажратиш зарурлигини ҳисобга олади. У тегишли вазият юзага келгунга қадар иш бошламайди.

Педагогнинг одоби, маданияти юксак бўлсагина, одамларга нисбатан меҳрибон, саховатли бўла олади, уни ҳамма ҳурмат қилади. Ўқитувчи умуминсоний кадрятларни ижодий ўрганиб, таълим тарбия жараёнига тадбиқ этиши лозим. Шу билан бирга миллий ўзига хослигимизни, асрлар синовидан ўтган анъаналаримизни, хамиша иймон —эътиқод билан яшаш каби хаётий тамойилларимизни ҳам сақлаб, ҳам юксалтириб бориши ва уларни талабалар қалбига сингдириш зарур. Педагог фаолияти ўз моҳиятига кўра ижодий характерига эга. Маълумки, инсон олдида бирор муаммо тургандагина ижодкорликка эҳтиёж туғилади. Педагог фаолияти ана шундай хусусиятга эга. Педагогик ижодкорларнинг асосий моҳияти фаолиятининг мақсади ва характери билан боғлиқ. Педагогик фаолият киши шахсини, унинг дунёқараши, эътиқоди, онги, хулқ —атворини шакллантиришдек умумий мақсадга бўйсунган сон —саноксиз педагогик масалаларни ечиш жараёнидир. Педагог фаолиятидаги ижодкорлик ана шу масалаларни ечиш усулларида, уларни хал қила олиш йўллари кидириб топа олишида ифодаланади.

Педагогик ижодкорлик манбаи —бу педагогик тажрибадир. Педагогик

тажриба — муаммоли вазиятларга жуда бойдир. Илғор педагогик тажриба деганда, биз ўқитувчининг ўз педагогик вазифасига ижодий ёндошишини талабаларнинг таълим—тарбиясига янги, самарали йўл ва воситаларни қидириб топишини тушунамиз.

Ижодий ишлайдиган талаба фақат талабаларни муваффақиятли ўқитиш ва тарбия бериш, илғор иш тажрибаларини ўрганиш билангина чекланиб қолмасдан тараққиётчилик кўникма ва малакаларига ҳам эга бўлиш зарур. Хозирги замон фан ва техника тараққиёти педагогнинг ижодкор бўлишини, фаннинг муҳим муаммолари юзасидан эркин фикр юрита билиш, фан ютуқларини ўқувчиларга етказа олиши, тадқиқот ишларига ўргата олишини талаб қилади.

Тарбия жараёнида педагогик таъсир кўрсатиш талабага у ёки бу юксак ахлоқий сифатларининг моҳиятини аниқлаш жараёнида қўлланиладиган педагогнинг иш усуллари билан бирдир.

Хар бир шахсга таъсир этиши тарбиячининг педагогик маҳорати ва обрўсига боғлиқдир. Бунда:

- талабнинг ижобий ҳағти — ҳаракатларига тўсқинлик қилмаслиги;
- талабларни аниқ ва тушунарли бўлиши;
- қўйилган талаб ва вазифаларни натижасини билиш;
- талаб очик чехра, самимий бир охангда берилиши, илтимос, маслаҳат, яхши ниятга чорлаш;
- талаб талабанинг билим савиясига мос бўлиши.
- талабаларга кесатиш, лўқма, миннат қилиш бўлмаслиги ва бошқаларга эътибор бериш лозим.

Кишилик жамоаси пайдо бўлган даврдан бошлаб инсон ҳеч қачон ёлғиз яшай олмаган. Жамоаларни ташкил қилиш ва унинг тарбиявий таъсирини назарий ва амалий асослари мутафаккир ва олимлар томонидан ўрганилиб, у илмий тадқиқот ишлари олиб борилган. Талаба—ёшлар жамоасини ташкил қилиш, тарбиялаш ва жипслаштириш борасидаги назарий билимларни ўзлаштириб, илғор тажрибаларга суяниб, уларни тарбиявий жараёнида дўстлик, ўзаро ҳамкорлик, ҳамжихатлик, ўз—ўзини тарбиялаш ва бошқариш каби жамоатчилик сифатларини шакллантириш маҳоратини ўзлаштиришдан иборат. Улар:

- Хар бир талаба шахсида ўзаро муносабат алоқаларини яратиш;
- талабалар кундалик фаолиятларининг ҳамма қирраларини жамоада жипслаштириш
- шахсий манфаатдан жамоа манфаатини юқори қўйишга ўргатиш;
- жамоада бир—бирига меҳр — оқибатли, мурувват ва сахийлик дўстона ҳамкорлик мавжуд бўлса, у катта тарбиявий кучга айланади.

9.3 Олий таълимда педагогик маҳоратни шакллантиришнинг асосий воситалари

Касб—хунар таълими коллежи талабалар жамоаларини ташкил қилишда педагогдан турли —туман усул ва воситалардан маҳорат билан фойдаланиш талаб қилинади;

1. Педагог жамоа аъзоларини янги шароитга мослаштириш жараёнида уларга ишонч, ҳурмат, ҳушмуомалалик талабларни тўғри қўя билиш, шу билан бирга

ўқувчини тушуниш ва эшита билиш маҳоратига эга бўлиши керак.

2. Талабалар жамоасидаги етакчи куч— таянч ўзагини танлаш.

3. Жамоа аъзоларининг хар бирининг кучига, қобилиятига қараб топшириқлар бериш.

4. Жамоада янги анъана, қонун —қоидаларнинг дастлабки куртагини яратиш ва унга амал қилиш.

5. Жамоа истиқболини давр талаби билан мослашган холда белгилаш талаб қилинади.

Хар бир педагог педагогик фаолият юритар экан, бераётган таълим — тарбиясининг янада самарали бўлиши учун ўз устида муттасил ишлаши, билимини, маҳоратини ўстириши, ўқувчилар билан бўладиган муносабатларни пухта ўйлаб, уларнинг кўнглига озор етказмасдан иш олиб бориши лозим. Муомала маданияти, ўзини тута билишини назорат қилиши керак. Хар бир дунёқараш унинг муомаласида намоён бўлади. Муомаланинг асосий воситаси—тилдир. Халкимизда шундай нақл бор "Бола — ширин сўзнинг гадоси". Шундай экан тарбиячи муомала жараёнида жуда эҳтиёткор бўлиши мақсадга мувофиқдир. Алишер Навоий муомала қилувчи шахснинг маҳорати ҳақида шундай дейди: "Ширин сўз кўнгиллар учун бамисоли асалдир."

Шунинг учун ҳам талаба хар он нутк маданиятига қаттиқ эътибор бериши, узининг психологик, эстетик, жисмоний, ахлокий жиҳатларини намуна ҳолатда намоён этиши муҳим, юксак туйғу маданиятига эга бўлган педагогнинг кайфияти, ноҳушлигини дарров фахмлайди.

Қўпол, одобсиз гапларга ўрин қолдирмаслик, бола шахсига тегадиган қўпол муомала қилиш педагогнинг фаолиятига путур етказди. Талаба аҳволини тушуниш унга ҳамдард бўлиши, мадад бериш керак, педагог ўзининг педагогик фаолиятида аввало тўғри сўз бўлиши, ишларини адолат билан олиб бориши керак. Бу хислат тарбиячи билан ўқувчи ўртасида яқинликни оширади, чунки адолат инсонлар хулқини баҳоловчи муҳим мезондир.

Хазрат Алишер Навоий айтганидек: «Лоақал бир харф ўргатган устознинг ҳаққини юз минг ганжу хазина билан ҳам ўзиб бўлмайди». Биз улардан умрбод қарздормиз.

Назорат саволлар:

1. Олий таълимда педагогик маҳоратни шакллантиришнинг асосий тамойиллари.
2. Педагогнинг одоби, маданияти.
3. Олий таълимда педагогик меҳнат ва педагогик маҳоратнинг узвийлиги.
4. Олий таълимда педагогик маҳоратни шакллантиришнинг асосий воситалари.

Таянч сўзлари:

Педагогик маҳорат, педагогик меҳнат, педагогнинг одоби ва маданияти, талаба, коллеж, воситалар

Адабиётлари:

- 1.Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М., 1980.
- 2.Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
- 3.Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
- 4.Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д:Феникс, 2002. - 544 с.

10- МАВЗУ

БЎЛАЖАК МУТАХАССИСЛАРДА ПЕДАГОГИК ҚОБИЛИЯТЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Режа:

10.1 Қобилиятнинг психологик ва педагогик характеристикалари.

10.2 Педагогик қобилиятнинг асосий турлари.

10.3 Педагогик қобилиятлар.

10.1 Қобилиятнинг психологик - педагогик характеристикаси

Қобилият, билим, малака орттириш бу психологик хусусиятларга боғлиқ бўлади.

Одамнинг қобилиятлари билим ва кўникмаларни эгаллашда муҳим ҳисобланади. Бу билим ва кўникмалар эгалландими ёки йўқми -буларнинг ҳаммаси, жуда кўп шароитларга боғлиқдир.

Қобилият тараққий этмай, сўлиб кетиши ҳам мумкин. Ўқувчида хали зарур кўникма ва малакалар тизими ҳамда мустақил билимлар ва таркиб топган иш услублари йўқлигига асосланиб, жиддий текширмай шошилишда унда қобилиятлар йўқ деб хулоса чиқариш педагогнинг жиддий хатоси бўлади. Қобилиятлар билим, кўникмалар, малакаларда кўринмайди, балки уларни эгаллаш динамикасида намоён бўлади, яъни бошқача айтганда мазкур фаолият учун муҳим бўлган билим ва кўникмаларни ўзлаштириш жараёни турли шароитларда қанчалик тез, чуқур, енгил ва мустаҳкам амалга оширишингизда намоён бўлади.

Демак, қобилият шахснинг фаолиятини муваффақиятли амалга ошириш шарти ҳисобланган ва билим, кўникма ҳамда малакаларни эгаллаш динамикасида юзага чиқадиган фарқларда намоён бўладиган индивидуал - психологик хусусиятдир. Агар шахснинг маълум сифатлари йиғиндиси одамнинг педагогик жиҳатдан асослаб берилган вақт оралиғида эгаллаган фаолияти талабларига жавоб берса, бу нарса бизга, унда мазкур фаолиятга нисбатан қобилияти бор деб хулоса чиқаришга асос бўлади.

Қобилиятлар тараққиётнинг юксак босқичига истеъдод деб аталади. Истеъдод деб одамга қандайдир мураккаб меҳнат фаолиятини муваффақиятли мустақил ва оригинал тарзда бажариш имконини берадиган қобилиятлар уюшмасига айтилади. Истеъдод маҳоратнинг дастлабки шарти бўлиб, лекин маҳоратнинг ўзидан анча узокдир. Моҳир уста бўлмоқ учун жуда кўп ишлаш керак. Истеъдод меҳнатдан озод қилмайди, катта ижодий ва зўр меҳнатни тақазо қилади.

Истеъдодли кишилар шубҳасиз меҳнат орқали оламга машҳур бўлган, маҳорат даражасига эришганлар.

10.2 Педагогик қобилиятнинг асосий турлари

Педагогик фаолиятнинг самарали бўлиши, педагогик маҳоратга эришиш учун ўқитувчида қуйидаги қобилият турлари мавжуд бўлмоғи ва тарбиялаб етиштирилмоғи лозим. Билим қобилияти, тушунтира олиш қобилияти, нутқ,

қобилияти, ташкилотчилик қобилияти, обрў орттира олиш қобилияти, диққатни тақсимлай олиш қобилияти. Бу педагогик қобилиятлар шахснинг ахлоқий томонини ҳам эмоционал - иродавий томонини характерлаб беради. Бу сифатларнинг ҳаммаси бир-бири билан ўзаро боғланган бўлиб, бир-бирига таъсир этади ва бир бутунликни ҳосил қилади.

1. Билиш қобилияти - фанни тегишли соҳаларига оид (математика, адабиёт, тарих) қобилиятидир. Бундай қобилиятга эга бўлган ўқитувчи фанни ўқув курси хажмидагина эмас, балки анча кенг ва чуқурроқ, билади, ўз фани соҳасидаги кашфиётларни ҳамиша кузатиб боради.

2. Тушунтира олиш қобилияти - ўқитувчининг ўқув материални ўқувчиларга тушунарли қилиб баён этиш, ўқувчиларда мустақил равишда фаол фикрлашга қизиқтиришидир. Ўқитувчи зарур ҳолларда ўқув материални ўзгартира олиш, қийин нарсани осон, мураккаб нарсани оддий, ноаниқ нарсани тушунарли қилиб ўқувчиларга етказа олиш даркор. Ўқитувчи ўқувчини

мустақил фикрлашини рағбатлантира олади.

Қобилиятли педагог ўқувчиларнинг билим ва камолот даражасини ҳисобга олади, уларнинг нимани билишлари ва ҳали нимани билмасликларини, нимани унутиб қўйганликларини тасаввур этади.

Бундай ўқитувчилар ўқувчиларни эмас, балки ўзларини назарда тутадилар. Қобилиятли, тажрибали ўқитувчи ўзини ўқувчининг ўрнига қўя олади. Унинг катталарга аниқ ва тушунарли берган маълумоти, ўқувчиларга тушунарсиз ва мавҳум бир нарсга бўлиши мумкин. Шунинг учун у баён этишни характер ва шаклини алоҳида ўйлаб чиқади, ҳамда режалаштиради.

Қобилиятли ўқитувчи материални баён этиш жараёнида турли ўқувчиларни қандай ўзлаштираётганларини қатор белгилар асосда тўғри аниқлаб олади. Ва зарурат туғилган ҳолларда баён қилиш усулини ўзгартиради- У тегишли вазият юзага келмагунча иш бошламайди.

3. Кузатувчанлик қобилияти- ўқитувчининг тарбияланувчи ички, дунёсига кира олиш қобилияти. Ўқувчи шахсини ва унинг вақтинчалик рухий ҳолатларини жуда яхши тушуна билиш билан боғлиқ бўлган психологик кузатувчанликдир. Қобилиятли ўқитувчи ўқувчининг ички ва ташқи ҳолатдаги жуда арзимаган ўзгаришларни ҳам фаҳмлай олади. Ўқитувчи бирор ўқувчини хафа бўлганини ёки дарс тайёрламаганини кўзидан билади.

4. Нутқ қобилияти - нутқ, ёрдамида, шунингдек имо-ишора воситасида ўз фикр ва туйғуларини аниқ ва равшан ифодалаш қобилиятидир. Бу ўқитувчилик касби учун жуда муҳимдир.

Ўқитувчининг нутқи дарсда ҳамиша ўқувчиларга қаратилган бўлади. Ўқитувчи янги мавзунини тушунтираётган, ўқувчининг жавобини таҳлил қилаётган, маъқуллаётган ёки қоралаётган бўлса ҳам, унинг нутқи ҳамиша ўзининг ички кучи, ишончи, ўзи гапираётган нарсга билан кизиқаётганлиги билиниб туради. Фикрлар ифодаси ўқувчилар учун аниқ, ва содда, тушунарли бўлади. Ўқитувчи узундан узоқ, жумлалар, мураккаб сўз бирикмалари, қийин термин, ибораларни қўллашдан қочади. Ўринли юмор, хазил, енгилгина истеҳзо билан яхши муносабатда бўлади.

Ўқитувчини нутқи аниқ жонли, образли, талаффузи жиҳатдан эркин, ифодали, хис-хаяжонли бўлиб, унда статистик, граматик, фонетик нуқсонлар учрамаслиги лозим. Айримлар тез, айримлар секин гапиришга мойил бўладилар. Ўқувчиларнинг ўзлаштиришлари учун ўртача, жонли нутқ яхши натижа беради.

5. Ташкилотчилик қобилияти - ўқувчилар жамоасини уюштириши, ўқувчиларнинг муҳим вазифаларни ҳал этишга руҳлантириш, ўз ишини тўғри уюшганлигини назарда тутати.

Ўз ишини тўғри режалаштира олиш ва уни назорат қила билиш назарда тутилади. Тажрибали ўқитувчиларда вақтни хис эттириш, вақтни тўғри аниқлай олиш хусусияти ҳосил бўлади.

6. Обрў орттира олиш қобилияти – ўқувчиларга бевосита эмоционал-иродавий таъсир кўрсатиш ва шу асосдагина эмас, балки ўқитувчининг фанни яхши билиши, меҳрибонлига, назокатлилиги асосида ҳам қозонилади. Шунингдек ўқувчиларга таълим - тарбия бериш маъсулиятини хис этишга, ўзини ҳақ, эканлигига ишонилишига, бу ишончини ўқувчиларга етказа олиш қабиларга ҳам боғлиқ. Ўқувчилар кўполлик қилмайдиган, кўрқитмайдиган тўғри талаб қўя оладиган ўқитувчинигина хурмат қиладилар.

7. Коммуникатив - тўғри муомала қила олиш, қобилиятли болаларга яқин бўлиш, улар билан педагогик нуқтаи назардан жуда самарали ўзаро муносабат ўрната билиш педагогик назокатнинг мавжудлигини билдиради.

8. Келажакни кўра билиш қобилияти – ўз ҳаракатларининг оқибатларини олдидан кўриши, ўқувчининг келгусида қандай одам бўлиши ҳақида тасаввур билан боғлиқ бўлган шахсни тарбиялаб етиштириш олдиндан айтиб бера олишда ифодаланадиган махсус қобилият.

9. Диққатни тақсимлаш қобилияти - ўқитувчи учун диққатни барча хусусиятларининг ҳам ҳажми, ҳам унинг кучини идора қилина олиш ҳам ишга тараққиёт этган бўлиши муҳимдир. Қобилиятли, тажрибали ўқитувчи материални баҳс қилиш мазмунини ва ўз фикрини диққат билан кузатади.

Қобилият – бу кишининг бирор фаолиятга яроқлилиги ва шу фаолиятни муваффақиятли амалга оширишидир.

10.3 Педагогик қобилиятлар

Педагогик қобилият – бу қобилият турларидан бири бўлиб, кишининг педагогик фаолиятга яроқлилигини ва шу фаолият билан муваффақиятли шуғуллана олишини аниқлаб беради. Педагогик қобилиятнинг тузилиши қандай? Қуйида бу масалани кўриб чиқамиз.

Узоқ йиллар олиб борилган тадқиқотлар, педагогик қобилиятлар мураккаб ва кўп қиррали психологик билимлардан иборатлилигини кўрсатиб берди. Ана шу тадқиқот маълумотларидан фойдаланиб, педагогик қобилиятлар тузилишида муҳим ўрин эгаллайдиган қатор компонентларни (таркибий қисмлар) ажратиб кўрсатиш мумкин:

1) **Дидактик қобилиятлар** – бу ўқувчиларга ўқув материалларни аниқ ва равшан тушунтириб, осон қилиб етказиб бериш, ўқувчиларда фанга кизиқиш уйғотиб, уларда мустақил фаол фикрлашни уйғота оладиган

қобилиятлардир.

Дидактик қобилиятларга эга бўлган ўқитувчи зарурат туғилганда қийин ўқув материални осонроқ, мураккаброғини соддароқ, тушуниши қийин бўлганини тушунарлироқ қилиб ўқувчиларга мослаштириб бера олади. Ўқитувчининг мана шу ҳислатларини билиб олган ўқувчилар одатда: «Ўқитувчининг энг муҳим томони ҳам унинг ҳамма нарсани аниқ, равшан ва тушунарли қилиб беришида-да. Бундай ўқитувчининг қўлида мазза қилиб ўқигинг келади»; «Униси эса ҳеч нарсага ярамайдиган ўқитувчи, ҳеч ҳам аниқ тушунтириб бера олмас эди»; «Ўқув материални олдида тирик одамлар эмас, балки қандайдир механизмлар бордек, зерикарли ва ноаниқ – мужмал қилиб тушунтиради. Биз бундай ўқитувчиларни ёқтирмаймиз» – дейдилар.

Ҳозирги тушунчамиздаги касбий маҳорат, шунчаки билимларни осонроқ, ҳаммабоп ва тушунарли қилиб ўқувчилар онгига етказиб бериш қобилиятинигина эмас, балки, шу билан бирга ўқувчиларнинг мустақил ишларини, уларнинг билиш фаоллигини оқилона ва мохирлик билан бошқариб, уларни керакли томонга йўналтириб туришдан иборат қобилиятни ҳам ўз ичига олади.

Мана шу қобилиятлар асосида ўқувчилар психологиясига хос доимий установка (йўналтириш) ётади. Қобилиятли педагог ўқувчиларнинг тайёрлик даражасини, уларнинг тараққиёт даражасини ҳисобга олган ҳолда болаларнинг нимани билиши ва нимани билмаслигини, нималарни аллақачон эздан чиқарганликларини тасаввур қила олади.

Кўпчилик ўқитувчиларга, айниқса хафсаласиз ўқитувчиларга, ўқув материали оддийгина ва ҳеч қандай алоҳида тушунтириш ҳамда изоҳ беришни талаб қилмайдигандек туюлади.

Бундай ўқитувчилар ўқувчиларни эмас, балки биринчи галда ўзларини назарда тутиб иш олиб борадилар. Шунинг учун ҳам ўқув материални ўзига қараб танлайдилар. Қобилиятли, тажрибали ўқитувчилар эса ўзларини ўқувчи ўрнига қўйиб, катталар учун аниқ, равшан ва тушунарли бўлган материал ўқувчилар учун ноаниқ ва тушунарсиз бўлиши мумкин деган нуқтаи назарда бўладилар. Шунинг учун ҳам бундай ўқитувчилар материалнинг характери ва уни баён этиш усулларини алоҳида ўйлаб кўриб режалаштирадилар. Материални баён этиш жараёнида қобилиятли ўқитувчи учун ўқувчиларнинг қандай тушунаётганликлари ва зарур бўлганда дарс баёнотига алоҳида эътибор беришга интилаётганликлари каби қатор белгиларига қараб тўғри тасаввур қилиб, хулоса чиқара олади.

Ана шундай педагогик қобилиятни аниқлаш учун психолог Н.Гоноболин жуда қулай тест тавсия этади. Бу тестга кура билиш характеридаги матнда ўқитувчининг фикри айрим синф ўқувчилари учун қийин деб ҳисобланган қисмларни алоҳида кўрсатиб, нима учун бу қисмларнинг қийинлигини тушунтириб бериш, шундан сўнг эса матнни ўқувчиларга енгил ва уларнинг ўзлаштиришлари учун қулай қилиб тузиш тавсия этилади.

Қобилиятли ўқитувчи шу билан бир қаторда материални ўзлаштириш, ўқувчиларга бир оз нафас олиб, ўзларига келиб олишлари ва ўз диққат-

эйтиборларини бир жойга куйиб, айрим кузгалишларни «сундириб», бошқаларни эса жадаллаштириб, уларнинг бўшашганлигини, сустлигини ва лоқайдлигини енгишлари учун замин тайёрлаш зарурлигини ҳам назарда тутлади. Бундай ўқитувчи зарур шароит яратилмагунча дарсни бошламайди. Хаддан ташқари шиддат билан бошланган дарс ўқувчиларда ҳимоя қилувчи тормозланишнинг вужудга келтириб, мия фаолияти тормозланади ва ўқитувчининг сўзлари етарлича идрок қилинмайди.

2) Академик қобилиятлар – математика, физика, биология, она тили, адабиёт, тарих ва бошқа шу каби фанлар соҳасига хос қобилиятлардир.

Қобилиятли ўқитувчи ўз фанини фақат хажмидагина эмас, балки атрофлича, кенг, чуқур билиб, бу соҳада эришилган ютуқлар ва кашфиётларни доимий равишда кузата бориб, ўқув материални мутлако эркин эгаллаб, унга катта қизиқиш билан қарайди ҳамда озгина бўлсада тадқиқот ишларини олиб боради.

Кўпчилик тажрибали педагогларнинг айтишларича, ўқитувчи ўз фани бўйича бундай юксак билим савиясига эришиш, бошқаларни қойил қилиб хайратда қолдириш, ўқувчиларда катта қизиқиш уйғота олиш учун у юксак маданиятли, ҳар томонлама мазмунли, кенг эрудицияли (билимдон) одам бўлмоғи лозим.

Бундай ўқитувчилар ҳақида ўқувчилар: «Маҳмуд ака худди профессорнинг ўзгинаси-я. Биз унинг билмаган бирорта соҳаси бормикин деб тез-тез ўйлаб турамиз. Дарсларга у бутун вужуди билан киришиб кетади» дейдилар. Баъзан ўқувчилар ўз ўқитувчиси ҳақида «Бақир-чақир қилади-ю, аммо заррача билими йўқ» деб бутунлай тескарисини айтсалар, жуда алам қилади.

3) Перцептив қобилиятлар – бу ўқувчининг, тарбияланувчининг ички дунёсига кира билиш, психологик кузатувчанлик, ўқувчи шахсининг вақтинчалик психик ҳолатлари билан боғлиқ нозик томонларини тушуна билишдан иборат қобилиятдир.

Қобилиятли ўқитувчи болаларнинг ҳар қандай майда-чуйда ҳатти - ҳаракатларида, ёрқин ифодаланадиган айрим ташқи ҳолатларида ҳамда уларнинг ички дунёсида юзага келадиган ўзгаришларни сездирмасдан билиб олади. Ана шундай ҳолларда ўқувчилар: «Муҳаббат опа кимнингдир кайфиятида ўзгаришлар бўлса ёки кимдир дарсга тайёрламасдан келган бўлса кўзига қарабоқ билиб олади», «Бизнинг ўқитувчимиз ҳеч қаёққа қарамаса ҳам, ҳамма нарсани кўриб туради» дейдилар.

4) Нутқ қобилияти – кишининг ўз туйғу-ҳисларини нутқ ёрдамида, шу билан бирга мимика ва пантомимика ёрдамида аниқ ва равшан қилиб ифодалаб бериш қобилиятидир. Бу ўқитувчидан ўқувчиларга ўзатиладиган ахборот, асосан, иккинчи сигнал тизими – нутқ орқали берилади. Бунда мазмун жиҳатидан унинг ички ва ташқи хусусиятлари назарда тутилади. («Биз учун адабиёт ўқитувчимиз – Назира опанинг дарсини эшитишдан катта лаззат йўқ. Назира опамлар шу қадар яхши ва чиройлик қилиб гапирадиларки, ҳатто танаффусга чалинадиган кўнғироқ ҳам ҳалақит беради»).

Дарсда қобилиятли ўқитувчининг нутқи ҳамма вақт ўқувчиларга қаратилган бўлади. Ўқитувчи янги материални тушунтирадими, ўқувчилар жавобини шарҳлаб берадими, ўқувчилар жавобини, уларнинг ҳатти-ҳаракатлари ёки хулқ-атворини маъқуллайдими ёки танбех берадими, хуллас нима қилишидан қатъий назар, нутқи ҳамма вақт ўзининг ишончилиги, жозибадорлиги каби ички қувват билан алоҳида ажралиб туриши лозим. Ўқитувчи нутқи, унинг талаффузи аниқ, равшан, оддий ва ўқувчилар учун тушунарли бўлиши керак. Бериладиган ахборотлар шундай тузилиши керакки, бунда ўқувчиларнинг фикру-зикри ва диққат-эътиборини юқори даражада фаоллаштирадиган бўлсин. Бунинг учун эса ўқитувчи ўртага савол ташлаб, аста секинлик билан ўқувчиларни тўғри жавобга олиб келади, ўқувчиларнинг диққат-эътиборини фаоллаштирувчи («Бунда айниқса зийрак бўлинг!», «Ўйлаб, яна ўйлаб кўринг!») сўз ва ибораларни ўз меъёрида ишлатади.

Ўқитувчи узун жумлаларни, мураккаб оғзаки изоҳларни, қийин атамаларни ва зарурати бўлмаса, турли таърифларни ишлатмаслиги лозим. Шу билан бирга ўқитувчи шуни ҳам ҳисобга олиши керакки, ўқитувчининг лунда-лунда бўлиб чиққан қисқа нутқи кўп ҳолларда ўқувчиларга тушунарсиз бўлиб қолар экан. Ўқитувчининг ўз ўрнида ишлатиладиган ҳазил аралаш ва хайрихоҳлик билдирувчи арзимаган кинояли нутқи ўқувчиларни жуда жонлантириб, ўқувчилар томонидан ўта яхши қабул қилинар экан.

Қобилиятли ўқитувчининг нутқи жонли, образли, аниқ-равшан, интонацияли ва ифодали, эмоцияга бой, дона-дона бўлиб, бунда стилистик ва грамматик хатолар мутлақо бўлмаслиги лозим. Бир хил оҳангдаги эзма нутқ ўқувчиларни жуда тез толиқтириб, уларни зериктиради ва беҳафсала қилиб кўяди. Бу билан бирга бундай нутқ И.П.Павловнинг физиологик таълимотига кўра, доимий таъсир этувчан кўзғовчига айланиб, бош мия катта ярим шарлари пўстида тормозланиш жараёнини юзага келтириб, ўқувчини эзма ва уйқучан қилиб кўяди. Нутқ тезлиги кўп жиҳатдан ўқитувчининг индивидуал психологик хусусиятига боғлиқ. Айрим ўқитувчилар тез гапирсалар, бошқалари секин гапирадилар. Аммо ўқитувчи ўқувчиларнинг билимларини эгаллаб олишлари учун энг қулай тезликдаги нутқ – ўртача жонли нутқ эканлигини эсдан чиқармаслиги лозим.

Шошқалоқ нутқ билим ўзлаштиришга ҳалақит бериб, болаларни тез толиқтиради ва муҳофаза қилувчи тормозланишни юзага келтиради. Ўта секин нутқ ланжлик ва зерикишга олиб келади. Нутқнинг баландлиги – қаттиқ гапириш ҳам худди шу сингари ҳолларга олиб келади. Ҳаддан ташқари қаттиқ, кескин, бақириб гапириш ўқувчиларнинг асабига тегиб, уларни тез толиқтириб, муҳофаза қилувчи тормозланишини юзага келтиради. Мана шу ерда шарқ мутафаккирларидан Насриддин Тусийнинг «...ўқитувчи нутқи ҳеч қачон ва ҳеч қаерда заҳархандали, қўпол ёки қаттиқ бўлиши мумкин эмас. Дарс пайтида ўқитувчининг ўзини тута олмаслиги ишни бузиши мумкин...» деган насихатини келтиришимиз жуда ўринли бўларди. Ўқитувчининг бўш, паст овози ёмон эшитилади. Нутқи, имо-ишоралар, турли кескин ҳаракатлар ўқувчиларни жонлантиради. Бу тариқа имо-ишоралар ва

ҳаракатлар тажрибали ўқитувчиларда ўз меъёрида ишлатилади. Лекин бир хилдаги тинимсиз ҳаракатларнинг ҳаддан ташқари кўп бўлиши кишининг асабига тегади.

5)Ташкилотчилик қобилияти – бу биринчидан, ўқувчилар жамоасини уюштира билиш, бунда жамоани жипслаштира олиш ва иккинчидан, ўзининг шахсий ишини тўғри ташкил қила олиш қобилиятидир. Ўқувчилар ўз ўқитувчилари ҳақида турлича фикрда бўладилар. Жумладан, айрим ўқувчилар: «...Биз Азим акани жуда яхши кураимиз. Улар синфимизда бир вақтнинг ичида, жуда тезлик билан ишчанлик кайфиятини уюштириб, барчамизнинг ўзининг пухталиги, озодалиги, эпчиллиги ва тадбиркорлиги билан хайратда қолдирадилар» десалар, айрим ўқувчилар: «Собир акамлар бизнинг ихлосимизни қайтариб, хафсаламизни бир пул қиладилар. Улар кўп ишга уринадилар-у, аммо бирортасини ҳам охирига етказмайди...» дейдилар. Баъзан айрим ўқувчиларнинг ўз ўқитувчиси ҳақида: «...Нодира опамлар биз билан худди она товукдек овора бўладилар. Агар биз шухлик кила бошласак, улар ўзларини кўрмасликка, пайкамасликка солардилар. Ажойиб аёл эди-ю, аммо унинг дарсида ҳеч ким ҳеч нарса қилмас эди-да...» деган фикрларни ҳам эшитиш мумкин.

Ўқитувчининг ўз ишини ташкил кила билиши деганда, унинг ўз ишини тўғри режалаштириб, уни назорат кила олиши назарда тутилади. Тажрибали ўқитувчиларда вақтга нисбатан ўзига хос сезувчанлик – ишни вақт бўйича тўғри таксимлаб, мулжалланган вақтдан тўғри фойдалана олиш кўникмаси пайдо бўлади. Дарс давомида, албатта, кўп ҳолларда вақтни беҳуда йўқотиш ҳам мумкин. Лекин бу йўқолган дарс режасини тузатиш зарурияти тузилган ҳолларда бўлиши мумкин. Тажрибали ўқитувчилар вақтни сеза билишни ўрганиш учун дарс режасини ёки матнда вақтни назорат қилиш учун белгилар олиб боришни тавсия этадилар. Жумладан: дарснинг 10, 20, 30 ва бошқа дақиқалари давомида мабодо кузда тутилмаган вақт ортиб қолган тақдирда фойдаланиш учун қандай қушимча материалларн тайёрлаш ёки вақт етмай қолган тақдирда қандай материални кейинги дарсга қолдириш мумкинлиги ҳақида маслаҳат берадилар.

б) Авторитар қобилияти – бу ўқувчиларга бевосита эмоционал - иродавий таъсир этиб, уларда обрў орттира билишдан иборат қобилиятдир. (Гарчан ўқитувчининг ўз фанини мукамал билиши, сезгирли ва хушмуомалалиги асосида қозонилади).

Авторитар қобилият ўқитувчининг ростгўйлиги, иродавий уддабуронлиги, ўзини тута билиши, фаросатлиги, талабчанлиги каби иродавий ҳислатлари ҳамда қатор шахсий ҳислатларга, шу билан бирга ўқувчиларни таълим-тарбиясида жавобгарликни ҳис этиш, унинг эътиқоди, ўқувчиларга маънавий ва маърифий эътиқодни сингдира олганлигига ишончи каби ҳислатларга ҳам боғлиқдир.

Ўқувчилар (айниқса, ўғил болалар, ўспиринлар – буни алоҳида таъкидлаб ўтиши керак) талаб қилишни биладиган, ўқувчиларни мажбур қилмаган ва дўқ-пуписа қилмаган, шу билан бирга беҳуда расмиятчиликка йўл қўймаган ҳолда ўз айтганини қилдира оладиган ўқитувчиларни жуда

хурмат қиладилар. Шу муносабат билан ўқувчиларнинг ўқитувчилар ҳақида айрим фикрларини мисол қилиб келтирамиз:

«Унинг ажойиб ҳислати бор – у ҳеч қандай зарда ва бақириқ, чақириқсиз ишлай олади»; «Биз уни жиддийлиги, вазминлиги ва талабчанлиги учун жуда яхши курамиз. У ҳамма вақт шунчаки мулойимгина, сипогина талаб қилади, аммо унинг талаби шу қадар таъсирчанки, унга қўлок солмаслик мумкин эмас»; «Бизнинг математика ўқитувчимиз ҳамма вақт ювош, осойишта, ўзини тутган ва шу билан бир қаторда бутун синфга ажойиб таъсир эта олади»; «Кимё ўқитувчимизнинг обрўсига эътибор этмай кўрингчи, у ҳар қандай шароитда ҳам ўз айтганига эришади»; «Ниғмат ака бизга устунлик билан таъсир этади. У ҳадеб талаб қилавермайди, агар талаб қиладиган бўлсалар унда бўйин товлаб бўлмайди», ёки ўқувчиларнинг ўз ўқитувчилари ҳақидаги мана бундай фикрлари: «Полвон ака ўқув масканиимиздан кетганига биз хурсанд бўлдик. У бизни дўқ-пўписа, бақириқ-кичқириқ, буйрукбозлик билан қўлга оламан деб ўйларди-ю, аммо бизни бардош беришгагина мажбур этарди, холос».

Бунда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг ўқув маскани таълими жараёнида олиб борилаётган ишларнинг аҳволи тўғрисида жуда ачиниб айтган фикрларини келтириш ўринли бўлур эди: «Мабодо бирор ўқувчи ўқитувчига эътироз билдирса, эртага у ҳеч ким ҳавас қилмайдиган аҳволга тушиб қолади. Ўқув масканилардаги жараёнда ўқитувчи ҳукмрон. У боладан фақат ўзи тушунтираётган нарсани тушуниб олишни талаб қилади, принцип ҳам тайёр: «менинг айтганим – айтган, деганим – деган».

Шу билан бир қаторда ўқувчилар ўқитувчининг бўшлиги, ландавурлиги, лақмалиги, соддаларча ишонувчанлиги, сусткашлиги, ортиқча риёгарчилиги, иродасизлиги каби ҳислатларни баралла қоралайдилар: «яхши одаму, лекин ўта бўш: уни алдаб кетиш ҳеч гап эмас»; «Тушуниб бўлмайди: бирда жуда қаттиққўл, талабчан, баъзан ҳеч қандай талаб деган нарса йўқ»; «Жуда бўшанг, ланж: уни кўришинг билан уйқинг келади»...

7) Коммуникатив қобилияти – бу болалар билан мулоқотда бўлишга, ўқувчиларга ёндашиш учун тўғри йўл топа билишга, улар билан педагогик нуқтаи-назардан мақсадга мувофиқ ўзаро алоқа боғлашга педагогик тактнинг мавжудлигига қаратилган қобилиятдир.

8) Педагогик ҳаёл – бу кишининг ўқувчилар шахсини тарбиявий томондан лойиҳалаштиришда ўз иш-ҳаракатларининг натижасини олдиндан кўра билишда намоён бўладиган қобилиятдир. Бу қобилият ўқитувчи маълум ўқувчидан келгусида ким чиқишини кўз олдида келтиришда, тарбияланувчиларда у ёки бу хилдаги ҳислатларни ўсиб ривожланиши олдиндан кура билишида намоён бўлади. Бу қобилият педагогик оптимизм, тарбиянинг кучига, ўқувчиларга бўлган ишонч билан боғлиқдир. Шунинг учун ҳам ўқувчилар айрим ўқитувчилар тўғрисида: «Аҳмад акамлар, чамаси ичимиздаги энг ярамасларга ҳам ишончларини йўқотмасдилар, шунинг учун ҳам биз уларни хурмат қилардик», деган фикрларни изхор қиладилар.

9) Диққатни тақсимлай олиш қобилияти – бу қобилият бир вақтнинг

Ўзида диққатни бир қанча фаолиятга қарата олишда намоён бўлиб, ўқитувчи ишида ғоят муҳим аҳамиятга эгадир.

Қобилиятли, тажрибали ўқитувчи ўзининг диққат-эътиборини ўқув материални қандай баён этилишига, унинг мазмунига, ўз фикрларини атрофлича қилиб қандай очиб беришга ёки ўқувчи фикрига баралла қаратади ва шу билан бирга бир вақтнинг ўзида барча ўқувчиларни кузатиб, уларни толиққан-толиқмаганлигига, эътиборли ёки эътиборсизлигига, дарсни тушуниш-тушунмаслигига аҳамият бериб, ўқувчиларнинг интизомини кузатади ҳамда оқибат натижада ўзининг шахсий хулқ-атвориغا (юриш-туришига, ўзини тутишига, мимика ва пантомимикасига) эътибор беради. Тажрибасиз ўқитувчи, кўпинча ўқув материални баён этишга берилиб кетиб, ўқувчиларнинг нима қилаётганликларини сезмай қолади ва назоратдан чиқариб қўяди, агар, бордию, ўқувчиларни диққат-эътибор билан кузатишга ҳаракат қилса, бундай ҳолларда ўз баёнотининг изчиллигини йўқотиб қўяди.

Юқорида кўрсатиб ўтилган қобилиятлардан ташқари, ўқитувчи инсон шахсининг мақсад сари интилиши, уддабуронлик, меҳнатсеварлик, камтарлик каби қатор ижобий ҳислатларига эга бўлиши лозим.

У ўқувчиларни тарбиялар экан, ўзининг хулқ-атвори, юриш-туриши, хуллас, бутун ўқитувчилик шахси билан ўқувчиларга ўрнатилган бўлиши керак.

Ўқитувчининг ўзини қўлга ола билиши муҳим аҳамиятга эгадир.

Назорат саволлари:

1. Қобилиятнинг психологик ва педагогик характеристикалари.
2. Педагогик қобилиятнинг асосий турлари.
3. Педагогик қобилиятлар.
4. Дидактик қобилиятлар.
5. Академик ва перцептив қобилиятлар.
6. Нутқ қобилияти.
7. Ташкилотчилик қобилияти.

Таянч сўзлари:

Қобилият, педагогик қобилият, дидактик қобилият, академик қобилият, перцептив қобилият, авторитар қобилият, нутқ қобилият

Адабиётлари:

1. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М., 1980.
2. Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
3. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
5. Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.

11 – МАВЗУ

КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МИЛЛИЙ ДАСТУРИ АСОСИДА ОЛИЙ МАКТАБНИ ТАШҚИЛ ЭТИШ ВА РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Режа:

11.1 Миллий дастурининг мақсад, вазифалари, босқичлари.

11.2 Мутахассислар тайёрлашда олий ўқув юртларининг вазифалари.

11.3 Ўзбекистон иқтисодий, фан ва техника ривожланишидаги роли.

11.1 Миллий дастурининг мақсад, вазифалари, босқичлари

Ўзбекистон ўз мустақиллигини қўлга киритган дастлабки кунларданок янги, ривожланган жамият қуриш йўлига кирди. Захматқаш халқимиз ўзининг фидоий меҳнати ва тинч ҳаёти билан дунёдаги тараққий топган мамлакатлар қаторидан мустақкам ўрин эгаллаш мақсадида барча соҳаларда чуқур ислохотларни амалга ошира бошлади. Келажаги буюк давлат барпо этиш борасида амалга оширилаётган барча тарихий ўзгариш ва янгиланишлар юртдошларимиз қалби, онгига улкан таъсир кўрсатмоқда. ХХІ асрга қадам қўйган Ўзбекистон халқининг миллий тараққиёт йўлидаги бош ғояси - бу озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир. Албатта ушбу ғояни амалга оширишда сиёсий, иқтисодий, ижтимоий йўналишлар билан бир қаторда баркамол авлодни вояга етказиш, уларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш муҳим ўрин тутди. «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар» рисоласида таъкидланишича «ғоя-инсон тафаккури маҳсули, миллий ғоя эса миллат тафаккурининг маҳсулидир». Тафаккур-шахснинг объектив воқеликдаги нарса ва ходисаларни, уларнинг муҳим хусусиятларига боғланиш ва муносабатларини бевосита умумлашган ҳолда акс эттиришдан иборат бўлган ақлий фаолиятдир. Мустақиллик тафаккури эса - бу мустақиллик ғояларига садоқат ва ҳурмат, ватанга мухаббат туйғусини қарор топтириш демакдир. Мустақиллик тафаккури шаклланган шахс жамиятда ўзини далил ва эркин тутди, барча воқеа-ҳодисаларга холис баҳо беради, ўз фикри ва ғояларини ишонч билан баён эта олади ва ўз фикрини исботлайди, ўз юртининг ҳақиқий эгаси эканлиги билан фахрланади.

Мустақиллик тафаккурини шакллантириш асосида ҳар бир шахснинг ҳар томонлама чуқур билимга эга бўлиш натижасида мамлакатимиздаги ижтимоий-сиёсий муҳит янада яхшиланади.

Жамиятда янгича фикрлайдиган - баркамол авлодлар шаклланади; мустақиллик тафаккурига эга бўлган кишиларнинг жамиятда ўз ўрнини топиш жараёни ривожланади; мамлакатимизнинг салоҳиятидан кенг фойдаланиш имконияти пайдо бўлади; жамиятимизда мустақил

фикрлайдигай шахс вояга етади; ҳуқуқий, демократик жамият кўришни тезлаштиради ва халқаро ҳамжамиятда ўз ўрнини мустақамлашга имкон яратилади.

Дарҳақиқат, бугунги кунда мустақиллик тафаккурини шакллантириш фуқаролик жамиятини кўришда давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири бўлиб келмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг «Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз» асарида XXI асрнинг дастлабки йилларида ва ундан кейин ҳам мустақиллик тафаккурини шакллантиришда амалга ошириладиган вазифалар аниқ кўрсатилган. Унда «мустақил дунёқарашга эга, ажодларимизнинг бебаҳо мероси ва замонавий тафаккурга таяниб яшайдиган баркамол шахс - комил иисонни тарбиялашдан иборат», эканлигига алоҳида эътибор қаратилган. «Миллий истиклол ғояси; асосий тушунча ва тамойиллари» рисоласида ҳам мустақиллик тафаккурини шакллантиришда амалга ошириладиган вазифаларнинг йўналишлари илмий-назарий жиҳатдан ишлаб чиқилган. Мустақиллик тафаккурига эга бўлган баркамол авлодни вояга етказиш концепцияси чуқур ўрин эгаллаган.

Ўзбекистон Республикасининг «Қадрлар тайёрлаш миллий дастури»да ҳам «Ёш авлодни маънавий - ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой маданий-тарихий анъаналарига, урф-одатлари ҳамда умумбашарий қадриятларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситалари ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилади. Шахсни тарбиялаш ва уни ҳар томонлама камол топтиришнинг устуворлиги таъминланади. Умумий ҳамда педагогик маданиятни ошириш мақсадида, мамлакат аҳолиси орасидаги маърифий ишлар такомиллаштириб борилади» - деб таъкидланади.

Демак, бугунги кунда маънавий-маърифий фаолият жараёнида мустақиллик тафаккурига эга бўлган баркамол авлодни вояга етказиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан ўрин олган. Мустақиллик тафаккурни ўрганиш ва уни ўстириш умуминсоний тарбия назарияси ва тажрибасида муҳим аҳамиятга эга. Чунки, янгича тафаккур қилиш шахсда билимлар, тушунчаларни шакллантириш билан бирга эътиқод, онгли интизом, тажриба, фаолиятини ишлаб чиқади. Мустақиллик тафаккури дунёни тўғри акс эттириш билан бирга, баркамол, ташкилотчи ва зукко қадрларни тайёрлашда муҳим ўрин тутди. Унинг мазмунида қадриятларни тиклаш, уларни илм-фан ва тараққиёт ютуқлари билан бойитиб бориш, миллий истиклол ғоясининг асосий тамойилларини халқимизнинг қалби ва онгига сингдириш, муқаддас динимиз ва тарихимизга садоқатли бўлиш маънавий соҳасидаги асосий вазифалардан ҳисобланади. Шунинг учун ҳам талаба-ёшларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш, уларга маънавий-маърифий билимларни бериш, кўникма ва малака ҳосил қилиш муҳим масалалардан биридир.

11.2 Мутахассислар тайёрлашда олий ўқув юртларининг вазифалари

Бугунги кунда талаба ёшларда Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаравонлиги, комил инсон, ижтимоий ҳамкорлик, миллатлараро тотувлик, динлараро бағрикенглик каби миллий истиклол ғояларининг асосий йўналишларини шакллантириш мустақиллик тафаккурининг мазмунидан чуқур ўрин олган бўлиб, бу олий ўқув юртларидаги маънавий-маърифий ишларни янада такомиллаштиришни тақазо этмоқда.

Мустақиллик тафаккури-фуқаролик жамияти асосларини барпо этишнинг энг муҳим тарқибий қисми бўлиб, ушбу жараён маънавият ва маърифат соҳасида, шахсни мунтазам камол топтириш борасида узлуксиз иш олиб боришни тақозо қилади. Бугунги кунда мустақиллик тафаккури жамият ривожининг асоси ва шартига айланмоғи ҳамда ўзида яхлит бир тизимни мужассам этмоғи лозим. Бу тизим марказида маънавият, ахлоқ, маърифат каби қадриятлар турмоғи керак. Чунки мустақиллик тафаккури Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштиришда ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришда, инсон ҳақ-хуқуқлари ва эркинликларини таъминлашда асосий омил ҳисобланади. Мустақиллик тафаккурига эга бўлган шахс баркамол инсон ҳисобланади. Баркамол инсон миллий истиклол ғоясига садоқатли бўлишда, она-Ватанга чексиз меҳр мухаббатни намоён этишда, Ўзбекистонинг буюк келажagini яратишдаги олийжаноб ишларда фаол қатнашади.

Мустақиллик тафаккури - жамиятнинг, миллатнинг ички ҳаёти, рухий кечинмалари, ақлий қобилияти, идрокни мужассамлаштирувчи қудратли куч, инсон ва жамият ривожланишининг негизи сифатида Ўзбекистонда амалга оширилаётган ислохотларнинг бош омили ҳисобланади. Мустақиллик тафаккури иқтисодий-ижтимоий ҳаёт тизимининг шаклланиши, ўзгариши ёки инқирозга юз тутишига кучли таъсир кўрсатади. Унинг ривожланиб бориши натижасида жамият равнақ топа боради. Усиз буюк давлат қуриб бўлмайди. Чунки, мустақиллик тафаккури жамият ва миллат равнақининг бой пойдевори саналади. Демак, мустақиллик тафаккури нихоятда кенг тушунча бўлиб, маърифат, маданият, ахлоқ, санъат, адабиёт кабиларни ўзида мужассам этади. Мустақил Ўзбекистонда мустақиллик тафаккурини шакллантиришга кучли эътибор берилишининг боиси ҳам ана шунда. Шундай экан, аввало мустақилликнинг маъно-мазмунини тўла англаб етиш керак. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг таъкидлашича, «Биз учун мустақиллик - энг аввало, бу тақдиримизни ўз қўлимизга олиш, ўзлимизни англаш, миллим қадриятларни, урф-одатларимизни тиклаш, ҳаммамиз учун мўътабар шу заминда ҳар бир хонадонда тинчлик осойишталикни, барқарорликни сақлашдир. Азиз Ватанимизда адолат, инсоф, дину-диёнат, меҳру оқибатни қарор топтиришдир.

Биз учун мустақиллик - Аллоҳнинг ўзи эл-юртимизга инъом этган табиий бойликларга эгалик қилиш, халқимиз қудрати, салоҳияти, ақлу-заковатига таяниб, Ўзбекистонда яшаётган ҳар бир инсон, ҳар бир оила учун

муносиб ҳаёт қуриш, келажак авлодлар учун озод ва обод ватан қолдиришдир.

Биз учун истиқлол - давлатчилигимизни мустаҳкамлаш, буюк келажакимизнинг пойдеворини қуриш, миллий онгимиз ва фикримизни юксалтириш, жаҳон ҳамжамиятида муносиб ўрнимизни эгаллашдир».

Президентнинг ушбу фикрлари биринчидан, халқ ҳўжалигининг барча соҳаларида мустақилликка тўла эришиш, иккинчидан, миллий ва маънавий қадриятларни тўла тиклаш, учинчидан, Ўзбекистон мустақиллигини мустаҳкамлаш, мустақил жамият тараққиёти учун хизмат қилиш каби вазифаларни амалга оширишни тақозо қилади. Албатта, буларни амалга ошириш учун Ўзбекистонда яшовчи ҳар бир фуқаро, айниқса, талаба-ёшлар онгига мустақиллик тафаккурини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга.

Мустақиллик тафаккурининг моҳияти ғоятда чуқур ва чексиздир. Мустақиллик тафаккури сиёсий, ҳуқуқий, фалсафий, эстетик, педагогик, иқтисодий, ахлоқий, маънавий фикрлар негизида шаклланади.

Мустақиллик тафаккурининг жамият, давлат ва миллат билан узвий алоқадор бўлиб, шахс камолотида муносабатлар, шарт-шароит ва имкониятлар асосида шаклланади ва амалга ошади. Миллат, давлат ва жамият тараққиёти инсоннинг мустақиллик тафаккурига асосланади.

Инсон тафаккурининг моҳияти ақлий, ахлоқий, илмий, амалий, мафкуравий ғоялар билан узвий боғланган. Бугунги кунда ватанпарварлик, миллатпарварлик, миллий ифтихор туйғулари, она тилига ҳурмат, табиатни муҳофаза этиш, ҳар қандай шароитда она юрт манфаатини, давлатимиз мустақиллигини қўллаб-қувватлаш, шарқона урф-одатларимизга, қонунларимизга, миллий қадриятларимизга ҳурмат билан қараш каби ҳислатларнинг барчаси мустақиллик тафаккури билан боғлиқдир.

Булар талаба-ёшларда мустақиллик тафаккурини шакллантиришнинг манбаи ҳисобланади. Чунки мустақиллик тафаккури шаклланмаган кишилар билан моддий фаровонликка ҳам, умумтараққиётга ҳам эришиб бўлмайди, маънавий қашшоқлик миллий таназзулга олиб боради. Мадомики, жамият ўзгариб, тараққий этиб борар экан, у албатта янгича маънавий ва мафкуравий тарбияга, билим ва тафаккурга эҳтиёж сезади.

Мустақиллик тафаккурини шакллантириш сиёсий, иқтисодий, экологик меҳнат, ҳуқуқий, ахлоқий тарбиялари жараёнларида амалга оширилади. Лекин, маънавий-маърифий фаолият жараёнида талаба-ёшларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш бевосита баркамол авлод шахсини вояга етказиш билан боғлиқдир. Шу муносабат билан Республика олий ўқув юртларида таълим олаётган талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантиришни халқимизнинг бой маданий-маънавий меросини ўрганиш, шарқона ва умуминсоний қадриятлар асосида мамлакат ва миллат келажакини белгилайдиган илғор ғояларни юзага чиқариш ҳамда ҳаётга тадбиқ қилиш маънавий-маърифий ишлар жараёнида амалга оширишга эътибор қаратилди. Бинобарин Ўзбекистон мустақиллигининг биринчи йилиданок маънавий ва маърифат масалаларини бевосита жамоатчилик йўли билан ривожлантириш муҳим вазифа этиб қўйилган эди. Ҳаётимизда рўй

бераётган хар бир ўзгариш, мустақиллик тафаккури, маънавият билан боғлиқдир. Чунки, бизнинг маънавиятимиз асрлар давомида миллион-миллион кишилар тафаккури билан шакллангандир.

11.3 Ўзбекистан иқтисодий, фан ва техника ривожланишидаги роли

Мустақил Ўзбекистонда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ва мустахкамлаш - бу фан, маданият, ақлий бойлик, жамият турли сохалари мутахассисларини етиштиришда, зиёлилар ва зиёлиликни ривожлантириш демакдир. Чунки, одамлар ўз дунёкараши, ғоявий, мафкуравий йўл танлаб олишида, виждон эркинлигига эга бўлиши керак.

Мустақиллик тафаккурининг моҳияти республикамизда яшаётган барча халқларнинг Ўз интилишлари, тинч ва фаровон яшашларида уларни бирлаштирувчи, буюк умуминсоний қадриятлар-миллатлараро тинчлик ва фуқаролар тотувлиги, ижтимоий адолат, инсон ҳуқуқларининг устунлигига хизмат қила оладиган мафкурани шакллантиришда ҳамкорлик қилиш, илғор миллий анъаналар, урф-одатлар, барча халқларнинг маданиятларини ривожлантириш, улар ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш, ўзаро бир-бирларига таъсир доирасини кенгайтириш ва бир-бирларини бойитишларига имконият яратиб бериш, Ўзбекистан ва Марказий Осиё, МДХ давлатлари ва бутун жаҳон халқлари ва маданиятлари ўртасидаги ўзаро алоқа, ҳамкорликдаги ҳаракат, бир-бирини бойита боришни мустахкамлаш ва ривожлантиришдир.

Мустақиллик тафаккурини мустахкамлаш - бу мамлакатнинг замонавий маданий жиҳатдан равнақ топган давлат, жамият сифатида ривожланишига ғамхўрлик кўрсатиш демакдир. Бу ўринда шу жамиятнинг аъзоси бўлган хар бир инсон назарда тутилади.

Мустақиллик тафаккурини шакллантириш инсонлар томонидан яратилган моддий ва маънавий бойликларни, жамиятдан илғор ғоялар ва таълимотларни, таълим-тарбия, фалсафа, дин, ҳуқуқ, ахлоқ, нафосат, адабиёт, миллий истиқлол ғояларини қамраб олади.

Мустақиллик тафаккурини шакллантириш - бу хар бир талабанинг ички касбий, рухий кечинмалари, ақлий қобиляти, идрокини мужассамлаштирган. Ватан равнақи, юрт тинчлиги, халқ фаровонлиги йўлида хизмат қилиш, Ўзбекистонда яшаётган барча миллат ва элатларнинг қадриятлари, тили, маданияти, диний эътиқоди, урф-одат ва анъаналарини ҳурмат қилиш, уларни асраб-авайлаш ва ривожлантириш, маърифатли, билимли, маданиятли, маънавий-ахлоқий фазилатларга эга бўлган шахсни тарбиялаш демакдир.

Маънавий-маърифий фаолият жараёнида талабалада мустақиллик тафаккурини шакллантиришга доир тадқиқот иши натижасида қуйидаги хулосаларга келдик:

1. Олий ўқув юрти талабаларида мустақиллик тафаккурини шакллантириш маънавий-маърифий ишларининг самарадорлигини ошириш билан узвий алоқада бўлиб, аввало шахс маънавиятини ривожлантириш билан

уйғун ғолда амалга оширилади.

2. Талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш ўзига хос хусусиятларига эгадир. Булар халқимизнинг миллий, маънавий мероси, тафаккур тарзи, анъаналари, урф-одатларида намоён бўлади.

3. Мустақиллик тафаккурини шакллантиришда ижтимоий-гуманитар фанлар, айниқса, «Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар», «Маънавият асослари» ўқув фанлари катта имкониятларга эга бўлиб, дунёқараши кенг, иродаси бақувват ўз кадр-қимматини англайдиган, ҳаётда ўз нуктаи назарига эга шахсни тарбиялашга асосий эътибор қаратилади. Бундай шахс мустақилликни мустақкамлашга хизмат қиладиган ҳақиқий фуқарога айланади.

4. Талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантиришда маънавий-маърифий ишларнинг энг мақбул йўналишларини белгилаш мазмунини бойитиш энг илғор шакл ва методларни танлаш бу борада илғор технологияларни қўллашни таказо этди.

5. Тажриба-синов ишлари жараёнида маънавий-маърифий фаолият ташкил этиш ва уни амалга оширишда анъанавий таълим-тарбия мазмунини янгилаш ва уни ўзгартиришга технологик ёндашув талабаларнинг билиш фаолиятини ривожлантириш билан боғлиқ ҳолда мустақиллик тафаккурини шакллантиришга эътибор қаратилди.

6. Олий ўқув юрти гуруҳ раҳбарлари фаолиятини ташкил этишда ҳам талабаларнинг назарий билишларини ўз фикрини эркин, мустақил, ижодий фикрлашга йўллаш орқали мустақиллик тафаккурини шакллантиришга йўналтириш тарбия самарадорлигини оширишга ёрдам берди.

7. Олиб борилган тадқиқот натижалари талабаларнинг мустақиллик ҳақидаги тушунча ва тасавурларининг мустақиллик тафаккурига айланганлигини намоён этди.

Маънавий-маърифий фаолият жараёнида талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантиришга доир тадқиқот натижасида қуйидаги тавсияларни тақдим этишга йўллади:

- машғулотлар жараёнида ўрганиладиган мавзулар мазмунида миллий истиқлол ғоясининг асосий тушунча ва тамойилларига эътибор бериш, улардан мустақиллик тафаккурини шакллантиришда фойдаланиш;

- маънавий меросимизнинг инсон тафаккурини ривожлантиришга доир фикрларидан таълим-тарбия жараёнида фойдаланиш;

- талабаларнинг мустақиллик тафаккурини шаклланганлик даражасини аниқлаш мониторингини ишлаб чиқиш;

- талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантириш асосида уларнинг фикрлаш қобилияти, истеъдодини ривожлантириш механизмини яратиш;

- талабаларда мустақиллик тафаккурини шакллантиришга доир илмий-методик, илмий оммабоп адабиётлар мажмуини яратиш;

- мазкур муаммога доир фундаменти илмий тадқиқот ишларини олиб бориш.

Назорат саволлари:

1. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастурининг мақсад, вазифалари, босқичлари.
2. Бугунги кунда маънавий-маърифий фаолият жараёни.
3. Мутахассислар тайёрлашда олий ўқув юртларининг вазифалари.
4. Ўзбекистан иқтисодий, фан ва техника ривожланишидаги роли.

Таянч сўзлари:

Миллий дастур, мутахассис, миллий дастур, талабалар

Адабиётлари:

1. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М., 1980.
2. Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
3. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
4. Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.

12 -МАВЗУ

КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МИЛЛИЙ МОДЕЛИ

Режа:

12.1 Давлат ва жамият.

12.2 Кадрлар тайёрлаш миллий моделида шахс.

12.3 Кадрлар тайёрлаш миллий моделида узлуксиз таълим.

12.4 Кадрлар тайёрлаш моделида ишлаб чиқариш.

12.1 Давлат ва жамият

Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида» ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» тўғрисидаги Қонунларига мувофиқ амалга оширилаётган мислсиз ислохатлар мамлакатдаги барча давлат ва ижтимоий ташкилотларни, ҳар бир фуқарони фаол меҳнатга сафарбар этмоқда.

Шу билан бирга мазкур Қонунларнинг Олий Мажлисида тасдиқланганига бир йил бўлаётганига қарамай, фақат кенг жамоатчилик эмас, балки мутахасислар ҳам кадрлар тайёрлаш Миллий моделининг асл моҳиятини, мақсад ва йўналишларини, шунингдек, узлуксиз таълим системасидаги туб ислохатлар мазмунини тўла англаб етишганларича йўқ. Оммовий ахборот воситаларида, анжуманлар, семинарларда «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» ва уни амалга ошириш юзасидан меъёрий ҳужжатларни ўрганувчи, муҳокама этувчиларнинг Дастур моҳияти ва ғояларини англаб етмасдаи, баъзан эса бутунлай бузиб талқин этаётганини кўрамиз.

Мазкур мақолани ёзишдан мақсад кадрлар тайёрлаш Миллий модели ва унинг таркибий қисмлари мазмуни моҳиятини, бетакрорлигини ва аҳамиятини очиқ беришдан иборатдир.

Мамлакатимиз ва хориждаги тажрибалар шуни кўрсатадики, кадрлар тайёрлаш сифатини юксалтириш йўлидаги ислохатлар жараёнида қоидага кўра, асосий эътибор таълим тизимини мукаммаллаштиришга қаратилар эди. Шунинг ўзи маъқул ва етарли ҳисобланарди. Режали иқтисодиёт шароитида бундай ёндашув ўзини оқлар, чунки кадрларга бўлган талаб, қанча, қаерга ва қандай мутахасислар тайёрлаш, улардан қандай фойдаланиш лозимлиги олдиндан кўрсатиб бериларди. Айтиш керакки, бу кўрсаткичлар аксарият ҳолларда шахс, давлат ва жамият эҳтиёжларини яхши ўрганмасдан, буйруқбозлик билан кучга киритилар эди. Бундан ташқари, кадрлар тайёрлаш жараёни ҳам шахслар, истеъмолчилар, буюртмачилар, турли тузилмалар манфаатлари хилма-хиллиги ва мотивларини ўзида тўла акс эттира олмас эди.

Бу ҳол бозор иқтисоди шароитида янада кескин намоён бўлаётир. Чунки кадрлар тайёрлаш жараёни субъектларнинг барча мураккаб муносабатларни ҳисобга олиш, уларнинг функционал бурч ва ҳуқуқларини аниқ белгилаш, меҳнат бозори эҳтиёжлари, мамлакат ва унинг турли минтақаларининг ижтимоий-иқтисодий аҳвол ва тараққиёт

истикболларини ҳамиша эътиборда тутиш жуда қийин кечиши табиий.

Ана шуларни ҳисобга олган ҳолда, ислоҳатларнинг устиворлик ва босқичма-босқич принциплари асосида кадрлар тайёрлаш ва таълим тизимини ислоҳ қилишнинг узоқ муддатли стратегияси ишлаб чиқилди. Бу ислоҳатлар концепцияси ўзагини мутахасислар томонидан ҳақли равишда «Ислом Каримов модели» деб баҳоланаётган кадрлар тайёрлашнинг принциал янги Миллий модели ташкил этади.

Мазкур моделнинг ноёблигини, антиқалигини, жаҳон тажрибасида бетакрорлигини таъкидлаш жоиз. Кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантириш орасидаги хорижий тажрибалар бу соҳадаги ислоҳотларнинг фақатгина таълим тизимини ўзгартиришга йўналтирилганини кўрсатади. Бунда шахс, давлат ва ижтимоий институтлар, ишлаб чиқариш, илм-фан каби кадрлар тайёрлаш жараёнининг муҳим субъектлари амалда эътибордан четда қолиб, ислоҳатлар кўлам ва мазмун чуқурлиги, илмий асосланганлиги билан унчалик кенг қамров касб этолмаслиги аниқ. Энг муҳими, Ўзбекистонда ислоҳат давлат томонидан бошланди ва амалга оширилмоқда, унинг муваффақияти ва самарали ривожланиши учун кафил ҳам давлатнинг ўзидир.

Ўзбекистон Республикасишг «Таълим тўғрисида» ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» тўғрисидаги Қонунлари кадрлар тайёрлаш Миллий моделининг меъерий асосини, уни амалга ошириш усули ва механизмини яратиб берди. Миллий дастурда амалдаги кадрлар тайёрлаш тизимининг аҳволи, мавжуд муаммолар атрофлича таҳлил килинган, уни тубдан ўзгартириш заруратига асосланиб, ривожланишнинг стратегик йўналишлари ва дастурини амалга оширишдан кутилган асосий натижалар кўрсатиб берилган.

12.2 Кадрлар тайёрлаш миллий моделида шахс

Кадрлар тайёрлаш Миллий моделининг ноёблигини унга шахс, давлат ва жамият, узлуксиз таълим, илм-фан, ишлаб чиқариш кабиларнинг асосий таркибий компонентлар сифатида киритилганлиги, ҳар бир компонентнинг тўлақонли, тутган ўрни ва роли аниқ белгиланганлигини, уларнинг ўзаро таъсир механизмлари, бош мақсад-рақобатбардош, юқори малакали кадрлар тайёрлаш ишига стратегик йўналтирилганлиги сингари фазилатлар таъмин этади.

Шахс кадрлар тайёрлаш тизимида истеъмолчи сифатида ҳам, умумтаълим хизматларининг яратувчиси сифатида ҳам иштирок этади. Умумтаълим хизматлари истеъмолчиси сифатида Шахсга давлат таълим стандартлари томонидан сифатли таълим ва касб-хунар тайёргарлиги кафолатланади.

Таълим хизматларини амалга оширувчи сифатида эса Шахс муносиб даражада малака эгаллагандан сўнг, билим ва тажрибаларини таълим жараёнида янги авлодга ўргатиш, моддий ишлаб чиқариш, илм-фан, маданият ва маиший хизмат соҳаларида фаолият кўрсатиш билан

шуғулланади.

Ҳар бир фуқароси қабул қилинган конституциявий кадриятларга, табиий, иқтисодни, ижтимоий-тарихий, миллий-маънавий шароитлардан келиб чиқувчи юксак ахлоқий норма ва кўникмаларга қатъий риоя этган тақдирдагина жамият ва давлат муваффақиятли ривожланади. Ҳар бир одам фақат таълим, ижтимоий тарбия ва маънавий камолот, касб-ҳунар ўрганиш тизими воситасидагина Шахс бўлиб шаклланади.

Натижада шахснинг ижтимоий камол топиши-унинг жамият учун фойдали функцияларни бажариши, ўз вазифа ва бурчларини пухта ва ижодий англаб, бошқалар билан тенг, мустақил муносабатларга киришуви юз беради.

Кадрлар тайёрлаш тизимида шахснинг ўрни ва роли, ҳуқуқ ва мажбуриятлари конституциявий мустақкамланиб, қонуний ҳимояга олинган, Ўзбекистон Республикасининг тегишли ҳужжатларида батартиб баён этилган.

Давлат ва жамият кадрлар тайёрлаш тизимининг амал қилиши ва ривожланишининг кафолати, Миллий модел барча субъектлари фаолиятини тартибга солувчи сифатида майдонга чиқади.

Давлат ва жамият:

-фуқароларнинг илм олиш ҳуқуқини уларнинг касб танлаш ва малака ошириш имкониятларини;

- академик лицей ёки касб-ҳунар коллежларида ўқиб-ўрганиш йўналишини танлаш ҳуқуқини берувчи мажбурий умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар маълумоти олишни;

- давлат грантлари базасида ёки пуллик-битим асосида олий ва ундан юқори даражаларда маълумот олиш ҳуқуқини;

- давлат таълим муассасаларининг молиявий таъминотини;

- ўқувчиларнинг ўқиш, яшаш ва дам олиш шароитларини таъминлаш масалаларини ҳал этиш юзасидан жамоатчилик бошқарувини ривожлантиришни;

- таълим жараён қатнашчиларини ижтимоий қўллаб-қувватлашни;

- таълим муассасаларининг педагог ходимлари, ота-оналар (ёки уларнинг қонуний вакиллари)нинг болалар ва ўсмирларнинг ўқитиш, тарбияси, ҳаёти ва соғлигини ҳимоя қилиш учун маъсулиятларини ошириш юзасидан меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларнинг амал қилиш фаоллигини кафолатлайди.

Шундай қилиб, шахс учун сифатли касб-ҳунар тайёргарлиги, ижтимоий рағбат ва ҳимоя, жамиятдаги тегишли муносиб мавқе, фавқулодда ҳолатларда ёрдам олиш давлат томонидан кафолатланади.

12.3 Кадрлар тайёрлаш миллий моделида узлуксиз таълим

Кадрлар тайёрлаш Миллий модели илм-фанни ҳам катта аҳамиятли компонент сифатида ўз ичига олади. Бунда илм-фаннинг:

-табиат ва жамиятнинг ривожланиш қонуниятларига оид янги фундаментал ва амалий билимларини шакллантириш, ўрганиш, кенг ёйиш

ва кадрлар тайёрлаш тизимида фойдаланиш учун энг муҳим янги илмий натижаларни марказлаштириш;

- юксак малакали илмий ва педагогик кадрлар тайёрлаш;

- кадрлар тайёрлаш жараёнининг илмий-тадқиқотлар инфраструктурасини яратиш, турли соҳалар бўйича таълим-ахборот тармоқларида фойдаланиш учун маълумотлар базаларини шакллантириш;

- мамлакат илм-фаннинг умумжаҳон илм-фани билан интеграциялашуви, хозирги замон илм-фани ва технологияларининг энг муҳим муаммоларини ҳал этиш учун халқаро илмий ютуқлар ва кадрлар алмашинувини йўлга қўйиш каби фазилатлари назарда тутилади.

Кадрлар тайёрлаш тизимини ривожлантиришнинг янги стратегияси илм-фаннинг мазкур тизимида тутган ўрни ва ролини тубдан қайта кўриш, унинг функция ва вазифаларини аниқ белгилаб бериш заруратини илгари сурди.

Миллий дастурга мувофиқ кадрлар тайёрлаш тизимида илм-фан кўйидаги функцияларни амалга оширади:

- юксак малакали рақобатбардош кадрлар буюртмачиси сифатида майдонга чиқади;

- узлуксиз таълим тизимининг барча босқичларида ўқув-тарбия жараёнининг илмий-методик таъминотини амалга оширади.

Аммо бу муҳим тармоқнинг бугунги аҳволи кўрсатилган функциявий талабларни қондира олмайди. Мутахасислар тайёрлаш тизимида илм-фаннинг бугунги роли истеъмолчи тармоқлар учун юксак малакали илмий ва илмий-педагогик кадрлар тайёрлаш билан чегараланади.

Миллий моделни амалга ошириш илм-фаннинг кадрлар тайёрлаш тизимида бутунлай янги сифатда, янги вазифаларини бажаришини, ривожланишининг янги принциал босқичига кўтарилишини тақоза этади. Бу босқичига кўтарилишини тақоза этади. Бу босқичда илм-фан учун кўйидаги характерли хусусият ҳисобланади:

- таълим муаммоларини фундаментал, илмий тадқиқий, тажриба-конструкторлик ва амалий тадқиқотлар ёрдамида ҳал этиш самарадорлигининг кескин ортиши, давлат таълим стандартларини ишлаб чиқиш янги педагогик ва ахборот технологияларини, ўқув-методик мажмуаларини амалга киритиш;

- ижтимоий ва педагогик жараёнларни ўрганишнинг дастурий-мақсадли, тузилма-тизимли ва комплекс ёндашувларидан фойдаланиш;

- ижтимоий ҳаёт ва таълим амалиёти, илғор педагогик тажриба билан узвий алоқада бўлиш;

- олимларнинг педагогик жараёнда энг фаол иштироки, илмий-тадқиқотлар жараёнига ўқувчи-талабаларнинг жалб этилиши;

- тадқиқотларнинг юксак технологиявий даражаси, уларнинг таълим амалиётида қўлланилиши.

Олий ўқув юртлири, илмий муассасалар ва илм-фанни бошқариш ташкилотларда ишлаб чиқариш, маданият, таълим ва илм-фаннинг ўз талаб-эҳтиёжларини қондириш учун исътедодли ёш мутахасислар, илмий-

педагогик ходимлар орасидан юксак малакали илмий ва илмий педагогик кадрларни танлаб олиш, тайёрлаш шарт-шароитлари ва энг самарали механизмлари ишлаб чиқилиши лозим.

Илм-фаннинг энг асосий вазифаларидан бири тез суръатларда энг юксак малакали кадрлар тайёрлаш, мамлакатнинг илмий потенциалини шакллантириш ҳисобланади.

Кадрлар тайёрлаш тизими тараққиёти республикада опрабация, тадқиқот ва янги педагогик технологияларни такомиллаштириш бўйича экспериментал базаларнинг кенг тармоғини яратиш ва ишга киритиш муаммолари билан ҳар томонлама боғлиқдир. Илғор амалиёт тажриба ва илм-фан ютуқларининг ўзаро мустаҳкам алоқадорлиги тараққиёт ва такомиллашувнинг гарови ҳисобланади: тажриба-синов жараёнига жалб этилган мутахасислар ўз илмий билим даражаларини юксалтирадилар, олимлар эса ишлаб чиқариш жараёнида ўз илмий изланишлари учун амалда фойдали бўлган йўналишларини белгилаб олишади.

Миллий моделда ишлаб чиқариш кадрлар тайёрлаш тизимининг асосий тенг ҳуқуқ компонентларидан бири сифатида эътиборга олинади.

Ишлаб чиқариш кадрлар тайёрлаш тизимида буюртмачи ва истеъмолчи функцияларини бажариб, керакли юксак даражаларда ва тегишли соҳалар учун кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнида фаол иштирок этади.

12.4 Кадрлар тайёрлаш моделида ишлаб чиқариш

Ишлаб чиқаришнинг эҳтиёжлари кадрлар тайёрлашга бўлган ижтимоий буюртмани шакллантиради, касб-хунарга тайёрлашнинг мақсади, вазифаси ва мазмунини аниқлайди, малакавий талабларни илгари суради, янги технологиялар ва ўқитиш шакллари танлаб олиш шартларини белгилайди. Ишлаб чиқариш буюртмачи сифатида кадрларнинг, умуман, касб-хунарга тайёрлаш тизимининг сифати, даражаси ва рақобатбардошлигини баҳолаб беради.

Ислоҳатлар бошланмасидан олдин ишлаб чиқариш ва таълим муассасасининг ўзаро алоқалари шу аҳволда эдики, битирувчи талабалар яхшигина назарий тайёргарлик олишса-да, касбий муаммоларни мустақил ҳал этишга асосланган зарурий кўникмаларни эгаллай олишмасди. Шу боисдан ҳам ёш мутахасислар кўпинча ишлаб чиқаришни яхши билишмас, ўз касбий фаолиятини такомиллаш маҳоратини ошириш учун фаоллик кўрсатмас эди.

Таълим муассасаларининг ишлаб чиқариш билан етарли даражада мустаҳкам ва ҳар томонлама алоқада бўлмаслиги ўқитиш мазмуни ва технологиясининг иқтисоддаги илмий-техник тараққиётидан орқада қолишига олиб келади.

Иқтисодиёт, илм-фан ва техника тараққиётининг бугунги босқичи барча даражаларда мутахасислар тайёрлаш сифатида юксак талаблар кўймоқда, таълим муассасаларининг ишлаб чиқариш билан ҳар томонлама интеграциялашувини тақозо этмоқда.

Ишлаб чиқариш ва таълим самарали интеграциялашувининг бош вазифаси кадрлар тайёрлаш тизимида ишлаб чиқаришнинг ўрни ва ролини аниқлаб олишдир. Бунинг учун эса: корхоналарда ишлаб чиқариш меҳнати билан ўқитишни боғлаш асосида, шунингдек ишлаб чиқариш амалиёти жараёнида юксак малакали кадрлар тайёрлашни таъминлаш; корхоналарнинг ишлаб чиқариш потенциалидаи кадрлар тайёрлашда ва ҳамкорликда илмий-тадқиқот ишлари ўтказишда фойдаланиш; ишлаб чиқариш эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда технологиялар ва техника тараққиётининг янги йўналишлари бўйича кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малака ошириш ишларини йўлга қўйиш; олий ўқув юрти ёки ИТИ илмий-амалий потенциалини ишлаб чиқаришнинг улкан техникавий муаммоларини ҳал этишга сафарбар қилиш лозим бўлади.

Кадрлар тайёрлашда танланган мутахасислик бўйича кўникма ва қобилиятларни шакллантирувчи ишлаб чиқариш амалиёти алоҳида ўрин тутди. Ишлаб чиқариш амалиёти: ўқувчи-талабаларнинг ўзлари танлаган соҳа бўйича турли лавозим-вазифалар билан ишлаб чиқариш жараёнида бевосита иштирок этишни; ишлаб чиқариш ўқуви доирасида ўтказиладиган назарий машғулотларни; махсус тайёргарликнинг баъзи масалаларини ишлаб чиқариш шароитларида мустақил ўрганишни; касбга оид билимлар, ишлаб чиқариш кўникма ва қобилиятларини эгаллашни; ишлаб чиқаришдаги рационализаторлик ва ихтирочилик фаолиятида, жамоанинг ижтимоий ҳаётида иштирок этишни ўз ичига қамраб олади.

Кадрлар тайёрлаш Миллий моделини амалга оширишда узлуксиз таълим тизими ва унинг таркибий қисми касб-ҳунар таълимига алоҳида эътибор қаратилади. Узлуксиз таълим тизими инсон ва жамиятнинг турли хил таълимий эҳтиёжларини қондириши, билимларнинг кадр-қиммати ва мавқеини кўтариш учун кенг имкониятларни яратиб бериши, шунингдек иқтисодиётнинг ўзгарувчан эҳтиёжлари шароитида умумтаълимий, умуммаданий, касбий ва илмий асосда мутахасислар тайёрлаш йўли билан фундаментал билимлар бериб шахсни ижтимоий ҳимоя қилишни таъминлаши керак. Бунда Шахсга ўз ижодий имкониятларини ишга солиши учун касбий-таълимий дастурни танлаш ҳуқуқи берилади.

Узлуксиз таълим ижодкор, ижтимоий фаол, маънавий бой шахсларни шакллантириш ва тез суръатларда юксак малакали рақобатбардош кадрлар тайёрлаш учун керакли шарт-шароитларни яратади.

Таълим соҳасида давлат сиёсатининг асосий принциплари қуйидагилардан ҳисобланади:

- таълим-тарбиянинг инсоний, демократик характери;
- таълимнинг узлуксизлиги ва изчил давомийлиги;
- умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг мажбурийлиги;
- ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини-академик лицей ёки касб-ҳунар коллежини танлашнинг ихтиёрийлиги;
- таълим тизимининг дунёвий характери;
- таълимнинг давлат таълим стандартлари доирасида ҳаммабоплиги;
- таълимий ва касб-ҳунар дастурларини танлашга ёндашувнинг

яхлитлиги ва табақалаштирилганлиги;

билимдонлик на талантнинг рағбатлантирилиши;

таълим тизимида давлат ва жамоат бошқарувининг уйғунлиги.

Узлуксиз таълимнинг ўзига хос фазилати шуки, у умумтаълим ўқувидаи касб-ҳунар таълими дастурларига ўтиш изчиллигини таъминловчи икки мустақил тур сифатида: тўккиз йиллик умумий ўрта ва уч йиллик ўрта махсус, касб-ҳунар таълимини ўзаро боғлаб туради.

Умумтаълим дастурлари мактабгача тарбия, бошланғич (1-4 синфлар), умумий ўрта таълим (1-9 синфлар) ўрта махсус, касб-ҳунар ва олий таълимни қамраб олади.

Касб-ҳунар таълими дастурлари ўрта махсус, касб-ҳунар, олий (бакалаврият, магистратура) ва олий ўқув юртидан кейинги таълим, малака ошириш, кадрларни қайта тайёрлашни қамраб олади.

Республикада узлуксиз таълим тизимини ишлаб чиқишга илмий ёндашувнинг характерли хусусияти шуки, унга тўлақонли, узлуксиз ва изчил- яъни, ягона тизим сифатида қаралмоқда.

Узлуксиз таълим жараёнлари ва ҳодисаларини ўрганишга тизимли ёндашув шу билан изоҳланадики, бу усул ўрганилаётган объект таркибий элементларининг ички алоқадорлигини, унинг бошқа ижтимоий-иқтисодий ходиса ва жараёнлар билан ўзаро боғланишларини тадқиқ этиш, ўрганилаётган категорияга хос хусусиятлар, тенденция ва қонунларни аниқлаш, уни янада такомиллаштиришнинг самарали йўналишларини белгилаш имконини беради.

Шу нуқтаи назардан, бугун Ўзбекистонда амалга оширилаётган узлуксиз таълим тизими ислоҳати бу эскирган, издан чиққан ғоялар ва қоидалар ўрнига, мутлақо янги, илмий асосланган, республикадаги ижтимоий-иқтисодий ислоҳатлар билан ҳар томонлама уйғунлаштирилган тўлақонли тизимни амалда жорий этиш демакдир. Бу эса ўтмишдаги барча ижобий ғоялардан ҳам воз кечиш дегани эмас. Эришилган потенциалга таяниб, бой меросдан фойдаланиш, жамиятнинг моддий-техник базаси ва кадрлар таркибини янада тараққий эттириш лозимдир.

Шундай қилиб, таълим тизимидаги янгиланиш, тараққиёт ягона, бир бутун жараённинг ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тақозо этувчи таркибий қисмлари сифатида-жаҳон ҳамдўстлигига интеграциялашув кучайган бир шароитда жамият ва давлат таррақиётига ижобий таъсир кўрсатади.

Кадрлар тайёрлаш тизимини ислоҳ қилишнинг ҳозирги босқичида мантиқий занжир кўзга ташланади -ислоҳотлар сифат жиҳатидан илгариларидан тубдан фарқ қилади: кадрлар тайёрлаш жараёнига барча давлат ва ижтимоий институтлар жалб этилади; шахс фаоллигига тўла шароит яратилиб, билим ва талант рағбатлантирилади; кадрлар тайёрлаш Миллий модели барча компонентларининг мустақам ҳамкорлиги йўлга қўйилади; таълимнинг принципиал янги турлари яратилиб, улар мутлақо янги мазмун, уларни ташкил этиш ва бошқаришнинг янги шакллари билан бойитилади; таълимни моддий-техникавий, ахборот ва кадрлар билан таъминлаш тубдан ўзгартирилади.

Мазкур ислохатларнинг барчаси республика тараққиётининг стратегик мақсади-бозор иқтисодиёти шароитида қудратли демократик давлат, фуқаролик жамияти барпо этиш, халқаро ҳамдўстликнинг тенг ҳуқуқли аъзоси бўлган мамлакат ривожини таъминлашга қаратилгандир.

Назорат саволлари:

1. Давлат ва жамият.
2. Ўзбекистон Республикасидаги «Таълим тўғрисида» ва «Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури» тўғрисидаги Қонунлари.
3. Кадрлар тайёрлаш миллий моделида шахс.
4. Кадрлар тайёрлаш миллий моделида узлуксиз таълим.
5. Кадрлар тайёрлаш моделида ишлаб чиқариш.
6. Узлуксиз таълим.

Таянч сўзлари:

Миллий модели, узлуксиз таълим, давлат, жамият, шахс

Адабиётлари:

1. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
2. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д: Феникс, 2002. - 544 с.
3. Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.
4. Архангельский СИ. Лекции по теории обучения в высшей школе. - М., 1974.

13 – МАВЗУ

УЗЛУКСИЗ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ВА ТУРЛАРИ

Режа:

13.1 Узлуксиз таълим тизимининг фаолият олиб боришда давлат таълим стандартлари.

13.2 Таълим дастурларининг изчиллиги.

13.3 Таълим турлари.

13.4 Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида узлуксиз таълим.

13.1 Узлуксиз таълим тизимининг фаолият олиб боришда давлат таълим стандартлари

Узлуксиз таълим кадрлар тайёрлаш тизимининг асоси, Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини таъминловчи, шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий, ижтимоий, илмий-техникавий ва маданий эҳтиёжларини қондирувчи устивор соҳадир.

Узлуксиз таълим ижодкор, ижтимоий фаол, маънавий бой шахс шаклланиши ва юқори малакали рақобатбардош кадрлар илдам тайёрланиши учун зарур шарт-шароитлар яратади.

Узлуксиз таълимнинг фаолият кўрсатиш принциплари қуйидагилардан иборат:

- таълимнинг устиворлиги - унинг ривожланишининг биринчи даражали аҳамиятта эга эканлиги, билим, таълим ва юксак интеллектнинг нуфузи;

- таълимнинг демократлашуви - таълим ва тарбия услубларини танлашда ўқув юртлари мустақиллигининг кенгайиши, таълимни бошқаришнинг давлат-жамият тизимига ўтилиши;

- таълимнинг инсонпарварлашуви - инсон қобилиятларининг очилиши ва униинг таълимга нисбатан бўлган турли-туман эҳтиёжларининг қондирилиши, миллий ва умумбашарий қадриятлар устуворлигининг таъминланиши, инсон, жамият ва атроф-муҳит ўзаро муносабатларининг уйғунлашувчи;

- таълимнинг ижтимоийлашуви - таълим олувчиларда эстетик бой дунёқарашни ҳосил қилиш, уларда юксак маънавият, маданият ва ижодий фикрлашни шакллантириш;

- таълимнинг миллий йўналтирилганлиги – таълимнинг миллий тарих, халқ анъаналари ва урф-одатлари билан узвий уйғунлиги, Ўзбекистон халқларининг маданиятини сақлаб қолиш ва бойитиш, таълимни миллий тараққиётнинг ўта муҳим омили сифатида эътироф этиш, бошқа халқларнинг тарихи ва маданиятини ҳурматлаш;

- таълим ва тарбиянинг узвий боғлиқлиги, бу жараённинг ҳар томонлама камол топган инсонни шакллантиришга йўналтирилганлиги;

- иқтидорли ёшларни аниқлаш, уларга таълимнинг энг юқори

даражасида, изчил равишда фундаментал ва махсус билиш олишлари учун шарт-шароитлар яратиш.

13.2 Таълим дастурларининг изчиллиги.

Узлуксиз таълим соҳасидаги ислоҳатлар қуйидагиларни назарда тутади:

таълим тизимининг кадрлар салоҳиятини тубдан яхшилаш, тарбиячи, ўқитувчи, муаллим ва илмий ходимнинг касбий нуфузини ошириш;

- давлат ва нодавлат таълим муассасаларининг ҳар хил турларини ривожлантириш;

- таълим тизимини таркибий жиҳатдан қайта қуриш, таълим, фан, техника ва технологиянинг, иқтисодиёт ва маданиятнинг жаҳон миқёсидаги замонавий ютуқларини ҳисобга олган ҳолда таълим ва касб-ҳунар таълими дастурларини тубдан ўзгартириш;

- мажбурий умумий ўрта таълимда ўрта махсус, касб-ҳунар таълимига ўтилишини таъминлаш;

- махсус, касб-ҳунар таълимининг марказлари сифатида фан ва ишлаб чиқариш интеграциялашган янги типдаги ўқув муассасаларини вужудга келтириш;

- илғор технологияларни кенг ўзлаштириш, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, чет эл инвестициялари кўламларининг кенгайиши, тадбиркорлик, кичик ва хусусий бизнесни ривожлантириш билан боғлиқ янги касб-ҳунар ва мутахассисликлар бўйича кадрлар, шу жумладан бошқарув тизими кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш;

- миллий мустақиллик принциплари ва халқнинг бой интеллектуал мероси ҳамда умумбашарий кадриятларнинг устуворлиги асосида таълимнинг барча даражалари ва бўғинларида таълим олувчиларнинг маънавий ва ахлоқий фазилатларини ривожлантириш;

- таълимни бошқариш таълимини такомиллаштириш, таълим муассасаларини минтақалаштириш;

- таълим олишда, шунингдек болалар ва ёшларни маънавий-ахлоқий, интеллектуал ва жисмоний жиҳатдан тарбиялашда оила, оналар, жамоат ташкилотлари, маҳаллалар, хайрия ва халқаро фондларнинг ролини кучайтириш юзасидаи чора-тадбирлар ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалга ошириш;

- таълим жараёни ва кадрлар сифатига холис баҳо бериш тизимини яратиш ва жорий этиш;

- таълим тизимини молиявий, моддий-техника ва бошқа тарздаги ресурслар билан таъминлаш механизмларини шакллантириш;

- узлуксиз таълимни фан ва ишлаб чиқариш билан интеграциялаштиришнинг пухта механизмларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш;

- таълим ва илм-фан билан боғлиқ чет-эл ҳамда халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни кенгайтириш ва ривожлантириш;

- туб ерли миллатга мансуб бўлмаган шахслар зич яшайдиган жойларда улар ўз ота тилларида таълим олишлари учун ташкилий ва педагогик шарт-шароитлар яратиш;

- таълимнинг барча даражаларида таълим олувчиларнинг ҳуқуқий, иқтисодий, экологик ва санитария-гигиена таълими ҳамда тарбиясини такомиллаштириш.

13.3 Таълим турлари

Узлуксиз таълим тизимининг фаолият олиб бориши давлат таълим стандартлари асосида, турла даражалардаги таълим дастурларининг изчиллиги асосида таъминланади ва қуйидаги таълим турларини ўз ичига олади:

- мактабгача таълим;
- умумий ўрта таълим;
- ўрта махсус, касб-хунар таълими;
- олий таълим;
- олий ўқув юртидан кейинги таълим;
- кадрлар малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш;
- мактабдан ташқари таълим.

Мактабгача таълим бола соғлом, ҳар томонлама камол топиб шаклланишини таъминлайди, унда ўқишга интилиш ҳиссини уйғотади, уни мунтазам таълим олишга тайёрлайди. Мактабгача таълим бола олти-етти ёшга етгунича давлат ва нодавлат мактабгача тарбия болалар муассасаларида ҳамда оилаларда амалга оширилади. Мактабгача таълим мақсади ва вазифаларини рўёбга чиқаришда маҳаллалар, жамоат ва хайрия ташкилотлари, халқаро фондлар фаол иштирок этади.

Тўққиз йиллик ўқишдан иборат умумий ўрта таълим мажбурийдир. Таълимнинг бу тури бошланғич таълимни қамраб олади ҳамда ўқувчиларнинг фанлар ва асослари бўйича мунтазам билим олишларини, уларда билим ўзлаштириш эҳтиёжини, асосий ўқув-илмий ва умуммаданий билимларни, миллий ва умумбашарий қадриятларга асосланган маънавий-ахлоқий фазилатларни, меҳнат кўникмаларини, ижодий фикрлаш ва атроф-муҳитга онгли муносабатда бўлишни ва касб танлашни шакллантиради. Умумий ўрта таълим тугалланганидан кейин таълим фанлари ва улар бўйича олинган баҳолар кўрсатилган ҳолда давлат томонидан тасдиқланган намунадаги атестат берилади.

Умумий ўрта таълим негизида ўқиш муддати уч йилган бўлган мажбурий ўрта махсус, касб-хунар таълими узлуксиз таълим тизимидаги мустақил турдир. Ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналиши - академик лицей ёки касб-хунар коллежи ўқувчилар томонидан ихтиёрий танланади.

Академик лицей давлат таълим стандартларига мувофиқ ўрта махсус таълим беради. Ўқувчиларнинг имкониятлари ва қизиқишларини ҳисобга олган ҳолда уларнинг жадал интеллектуал ривожланиши чуқур, соҳалаштирилган, табақалаштирилган, касбга йўналтирилган таълим олишни таъминлайди.

Академик лицей ўқувчилар ўзлари танлаб олган таълим йўналиши бўйича (гуманитар, техника, аграр ва бошқа соҳалар) билим савияларини ошириш ҳамда фанни чуқур ўрганишга қаратилган махсус касб-ҳунар кўникмаларини ўзларида шакллантириш имкониятига эга бўладилар. Бу кўникмаларни ўқишни муайян олий таълим муассасаларида давом эттириш ёки меҳнат фаолиятида рўёбга чиқаришлари мумкин.

Касб-ҳунар коллежи тегишли давлат таълим стандартлари доирасида ўрта махсус, касб-ҳунар таълими беради; ўқувчиларнинг касб-ҳунарга мойиллиги, билим ва кўникмаларини чуқур ривожлантириш, танлаб олинган касб-ҳунар бўйича бир ёки бир неча ихтисосни эгаллаш имконини беради.

Тўғри ташкил қилинган таълим жараёнида ўқитувчи ўқувчиларга ўрганилаётган воқеа ва объектлар ҳақида чуқур тасаввурга эга бўлишлари учун зарур имконият яратиши керак.

Таълим воситалари - жадвал, расм, суръат, модел, фотосуратлар билимни пухта ўзлаштиришини таъминлайди.

Ўқувчиларнинг амалий мустақил ишларда, она тили, чет тили, адабиёт ва бошқа ўқув дарсларда фойдаланадиган дарслик, маълумотномалар, луғатлар, илмий ва бадиий адабиётлар, жадвал, расм, фото суръатлар таълим воситалари ҳисобланади ва улар билимни пухта ўзлаштиришга ёрдам беради.

Физика, электротехника, радиотехника дарсларида ўқитувчи ўқувчиларни, масалан схема, диаграмма, макет, диафильм ва кинофильм воситасида, масалан, «Технология» курсини ўтишда схема, диаграмма, макета, диафильм, кинофильм воситасида «транзистор»нинг ташқи кўриниши ва тузилиши билан таништириш имкониятига эга бўлади.

Ўрганиладиган ҳодиса ва объектни ўрганиш охирида ўқувчиларга ўқув воситаларни амалда қўллаш йўллари кўрсатади. Умуман, таълим воситалари ўқувчилар учун таълим жараёнида атроф муҳитни чуқур англашга ёрдам беради. Ўқитувчи учун, ахборот негизи сифатида, таълим жараёнини ташкил қилиш ва билимни назорат қилишда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Таълим воситаларининг дидактик вазифалари қуйидагилардан иборат:

- ўрганиладиган ҳодиса ёки объект ҳақида тўлиқ ва аниқ ахборотни таъминлаш, шу билан таълим сифатини оширишга имконият яратиш;

- ўқувчиларнинг англашга қизиқишини юқори даражада ривожланишига ёрдам бериш;

- таълимнинг кўргазмалилигини кўтариш, ўқувчилар учун қийин бўлган материални тушунишни таъминлаш;

- ўқувчилар меҳнатини унумдорли қилиш, шу билан ўқув материални ўрганишни тезлаштириш;

- дарсда ўқувчиларнинг мустақил ишларини ошириш.

Барча таълим воситаларини қуйидаги турларга бўлиш мумкин:

- таълим мақсади учун мўлжалланган ташқи оламдаги табиий объектлар;

- ҳаракатдаги машина моделлари, аппаратлар, қурилишлар;

- техник қурилмалар макети, ўсимликлар ва уларнинг ҳосили;
- физика, химия дарсларида ўтказиладиган ўқув экспериментларга доир асбоблар;
- график воситалар (суратлар, расмлар, жадваллар, географик хариталар);
- техник таълим воситалар (диапозитивлар, диа, кино фильмлар, чизма ва товушли аппаратлар, аудио ва видео ёзувлар);
- ксероқўчирма ўқув материаллари;
- дарслик ва ўқув қўлланмалар;
- ўқувчилар билими ва билишни назорат қилиш қурилмалари.

Таълим воситаларини қўллаш соҳасида олиб борилган тажрибалар шуни кўрсатадики, улар ахборот манбаи сифатида ўқитувчини техник меҳнатдан маълум даражада озод қилади, ўқувчилар билан олиб бориш ижодий фаолият вақтдан озод этади.

Таълим воситалари ўқув материали мазмунини тўлиқ ва чуқур баён этишга имконият яратади, ўқувчиларда ижодий фикрлашни шакллантиради.

Назорат саволлари:

1. Узлуксиз таълим тизимининг фаолият олиб боришда давлат таълим стандартлари.
2. Таълим дастурларининг изчиллиги.
3. Таълим турлари.
4. Умумий ўрта таълим.
5. Касб ҳунар коллежи ва Академик лицей орасидаги фарқлар ва умумийликлар нималардан иборат?
6. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури асосида узлуксиз таълим.

Таянч сўзлари:

Кадрлар тайёрлаш миллий дастури, умумий ўрта таълим, таълим турлари, узлуксиз таълим

Адабиётлари:

1. Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М., 1980.
2. Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
3. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
4. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д: Феникс, 2002. - 544 с.
5. Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.
6. Архангельский СИ. Лекции по теории обучения в высшей школе. - М., 1974.

14 - МАВЗУ

ТАРБИЯ НАЗАРИЯСИ ВА УНИНГ МАЗМУНИ

Режа:

14.1 Тарбия жараёни ва тарбиявий ишнинг аниқ мақсади.

14.2 Тарбиявий вазифалар, тарбия воситалари, тарбиянинг мазмуни, тарбия методлари, тарбиявий шакллари.

14.3 Ўз-ўзини тарбиялаш жараёни.

14.1 Тарбия жараёни ва тарбиявий ишнинг аниқ мақсади

Президент Ислом Каримов Ўзбекистан республикаси мустақиллигининг 14 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги сўзида «бугун биз нақадар нотинч ва тахликали замонни бошимиздан кечираётганимизга ҳаммамиз гувоҳмиз.

Бундай хатарли вазиятда бизнинг тинчлигимиз ва осуда ҳаётимизни, янги жамият қуриш йўлида астойдил меҳнат қилаётганимизни кўролмайдиган, яқин ва узоқ атрофимизда ёвуз ва разил мақсадлар билан бизга кўз олайтираётган, кўпоровчи ва қабих ҳаракатлардан ҳам тап тортмайдиган кучларнинг борлиги барчамиздан доимо безгирлик ва хушёрлигимизни сақлаб, мустақиллигимизни янада мустаҳкамлашни талаб этмоқда» деб таъкидлаб бу соҳадаги вазифаларни белгилаб берган эди. Булар: озодлик, эркинлик ва эзгу мақсадларга эришиш, жаҳон миқёсида ўзимизга муносиб ўрин эгаллаш, Ватанимизнинг истиқлолини химоялаш, Ўзбекистон фуқаросида миллий ғурур ва ифтихорни ривожлантириш кабилардир. Ушбу вазифаларни амалга оширишда олий мактаб талабаларида огохлик ва фидойилик маданиятини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, тарбия маданияти талабаларни билим эгаллаш, ўқиш, ишлаш ва яшашга ўргатиш билан бирга мамлакатнинг мустақиллиги, юртнинг тинчлиги, давлатнинг харбий, иқтисодий, ғоявий, экологик, информацион таҳдидлардан муҳофаза этилиши, мамлакатда фуқаролараро ва мамлакатлараро тотувлик, ижтимоий барқарорлик муҳитни таъминлаш, ҳар бир оила ва бутун халқнинг фаровонлиги, жамиятда адолат устиворлиги, демократия, ўз-ўзини бошқариш тамойиллари асосида бутун халқимизнинг умумий манфаатларини химоя ва ғамхўрлик қилишда фаол иштирок этишга тайёрлайди. Миллий истиқлол ғоясига чексиз содиқ, ўзбек халқининг жанговар ва меҳнат традицияларини давом эттиришга қобил бўлган ёшларни тарбиялаш, уларни ўзининг сиёсий билимларини мунтазам ошира бориш малакасига эга бўлган кишилар қилиб етиштириш, уларда диний экстримизм ва терроризмга қарши муросасизликларни ўстириш демақдир. Шунингдек, тарбия маданиятини шакллантиришни талабаларда ватанпарварлик ва адолатпарварлик, инсонпарварлик фазилатларини ўстиришни ҳам ўз ичига олади.

Талабаларда тарбия маданиятини шакллантириш давлат сиёсатининг устивор йўналишларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам талаба ёшлар жамият тараққиёти истиқболларини чуқур тушуниб олишлари муҳим

аҳамиятга эга. Талаба ёшларда кўп миллатли Ўзбекистон халқининг эзгу ғоя - озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш муқаррарлигига, ишонч ва эътиқодини ҳосил қилиш зарур. Бу вазифани бажариш бевосита профессор-ўқитувчилар, гуруҳ раҳбарлари, «камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракати зиммасига тушади.

Олий мактабнинг ҳар бир талабаси Ўзбекистоннинг келажаги буюк эканлигини англабгина қолмасдан, балки жамиятимизда огоҳлик ва фидойилик учун оташин курашчи бўлиб улғайиши лозим. Бизга маълумки, Ўзбекистон халқининг миллий тараққиёт йўлидаги бош ғояси-озод ва обод ватан, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этишдир. Бу талаба-ёшларда ватанга меҳр-мухаббат, бошқа мамлакатлар меҳнаткашлари билан қардошларча ҳамкорликни ўстириш демакдир. Бунинг учун эса талаба-ёшлар халқимизнинг маънавий меросини ўрганиш, миллий ва умуминсоний қадриятларни сақлаш, давом эттириш ва бойитишга, халқ бахт - саодати йўлида ҳалол меҳнат қилишга тайёр туришлари лозим. Бу юксак маънавий - сиёсий фазилатларни камол топтириш огоҳлик ва фидойилик маданиятини шакллантиришнинг вазифаси ҳисобланади.

Ўзбекистон келажагини барпо этиш, тарбия маданиятини шакллантириш - бу ёшларнинг жаҳолат ботқоғига ботиб кетишнинг олдини олиши жиҳатидан ҳам муҳимдир. Тарбия маданиятини шакллантириш, айниқса диний экстремизм, террорчилик таҳдидлари кучайган ҳозирги шароитда янада муҳим аҳамият касб этади. Тарбия маданиятини шакллантириш - бу жамиятни эркинлаштириш, демократлаштиришдаги аҳамияти ҳам беқиёсдир. Чунки ҳар бир шахс ўз ҳақ-ҳуқуқларини танийдиган, ўз кучи ва имкониятларига ишонадиган, атрофида содир бўлаётган воқеа ва ҳодисаларга мустақил ва онгли муносабат билан ёндошадиган, ўз манфаатларини мамлакат ва халқ манфаатлари билан уйғун ҳолда амалга оширади.

Ислом Каримов Ўзбекистон ёшларининг қалби ва онгини илмга, касб-ҳунарга, соғлом турмуш тарзига, бунёдкорлик ишларига бўлган қизиқиш билан ҳамоҳанг қилиш, ёшлар маънавиятини янги ҳаёт мазмуни ва илғор қадриятлар билан бойитиш ишига жамият бор куч-ғайратини сафарбар этиши зарурлигини доимо таъкидлаб келмоқда. Бу вазифалар ватанимиз равнақини юксалтиришда огоҳлик ва фидойилик билан ушбу шарафли мақсадни амалга оширишни белгилайди.

Ўзбекистон Республикасининг президенти Ислом Каримов «тафаккур» журнали бош муҳаррири саволларига берган жавобларида «бугун халқаро ҳаёт, кишилиқ тараққиёти шундай босқичга кирганки, унда ҳарбий қудрат эмас, балки интеллектуал салоҳият ақл-идрок, фикр, илғор технологиялар ҳал қилувчи аҳамият касб этади». Замоннинг бундай тамойили Ўзбекистоннинг мустақил ривожланишига ҳам янги ҳаёт мазмун моҳият ва йўналиш бағишлади. Яъни мамлакатнинг маънавий интеллектуал салоҳиятини юзага чиқариш, билим ва тафаккур равнақи учун кенг имкониятлар очиш - ватанимизни ривожланган давлатлар қаторига олиб чиқишнинг ҳал қилувчи шартларидан биридир.

Шунинг учун ҳам талабаларда халқ оммаси ва айниқса Ўзбекистон Республикаси президенти Ислам Каримовнинг ташқи ва ички сиёсат ҳақидаги фаолиятини тушунтириш натижасида уларни ижтимоий - сиёсий ҳаётда фаол иштирок этишга тайёрлаш зарур. Бунда талабаларга мустақил давлатимиз - Ўзбекистон республикасининг ички ва ташқи сиёсатига тўғри ва холисона баҳо беришга ўргатиш, унинг тинчликсевар, демократия ва бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик, ошкора-очиқ ташқи сиёсатига ва ўз халқининг турмуш даражасини оширишга йўналтирувчи фаолиятни тушунтириш мақсадга мувофиқдир.

Талабаларда тарбия маданиятини шакллантиришда билим, эътиқод ва амалий хатти - ҳаракатлар муҳим аҳамиятга эга. Шунинг учун ҳам талабаларда тарбия маданиятини шакллантириш жуда мураккаб, кўп қиррали ва узоқ давом этадиган жараёндир. Талабаларда огоҳлик ва фидойилик маданиятини шакллантириш аввало, таълим ва тарбия жараёнини илмий асосда ва ижодий ташкил этишни, ёшларни маънавий сиёсий билимлар, кўникма ва малакалар билан қуроллантиришни талаб этади.

14.2 Тарбиявий вазифалар, тарбия воситалари, тарбиянинг мазмуни, тарбия методлари, тарбиявий шакллари

«Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да «ёш авлодни маънавий -ахлоқий тарбиялашда халқнинг бой миллий маданий тарихий аёнчаларига, урф-одатлари ҳамда умумбашарий кадрларга асосланган самарали ташкилий, педагогик шакл ва воситалар ишлаб чиқилиб, амалиётга жорий этилади» деб кўрсатилган.

Тарбия назариясининг бошқа фанлар билан алоқаси

Талабаларда Ўзбекистон истиқболларини чуқур англаш уларда маънавий, ахлоқий, ҳуқуқий, сиёсий, иқтисодий йўналишларни кунт билан ўрганишдан, ўз онгини инсоният яратган барча билимлар билан бойитишдан, ўзида мукамал миллий онг, миллий ўзликни таркиб топтиришдан, ўз билими, маълумоти ва тарбиясини ишлаб чиқариш меҳнати билан боғлашдан, ўзида огоҳлик ва фидойилик маданиятини қарор топтиришдан иборат.

«Таълим тўғрисида» қонун «кадрлар тайёрлаш миллий дастури» талаба-ёшларни маънавий-ахлоқий руҳида тарбиялашни талаб қилади. Бу деган сўз ёшларда миллий дунёқарашни, юксак ғоявий эътиқодни, ҳаётдаги воқеа-ҳодисаларга огоҳлик нуқтаи назардан ёндашишни, истиқлол мафкураси ишига содиқликни камол топтириш, дунёни демократия асосида қайта ўзгартириш учун сабот ва матонатли курашчиларни тарбиялаб етиштириш демакдир.

Миллий истиқлол ғоясида кўрсатилганидек, камол инсонни камол топтириш бунёдкорлик ишининг энг муҳим таркибий қисми ҳисобланиб, давлат сиёсатининг устивор йўналишларидан ўрин олган. Ижодкор, қалби дарё, уйғун равишда камолотга эришган шахсни тарбиялаб етиштириш миллий истиқлол ғоясининг мақсадидир. Дарқажикат, юксак маданиятли,

чуқур билимли, эътиқодли кишиларни тарбияламасдан туриб Ўзбекистон келажagini кўриб бўлмайди. Бунинг учун эса мафкуравий ишни ҳар қачонгидан ҳам кучайтириш, огохлик ва фидойилик маданиятини янада такомиллаштириш ва бойитиш талаб этилади.

14.3 Ўз-ўзини тарбиялаш жараёни

Тарбия маданиятини шакллантириш мазмуни қуйидагиларни ўз ичига олади: талабаларни маънавий-ахлоқий билимлар билан қуроллантириш, уларда дунёвий ва илмий билимларни таркиб топтириш, ёшларни эътиқодли ва хушёр қилиб тарбиялаш; талабаларни халқаро воқеаларнинг моҳиятини, халқаро ҳаётдаги масалаларни хал қилишда давлатимиз ва сиёсатимизнинг роли тушунадиган кишилар қилиб етиштириш, ўзбек халқининг умумий ишида ўз меҳнати ва жамоа меҳнатининг тутган ўрнига тўғри баҳо бера билишга ўргатиш; ижтимоий - сиёсий тушунчалари доирасини доимо кенгайтира бориш, ижтимоий - сиёсий ходисаларнинг моҳиятини тўғри тушунтириш, уларда мустақил фикрлаш қобилиятини ўстириш, халқаро воқеаларга тўғри баҳо беришга ўргатиш, ва ватанпарварлик, миллатлараро ҳамкорлик каби ҳислатларни тарбиялаш; талабаларни халқаро воқеалар ҳақида тўғри тасаввурга эга қилиш, чуқур мулоҳаза юритишга ўргатиш муҳимдир. Булар талабаларда тарбия маданиятини шакллантиришга фаол ёрдам беради. Талабаларда теварак-атрофда содир бўлаётган воқеаларга бефарқ қарамаслик ҳисларини ўстиради, уларни ватан равнақи йўлида фаол иштирок этишга, ижтимоий-сиёсий ҳаётда бевосита қатнашиш йўлларини топа билишга ўргатади.

Диний тарбия - бу оллоҳга бўлган ишонч, диний анъаналарга бўлган ҳурмат, диний ахлоққа риоя этиш; Қуръоннинг тарбиявий аҳамияти. Тасаввуф таълимотидаги- шариат, тариқиёт ҳақиқат, маърифат одобларига риоя қилишдир.

Ўзбек халқининг миллий ва умуминсоний қадриятлари талабаларда огохлик ва фидойилик маданиятини шакллантиришда катта ўрин эгаллайди. Чунки, миллий ва умуминсоний қадриятлар ҳар бир талабада огохлик ва хушёрликни мустаҳкамламайди, таркиб топтиради.

Тарихий воқеаларнинг қатнашчилари, меҳнат қаҳрамонлари, тадбиркорлар билан учрашувлар катта сиёсий аҳамиятга эга. Чунки бундай учрашувларда талабалар турли мутахассисларнинг ҳаёти ва меҳнати билан танишадилар. Бундай учрашувлар кўпинча талабалар билан мутахассислар ўртасидаги мустаҳкам дўстликнинг куртаги бўлиб қолади.

Айниқса, Мустақиллик, Наврўз кабилар сермазмун, жозибадор ва жўшқин байрамлар талабаларнинг ижтимоий-сиёсий билимларини оширишга, уларда юксак ахлоқий-сиёсий ҳислатларни ўстиришга ёрдам беради. Шундай экан, талабаларда доимо огохлик ва хушёрликни ошириш, ғанимларга зарба бериш, қабих хатти-харакатларнинг юртимизда рўй беришига йўл қўймаслик, турли марказ оқимларнинг қонли чангалига тушиб қолишдан ҳимоя қилиш, ҳар бир ўзбекнинг, Ўзбекистон фуқаросининг бурчидир. Ватан тақдири шу юртда яшаб, меҳнат қилиб, эзгу ниятлар

кучоғида яшаётганларнинг тақдири билан чамбарчас боғлиқдир. Президент таъкидлаганидек ўзбек халқини танлаган йўлидан ҳеч ким қайтара олмайди. Бу йўл миллатимизни ҳақ ва адолатли жамиятга олиб бораверади.

Олий таълим жараёнида маънавий тарбия ишининг яхши натижа бериши ва талабаларга самарали таъсир этиши кўпинча профессор-ўқитувчиларнинг талабаларни амалий ишларга жалб эта олишига боғлиқ. Тарихий ёдгорликларини қўриқлаш, қарияларга, инвалидларга, иккинчи жаҳон уруши қатнашчиларининг оиласига ёрдам бериш, кўргазмали куроллар, альбомлар тайёрлаш, музей, гуруҳ бурчаги, маънавият-маърифат хонаси учун ўз шаҳри, район ва қишлоғидаги кишиларнинг шарафли ишлари, ишлаб чиқариш илғорлари, машҳур кишилар ҳақида материаллар тўплаш: байрамлар ва машҳур саналарни нишонлашга тайёрланиш, фотомонтаж, деворий газеталар чиқариш кабилар бу соҳада жуда қўл келади.

Талаба машҳур ишчи билан ёнма - ён туриб меҳнат килар ёки машҳур механизатор, пахтакор билан пахта етиштиришда қатнашар экан, ишчи ва деҳқонлар меҳнатининг мамлакат ҳаёти учун қанчалик аҳамиятли эканлигини билиб олади, ўз меҳнатининг аҳамиятини аниқроқ тушунади.

Ижтимоий- сиёсий фаолият талабаларда огоҳлик ва фидойилик маданиятини шакллантиришнинг асосий омили ҳисобланади. Огоҳлик ва фидойилик маданиятини шакллантириш натижалари талабалар фаолиятида шаклланадиган ижтимоий фаоллик билан белгиланади. Айниқса, талабалар «Камолот» ёшлар ижтимоий ҳаракатининг топшириқларини онгли бажаришларида, олий мактаб ҳаётидаги ижтимоий - фойдали меҳнатда фаол қатнашишларида намоён бўлади. Ижтимоий фаоллик огоҳлик ва фидойилик маданиятининг ахлоқий -сиёсий фазилатидир.

Назорат саволлари:

1. Тарбия жараёни ва тарбиявий ишнинг аниқ мақсади.
2. Тарбиявий вазифалар, тарбия воситалари, тарбиянинг мазмуни, тарбия методлари, тарбиявий шакллари.
3. Талабаларда тарбия маданиятини шакллантириш.
4. Ўзбек халқининг миллий ва умуминсоний қадриятлари.
5. Ўз-ўзини тарбиялаш жараёни.

Таянч сузлари:

Тарбия жараён, тарбия воситалари, тарбиянинг мазмуни, тарбия методлари, тарбиявий шакллари, миллий ва умуминсоний қадриятлари.

Адабиётлари:

- 1.Архангельский С. И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы. - М., 1980.
- 2.Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.

15 -МАВЗУ

ТАЛАБАЛАРНИНГ ЎЗ-ЎЗИНИ БОШҚАРИШ

Режа:

15.1 Ўз-ўзини бошқариш кенгашини ташкил этиш ва унинг вазифалари.

15.2 Ўз-ўзини бошқаришга педагогик раҳбарлик.

15.3 Ўз-ўзини бошқариш методлари ва шакллари.

15.4 Ўз-ўзини бошқариш кенгаш вазифаларига педагогик раҳбарлик.

15.1 Ўз-ўзини бошқариш кенгашини ташкил этиш ва унинг вазифалари

Ўзбек халқ тарихида янги саҳифа очилди, янги давр бошланди. 1991 йил 1 сентябрда Ўзбекистон қайта туғилди. Ўзбекистон мустақиллиги эълон қилинди. Шу туфайли маданиятимиз, тарихимиз, миллий қадриятларимизни тиклашга кенг йўл очди. Келажакни кўзлаб, олий мактабларни миллийлаштириш, миллий руҳда дастур ва дарсликлар яратиш каби муаммоларни ҳал қилишга киришилди. Миллийлик ўз-ўзлигимизни англаш даврида халқимизнинг азалий удумлари, урф-одатларини юзага чиқариш ва уларни усталик билан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Буларнинг барчаси таълим-тарбия жараёнида янгича касб этмоқда.

Мустақил Ўзбекистонда олий мактабларда талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш ишлари эндиликда Европага тақлид қилинган тарзда эмас, миллий руҳдан келиб чиққан ҳолда амалга ошириш керак бўлади. Жумладан, сиёсий-ижтимоий, маданий ва иқтисодий ўзбек халқининг минг йиллик тарихидан келиб чиқиб, иш юритиш мақсадга мувофиқдир. Бу ўринда буюк боболаримиз Жалолиддин Мангуберди, Темур Малик, Алишер Навоий, Захриддин Бобур кабиларнинг ҳаёт ва фаолияти болаларни ўз-ўзини бошқаришга яратишдан иборат бўлади.

Яхши ниятлар билан қўлга киритилган мустақилликни янада мустаҳкамлашда талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш кенгашини тузиш муҳим аҳамиятга эга. Бу муҳим масалага ҳар бир ўқитувчи, ҳар бир мактаб раҳбари эътибор билан қараш фарзандларимизда фидойилик, ўз ҳақ-ҳуқуқини англаш, ўртоқлари билан ҳисоблашиш, қўлга киритган ютуқларини мустаҳкамлаш каби хусусиятларни шакллантиришда асосий ўринни эгаллайди.

15.2 Ўз-ўзини бошқаришга педагогик раҳбарлик

Ўз-ўзини бошқариш кенгаши ўзбек халқининг миллий руҳини кўтаришга, аждодларимизни улуғлашга, ҳозирги ва келгуси авлодни баркамоллаштиришга, инсон қадрини кўтаришга, маънавий ва моддий бойликлардан унумли фойдаланишга ўргатишга кенг имконият яратиши керак.

Талабалар ўз-ўзини бошқаришининг асосий мақсади илм ва ҳунар ўрганишга қаратилган бўлиши керак. Шунинг учун ҳам талаба фикрини ўрганиш билан шуғулланувчи гуруҳ тузиш ва у орқали ўсмирларнинг қандай касбларга қизиқаётганлигини билиш, шу усул билан муаммоларни хал-қилиш йўлларини изламоқ керак. Ана шунда болаларнинг бўш вақтини қизиқарли ва мазмунли бўлишига эришиш мумкин.

Талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш қўмитаси талабаларнинг таътилларини ва бўш вақтларини ташкил этишда;

- талабалар ўз-ўзини бошқаришни амалга ошириш форма ва методларини аниқлашда;

- талабаларнинг меҳнат уюшмаларини ташкил этишда, деворий газеталар чиқаришда;

- хулқи учун баҳо қўйишда, рағбатлантириш ва жазо беришда, олтин ва

кумуш медалларга, фахрий ёрликларни тавсия беришда;

олий мактабнинг тўлиқ тамомламаган талабаларни ишга жойлаштиришда ва ўқишини давом эттиришида, мактаб биносини жиҳозлашда ва материаллардан фойдаланишда, аудиториядан ташқари ишларни ташкил этишда иштирок этади. Мазкур қўмита демократияни мустаҳкамлаш, ёшлар иттифоқи, болалар ва ўсмирлар уюшмасининг мактаб ишларида кенг иштирок этишини таъминлаш, ошкоралик, танқид ва ўз-ўзини танқидини ривожлантириш ижтимоий ҳақиқат ва тўғрилиқ принципларига амал қилиш; талабаларнинг дарсдан ташқари ишларини ташкил этиш, уларни илмий техник ва ижодий ишларга жалб этиш, физкультура ва спорт билан шуғулланиш, соғлом турмуш тарзини тадбиқ қилишда фаоллик кўрсатади. Инсон омили тобора кўпроқ хал қилувчи куч бўлиб келаётган бир пайтда ҳар бир ўқувчини фикрлаш доирасини кенгайтириш, жамоа манфаатини юқори қўя олиш, ўз вазифасига виждонан, сидқидилдан муносабатда каби фаол фазилатларни ўз-ўзини бошқариш системаси орқали амалга ошириш, педагогик раҳбарлик қилишга боғлиқдир. Бу вазифаларни амалга оширишда талабаларнинг ўз-ўзини бошқаришни ривожлантириш энг муҳим омил ҳисобланади. Чунки ўз-ўзини бошқаришни асосий вазифаси ҳар бир талабанинг тўлиқ ўрта маълумот олишни таъминлаш, фан асосларини чуқур эгаллаш ва халқ хўжалигида ишлаш учун меҳнат малакасини оширишдир. Ёшларни Улуғ Ватанимизга, халққа чексиз садоқат руҳида тарбиялаш зарур. Талабалар қўмитаси меҳнат тарбияси ва касб танлашни, дарсдан ташқари тарбиявий ишларини амалга ошириш, талабалар ўртасида ўз-ўзига хизмат қилишини ривожлантириш, улардан ҳар бир мулкни авайлаб сақлаш ҳиссиётини уйғотиш ҳамда онгли интизом ва ахлоқ маданиятини тарбиялашда фаол иштирок этади.

Бугунги кунда ўз-ўзини бошқариш ташкилотлари талабаларни фақатгина тарбиялаб қолмай, балки ҳозирги замон социал-иқтисодий вазифаларни чуқур ҳис қилиш ва амалга оширишда аниқ йўналишлар кўрсатиб келмоқда. Умумий таълим талабалари қўмитаси тўғрисидаги

низомга кўра, педагогик жамоаси унинг фаолиятига раҳбарлик қилиб, талабаларнинг ташкилотчилик фаолиятини ривожлантириш ҳамда уларнинг ўз-ўзини бошқаришдаги услуб ва йўналишларни яхшилашга эришишлари лозим.

Мустақил Ўзбекистон давлатини мустаҳкамлаш ва ривожлантиришда ҳар бир ўқитувчининг юқори тафаккур эгаси бўлиши, педагогик фан ютуқлари ва илғор тажрибалардан яхши хабардор бўлиши муҳим аҳамиятга эга. Айтиб ўтиш керакки, улардан ўқув-тарбия жараёнини демократиялаштириш, ижодий фаолликни ошириш, таълим-тарбияни юксалтириш, ҳамкорлик педагогикасини такомиллаштириш, методик ишни яхшилаш, болаларга таълим бериш ва тарбиялашда расмиётчиликни йўқотиш, жамоатчиликнинг ролини ошириш каби вазифаларни ўрганиш ва амалга оширишга тайёр бўлишлари талаб қилинади.

15.3 Ўз-ўзини бошқариш методлари ва шакллари

Талабаларни ўз-ўзини бошқаришга ўргатиш, олий мактабда тарбиявий ишларни яхши йўлга қўйишга ёрдам беради. Чунки талабаларни ўз-ўзини бошқаришга ва тарбиялашга ўргатишдан мақсад янги инсонни камолотга етказиш, уларни демократия ва ошкораликка ўргатиш ҳамда ривожлантиришдан иборатдир. Олий мактабда ўз-ўзини бошқариш фаолиятининг муваффақиятини талабаларга, уларнинг иш тажрибаларда эгаллаган билим, кўникма ҳамда малакасига тарбиявий ишларнинг методикасини пухта ўзлаштиришга боғлиқ. Талабалар ўз-ўзини бошқаришга ўргатиш хусусида етарли даражада ўзбек тилида адабиётлар бўлмаса ҳам лекин бугунги кунда Ўзбекистоннинг бозор иқтисодига ўтиш муносабати билан бу масаланинг муҳимлиги ортиб бормоқда.

Кузатишлар, иш тажрибалар шуни кўрсатмоқдаки, кўпгина талабалар фаолиятида, жумладан, ўқувчилар билан ўтказиладиган тарбиявий ишларда бир қанча камчиликлар мавжуд. Ҳали ҳам тарбиявий ишларга етарли даражада эътибор берилмаяпти. Мактаб, оила жамоатчиликнинг ҳамкорликдаги иш фаолиятига бефарқ қаралмоқда. Бизнинг фикримизча, асосан ўқитувчилар талабаларни ўз-ўзини бошқаришга ўргатишда тарбиявий ишларнинг турли метод ва шаклларидан фойдаланишлари мумкин. Ўз навбатида бу ишларни амалга ошириш ўқитувчидан педагогик-психологик билимни, жамоа ҳар бир талабани ўзига хос томонларини билишни талаб қилади.

Ўқитувчи фаолияти тарбиявий ишлар жараёнида учрайдиган қийинчиликлар ва қарама-қаршиликларни бартараф этишга қаратилган бўлиши керак. Лекин талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш ишларини ташкил этишда, тарбияга ҳар томонлама ёндошиш ва изчил ишларда айрим ўқитувчиларда билим ва малакалар етишмайди.

Шунга кўра талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш ишларини ташкил этиш учун уларни фаолиятини юқори, ўрта, паст даражаларга бўлиб чиқдик. Юқори даражага педагогик ва психологияни яхши билган, талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш ишларини яхши ташкил этган ва бу

сохада малака ҳосил қилган, ўзининг билимларини турли педагогик вазифаларда қўллай оладиган қобилятли ўқитувчилар гуруҳини киритдик.

Ўрта даражага ўрганилаётган мавзунини қониқарли билган, лекин ўзига шароитларда билимларни амалий жиҳатдан қўллашга қийналаётган, ўз-ўзини бошқариш тадбирларини ташкил этиш ва ўтказиш малакасига эга бўлмаган ўқитувчиларни кўрсатдик.

Паст даражани эса қўйилган масалани яхши билмаган, ўз билими ва малакаларини тажрибада қўллай олмаган, ўз-ўзини бошқариш тадбирларини ташкил этиш ва олий мактаб талабаларига ёрдам бериши малакасига эга бўлмаган ўқитувчилар гуруҳидан иборат деб белгиладик.

Ўрта ва паст даража деб кўрсатилган гуруҳ етарли даражада малака эгалламаганлигини, кўрсатади. Бу салбий ҳолатлар фақатгина талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш фаолиятидагина эмас, балки тарбиявий ишларда ҳам жиддий камчиликларнинг келиб чиқишига сабаб бўлмоқда.

Ўз фаолиятини юқори даражага олиб чиқиш учун ўқитувчилар қуйидаги талабларга риоя этишлари лозим.

1. Олий мактабда талабалар ўз-ўзини бошқаришнинг аҳамиятини яхши тушуниш.

2. Талабаларнинг ўз-ўзини бошқариши ҳақидаги билимларини ривожлантириш.

3. Талабалар ўз-ўзини бошқариши борасидаги тарбиявий тадбирларни ривожлантириш ва ўтказиш малакасини эгаллаш.

4. Турли ёшдаги талабалар билан ўз-ўзини бошқариш ишларини олиб боришда билим ва малакага эга бўлиш.

5. Талабалар ўз-ўзини бошқариш органларининг ҳамкорлигига эришиш.

6. Талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш фаолияти ҳақидаги билим ва малакаларини такомиллаштиришга эришиш ва бошқалар.

Бизнинг фикримизча, юқоридаги талаблар талабалар билан тарбиявий ишларни амалга оширишда муҳим аҳамиятга эга.

Талабаларнинг ўз-ўзини бошқаришга педагогик раҳбарлик қилишда ўқитувчилар қуйидаги талабларни амалга ошириши мақсадга мувофиқдир;

- болалар билан ишлашда талабчанлик, ўзларининг педагогик кучларига ишончни кучайтириш;
- педагогик-психологик адабиётларни ўрганиш;
- имон ва эътиқодни шакллантириш;
- эгаллаган билим ва кўникмаларни талабаларнинг ўз-ўзини бошқаришга педагогик раҳбарлик қилишда қўллаш;
- билимларининг сифатли бўлишига эришиш, ўз-ўзини бошқаришнинг моҳияти ва вазифаларини тушуниш, талабаларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларини ўрганиш;
- ўз-ўзини бошқаришга талабаларни қизиқтира билиш, қийинчиликларни енгиш, ривожлантиришда муваффақиятларга эришиш;
- талабаларнинг ўз-ўзини бошқарувига педагогик раҳбарлик қилишда ўз ишининг натижаларини баҳолай билиш, таҳлил қилиш ва бошқалар.

Талабаларни ўз-ўзини бошқаришга тайёрлаш орқали назарий, амалий, методик ва психологик билимлар бирлигига эришилади.

Талабалар қўмитаси фаолиятида қуйдаги талабларга асосланиш ўринлидир;

1. Ўз-ўзини бошқаришга оид бўлган тадбирларни ўтказишда уларни қизиқтира билиш.

2. Талабалар билан аниқ мақсадга йўналтирилган тарбиявий тадбирларни ўтказиш.

3. Ҳар бир тадбирни ўтказишда болалар фаолиятининг ҳамкорлиги ва мустақиллигида кенг фойдаланиш.

4. Тарбиявий тадбирларни тайёрлашда ва ўтказишда ҳал қилувчи масалаларнинг аҳамиятли бўлишига эришиш.

Талабаларнинг ўз-ўзини бошқаришга ўргатишда қуйдаги тавсиялар амалга оширилади.

- талабаларнинг ўз-ўзини бошқаришга ўргатиш бўйича олиб борадиган ишга тайёргарлик даражаси;

- талабаларнинг ўз-ўзига оид тайёргарлик шарт-шароитларини яхшилаш, методик тавсиялар тайёрлаш ва бошқалар.

Шундай экан проф-ўқитувчилар назарий ва амалий билимларини пухта эгаллаб, ўқитувчи касбининг ўзига хос муҳим томонларини ўзлаштириб боришлари лозим.

Шуни айтиш керакки, ишни тўғри ва пухта ташкил қилиш, таълим-тарбияни юқори даражада олиб бориш асосидагина шахс камолотини ривожлантиришнинг барча талабларини шакллантириш мумкин.

Ҳозирги халқ таълими системасида тўпланиб қолган муаммолар, вазифалар қай даражада ҳал этилаётганини ўрганиш ва қайта қуриш йилларида вужудга келган ижобий тажрибаларни оммалаштириш, ошкоралик, демократия асосида иш олиб бориш олий мактаб олдида турган энг муҳим вазифалардан биридир. Шундай экан, бугунги кунда қайта қуриш жараёнида ҳар бир педагог талабани адолат ва ошкоралик, ҳақиқат ва тўғрисузлик, камтарлик ва фидойилик, социал фаоллик ва иқтисодий ривожланиш, маънавий покланиш ва инқилобий янгиланиш, сиёсий тафаккур каби умумбашарий қадриятларни эъзозлашга ва шунга амал қилишга ўргатиш лозим.

Демократия ва ошкоралик шароитларида олий мактаб ҳаётининг барча соҳаларида педагоглар фаоллик кўрсатишлари ва талабаларнинг ўз-ўзини бошқаришга ўргатишда ҳар қандай тўсиқлар ва қийинчиликларни бартараф этишлари лозим. Бунда албатта олий мактаб педагоглар жамоаси, оила, ишлаб чиқариш жамоалари ва маҳалла, қишлоқ кенгаши билан ҳамкорликда иш олиб бориш лозим.

Олий мактабда ўз-ўзини бошқариш фаолиятининг муваффақиятли бўлишида олий мактаб педогогик жамоасини, ёшлар ва талабалар уюшмаси, ёшлар қўмитаси ишни олий мактаб ҳамда жамоасини бирлаштиришга йўналтиради, талабаларда ижтимоий фаоллик ва ташаббускорликни ривожлантиради. Талабалар қўмитаси фаолиятига ҳар

тарафлама кўмаклашиб, кўмита комиссиялари ишга ёрдам беради ва уларга педагоглар тайёрлайди. Унинг хужжатларини; режа, қўлланма, эсталикларни қараб чиқади ва маъқуллайди.

Педагогик жамоа ёшлар иттифоқи, талабалар, ёшлар уюшмаси билан биргаликда иш олиб боради. Олий мактаб педагогик жамоаси педагоглар фаолиятини доимо ўз-ўзини бошқариш ишига жалб этиб, назорат қилиб боради.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, иш фаолиятини талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш ишини такомиллаштиришга қаратмоғи керак. Шунинг учун жамоа талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш фаолиятини ташкил этиш ҳақидаги иш тажрибалари, методик ишини ўрганади ва уларнинг иш шакллари аниқлашда талабалар, ёшлар уюшмаси билан ўзаро узвий бирликка эришишга алоҳида эътибор беради. Олий мактаб педагогик кенгашларида ва ишлаб чиқариш йиғилишларида "Талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш", "Ижтимоий фаолликни тарбиялаш", "Талабалар кўмитаси ўқув-тарбия ишларининг ташкилотчиси", "талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш мазмуни ва шакли" каби мавзуларда маърузалар ўтказилади.

Талабалар кўмитаси ёшлар ўртасида рўй бераётган ўзгаришларни, талабаларнинг дарсга қатнашишларини ҳисобга олиб боришини ташкил этади. Талабаларнинг кун тартибига риоя қилишларини назорат қилиб, ўқув хоналарни жихозлашда, ўқув фаолиятини шакллантириш ва уюштиришда, ўқув жараёнида, талабаларни ўзаро ёрдамини ташкил қилишда, аудиториядан ташқари ўқишни йўлга қўйишда, ўқув фанлари бўйича олимпиадалар, кечаларини тайёрлаш ва ўтказишда талабаларга ёрдам берадилар. Шунингдек, дарсликлар фондини ташкил этишда фаол қатнашадилар. Ўз вақтида талабаларга фойдали маслаҳатлар беришга ҳаракат қилади.

Олий мактаб жамоаси талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш фаолиятини яхшилаш учун педогодик ўқишини ташкил этиши лозим.

Асосий иш шаклларида бири-сухбат ўтказишдир. Буни олий мактаб ректори ва педагоглар талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш масалалари бўйича олиб боради. Бундай сухбатлар жараёнида талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш фаолиятидаги ютуқ ва камчиликлари аниқланади. Уларга фойдали маслаҳатлар берилади. Керакли адабиётлар, тажрибали профессор - ўқитувчилар иш тажрибасини ўрганиш тавсия этилади. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш фаолиятида олий мактаб ректорининг ўзи ҳам талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш кенгашига бевосита раҳбарлик қилади. Олий мактаб ректори кенгаш фаолларини сайлашга ёрдам беради, унинг иш фаолиятини яхши йўлга қўйишга ҳаракат қилади. Бунда ёшларнинг иш фаолиятини, уларнинг қобилиятини, ташкилотчиларини ҳисобга олади. Албатта бу ишда талабаларнинг ўз-ўзини бошқаришда, айниқса, фаолларни сайлашда ёшлар фикрининг эркин бўлишига шарт-шароит яратиш лозим.

Чунки, ҳар бир талаба фикрини тўлиқ айтишга ўрганиши керак. Ўз-ўзини бошқариш жараёнида талабалар ўртасида қизикарли ишларни

ташкил этиш мақсадга мувофиқдир. Сабаби, унда жавобгарлик, интизом, фаоллик каби хислатлар шаклланади. Талабалар эса ҳар бир топшириқни масъулият билан бажаришга, ўз талабалар билан ёнма-ён бўлишга интиладилар.

Албатта, ўз-ўзини бошқаришни тўғри ташкил қилиш ва педагогик раҳбарлик қилиш натижасида талабаларнинг интизом ҳақида ўзлаштириши яхшилашади. Олий мактаб ёшлари орасидан ташкилотчилар етишиб чиқса, улар ўз қобилиятларини кўрсатадилар, ўз бурчларини шараф билан бажарадилар. Шунинг учун ҳам Олий мактаб маъмурияти томонидан талабалар кўмитаси қатнашчиларига маслаҳатчи педагоглар белгиланади.

Олий мактаб талабалар жамоаси ёшларни ўз-ўзини бошқаришда ижтимоий фаолликни ошириш, ахлокий эътиқодларни шакллантириш мақсадида иш олиб юришлари зарур. Бунинг учун янги ўқув йилининг дастлабки кунлариданок талабалар кўмитасини тузиб, унга маънавий етук, тажрибали профессор - ўқитувчилар, ёшлар уюшмасининг вакиллари жалб этилади. Улар умумтаълим Олий мактабларининг талабалар кўмитаси тўғрисидаги Низом билан яқиндан танишадилар. Натижада талабалар кўмитасининг раиси, унинг ўринбосарлари, фаоллари сайланади, турли йўналишлар бўйича кенгашлар ташкил этилади, календарь-режа тузилади. Талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш фаоллиятига мактаб директори умумий раҳбарлик қилиши мақсадга мувофиқдир. Тартиб-интизом, ўқув-спорт, меҳнат каби кенгашларга синф раҳбарлари, ўқитувчилар бошчилик қилишади.

Мактабда ўз-ўзини бошқаришни ташкил этиш ва унинг иш фаолиятини педагогик кенгашларда, касаба уюшмасининг йиғилишларида, талабаларнинг методик бирлашмаларида асосий масала сифатида қўйилиб, уларнинг ҳисоботлари тез-тез тинглаб борилади.

Педагогларнинг бевосита раҳбарлигида ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариш учун алоҳида бурчак ташкил этилади. Бурчакда ўқув, меҳнат, тозалик тартиб-интизом, хўжалик комиссияларининг режалари, адабиётлар рўйхати, талаба- ташкилотчиларга ёрдам, талабалар мажлиси ўтказиш тематикаси ҳақида маълумотлар ўрин олади. Ундан турли ёшдаги талабалар фойдаланишлари учун хужжатли материаллар, мақолалар, режалар, тавсиялар, маслаҳатлар олишлари мумкин.

Талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш кенгаши аъзоларига режалар тузиш, тарбиявий соат ўтказишда йўлланмалар, маслаҳатлар беради ва иштирок этади. Бундай ҳамкорлик самарали натижаларга олиб келади.

Ишларни режалаштиришда ҳар бир масалани тез ва аниқ ҳал этишга ҳаракат қилиш керак. Кенгаш аъзолари масъулиятни доимо хис этиш, изланиши ҳамда ахлоқи, ишчанлиги, ташкилотчи ва ташаббускорлиги билан бошқаларга намуна бўлиши лозим. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, талабалар кўмитасининг раис мактабдаги муҳим таълим-тарбиявий масалаларни ҳал этишда аниқ амалий ёрдам кўрсатиши, болалар ва ўсмирлар уюшмасининг фаолларига фойдали маслаҳатлар бериши, ўз ишидаги барча тадбирларнинг самарали бўлишига эришиши зарур.

Талабалар кўмитаси фаолларининг самарадорлиги кўп жиҳатдан комиссия бошлиқларини танлаш ва уларнинг қобилиятларини ҳисобга олган ҳолда, вазибаларни аниқ тақсимлашга боғлиқдир. Шунинг учун талабалар кўмитаси раисининг ишини ҳар томонлама тўғри режалаштириш, мактаб ҳаётининг барча томонларини билиш ва бунда мактаб раҳбарлари билан бирга иш тутиши энг муҳим омиллардир. Ишга объектив баҳо бериш, тўғри, ҳаққоний ҳулосалар чиқариш, принципиал талабалар қўйиш ва шуларга талабаларни ўргатиш талабалар кўмитаси ишининг муҳим томонлари ҳисобланади.

Олий мактабда ўз-ўзини бошқаришнинг иш шаклларида бири ўз-ўзини бошқариш кенгашидир. Ўз-ўзини бошқариш кенгаши ойда бир марта ўтказилади. Кенгашнинг кенгайтирилган мажлислари болалар ва ўсмирлар уюшмаси кенгаши, талабалар кўмитаси билан ҳамкорликда ўтказилади. Унда турли байрамларни нишонлаш, янги ўқув йилини муносиб кутиб олиш, амалга ошириладиган тадбирлар кўриб чиқилади.

Ўз-ўзини бошқариш кенгаши ёшлар уюшмаси билан ҳамкорликда барча талабаларни мустақил фикрлашга ҳаракат қилишга, ўқишга, меҳнатга ва бошқа ишларни ташкил қилишга интилади.

Шунингдек, илғор усулларни қўллаш билан чегараланмай, уларнинг бошқарилишини назорат қилиб боради. Олий мактаб ўқув-тарбия ишларининг юқори даражада бўлиши учун курашади. Ўз-ўзини бошқаришнинг самарасини билиш мақсадида ҳар йили ўқувчилар орасида анкета саволлари ўтказилиб, уларнинг мустақиллик ва ташкилотчилик қобилиятларини аниқлаш мумкин. Бунда талабаларни қуйдагича саволлар билан муносабат қилса бўлади.

1. Сен қандай топшириқ бажарасан? Улар доимийми, ёки вақтинчаликми?

2. Сен ўз гуруҳинг учун қизиқарли ва фойдали йўларни ўйлаб топа оласанми? Агар керак бўлса гуруҳ мажлисида, талабалар йиғинида сўзга чиқа оласанми?

3. Ота-оналар сен бажараётган топшириққа қандай муносабатда бўлишади?

4. Сен бу ўқув йилидаги гуруҳ мажлисида қандай масалаларни муҳокама қилишни хоҳлар эдинг?

Албатта, бунда талабалар ташаббускорлиги ва мустақиллик даражасини, жамоат топшириқларни қандай бажараётганликларини, қандай ютуқ ва камчиликлар мавжудлигини, ўз-ўзига танқид кўзи билан муносабатини аниқлаш мумкин.

Олий мактаб раҳбарлари мустақил Ўзбекистонинг янги шароит ва имкониятларини тўлиқ ҳисобга олиб, ўқитишнинг шакл ва методларини янги, янада такомиллашган ва самарали шакллари билан алмаштиришга интилишлари зарур. Бундай ўзгаришлар талабалар кўмитасида ёшлар уюшмаси иш фаолиятида ҳам ўтказилиши мақсадга мувофиқдир. Айниқса, бунда тўпланган тажриба ва барча қимматли нарсалардан имкони борича кенгроқ фойдаланиш ва уларни қайта қуришда янги билим ва ечимлар

билан бирга пухта иш олиб бориш талаб этилади.

Талабалар кўмитаси талабалар олий мактабда ва мактабдан ташқарида ўқувчиларнинг ташқи кўринишларини назорат қилади.

15.4 Ўз-ўзини бошқариш кенгаш вазифаларига педагогик раҳбарлик

Талабалар кўмитаси ишини такомиллаштириш талабалар буйича тавсияномалар беради. Талабалар кўмитаси ўз иши тўғрисида ёшлар уюшмаси кенгашига доимий равишда ахборот бериб туради. Талабалар кўмитасининг 5-9-синфлар билан боғлиқ бўлган барча масалалар ёшлар уюшмаси кенгаши билан ҳамкорликда ёшлар иттифоқи томонидан куриб чиқилади ва ҳал этилади.

Олий мактабда талабалар иттифоқи ва ўсмирлар кўмитасининг ўқув комиссиялари ўзаро ҳамкорликда талабаларнинг дарсга тайёргарлигини текшириб, дарсликларини эҳтиёт қилиш ҳақида рейдлар энг яхши математик, биолог, тарихчи мавзуида конкурс-кўриклар ўтказишни уюштириш лозим. Бунинг учун режа ишлаб чиқилади. У талабалар кўмитаси йиғилишида тасдикланади. Талабаларнинг билими ҳамда ўқув ва малакаларини оғзаки текшириш учун саволлар тузилади. Текшириш даврида талабаларнинг билимига, тарбиявий ишларни бошқариш услубига алоҳида аҳамият берилади. Бундай ишлар фан кунлари ва ҳафталиклари, талабалар конференциялари ўтказишда асосий омил бўлиб хизмат қилади.

Олий мактаб талабалар жамоаси таълим- тарбия беришда илғор тажрибаларини ўрганиш ва умумлаштириш, йўл кўйилган хато ва камчиликларни тугатиш тадбирларини белгилаши ва унга талабалар кўмитасини жалб қилиши муҳим аҳамиятга эга.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, талабалар кўмитасининг кенгашида берилган кўрсатмалар, таклиф ва мулоҳазалар, маслаҳатларнинг қандай бажарилаётганини текширилиб борилмаса ва ўз-ўзини бошқариш кўнгилдагидек ташкил этилмаса, уни ўқитувчилар назорат қилмаси ҳеч қандай натижа бермайди.

Талабаларнинг меҳнат фаолиятида ўз-ўзини бошқаришга мактаб ўқитувчилар жамоаси катта аҳамият бериши муҳимдир.

Назорат саволлари:

1. Ўз-ўзини бошқариш кенгашини ташкил этиш ва унинг вазифалари.
2. Ўз-ўзини бошқаришга педагогик раҳбарлик.
3. Ўз-ўзини бошқаришни тўғри ташкил қилиш ва педагогик раҳбарликнинг аҳамияти.
4. Ўз-ўзини бошқариш методлари ва шакллари.
5. Ўз-ўзини бошқариш кенгаш вазифаларига педагогик раҳбарлик.

Таянч сузлари:

Ўз-ўзини бошқариш, метод, шакллари, педагогик раҳбарлик

Адабиётлари:

1. Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
2. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
3. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д: Феникс, 2002. - 544 с.
4. Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.

16-МАВЗУ

ТАЛАБАЛАРНИНГ МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМИ

Режа:

16.1Талабаларда мустақил таълимни шакллантиришда фундаментал фанларнинг ўрни.

16.2Талабаларда мустақил таълимни шакллантиришда фундаментал фанларнинг ўрни.

16.3Талабларни мустақил равишда ҳаётга бўлган муносабати.

16.4Талабалар дарслик, ахборот воситалари билан ўз вақти фойдаланиш мезонлари.

16.1Талабаларда мустақил таълимни шакллантиришда фундаментал фанларнинг ўрни

Олий таълимнинг давлат таълим стандарти ўқув фанлари блоклари мазмунига қўйиладиган умумий талабларида «таълим ва тарбия жараёнининг мустақил фикрлайдиган, қарорлар қабул қилишга қодир, ҳар томонлама ривожланган, баркамол шахсни шакллантиришга йўналтирилганлигини таъминлаши лозим»лигига алоҳида аҳамият берилган. Албатта, ушбу қўйилган талаблар олий ўқув юртларида таълим-тарбия жараёнини юқори даражага кўтариш, ўқитишни янги методлар асосида амалга ошириш, талабаларда мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, уларда меҳнат кўникмаларини шакллантириш, касбга бўлган қизиқишини такомиллаштириш, талабларининг билиш фаолиятини бошқариш ва билим даражасини ошириш каби вазифаларнинг сифатли даражада бажаришини тақозо этади.

Бу вазифаларни амалга оширишда олий ўқув юрти талабаларида мустақил билим олиш ҳақидаги билим, кўникма ва малакаларини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, мустақил билим-мустақил фикрлаш, мустақил ишлаш кабиларнинг асосий манбаи бўлибгина қолмай, ҳар бир шахснинг ижобий қобилиятини намоён этиш, интеллектуал жиҳатдан ривожланиш, касби бўйича меҳнат хусусиятларини намоён этиш, имкониятларини оширади.

Шуни айтиш керакки, мустақил билимни эгаллаш ота-боболаримизнинг ҳаёти ва фаолиятида чуқур ўрин эгаллаган.

Абу Носир Фаробий, Махмуд Қошғарий, Абу Райҳон Беруний, Абудрахмон Жомий, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Ибн Сино каби буюк алломалар илм туфайли ўз даврининг нуфузли, ҳурматли, эътиборли кишилари даражасига эришганлар.

Шарқнинг буюк алломаси Абу Райҳон Беруний халқни илм олишга чақириб, жумладан, шундай деган эди: «илмлар кўпдир, улар замом иқболи бўлиб, турли фикр ва хотиралар уларга қўшилиб борса кўпаяди. Одамларни илмларга рағбат қилиши, илмларни ва илм ахлларини ҳурматлаш ўша иқболнинг белгисидир». Дарҳақиқат, илм инсон учун ғоят олий ва муқаддас

бўлиб, унинг фикрини ўткир қилади, маданият-маърифат дунёсига олиб киради.

16.2 Талабаларда мустақил таълимни шакллантиришда фундаментал фанларнинг ўрни

Мустақил билим ҳар бир кишининг дунёни билишида, шахс маънавиятини шакллантиришда, фундаментал фанларни чуқур ўрганишда, таълимни давом эттиришда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, узлуксиз таълим тизими жараёнида амалга оширилади. Олий таълим мазмунида бўлажак мутахасисларнинг касби, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маънавий дунёсини, миллий истиқлол ғояси, мафқураси, математик ва табиий-илмий, умумқасбий, махсус фанлар ҳақидаги билимларини янгилаш, чуқурлаштириш, кенгайтириш мақсадида амалга оширилади. Мустақил билим бу умр бўйи инновацияларни, яъни янгиликларни ўқиб ўрганиш, билим орттириш, ўз мутахасислиги бўйича янада юқорирок самарадорликка эришиш учун ижодий меҳнат фаолиятига эришиш демакдир. Мустақил билим-талабининг ўз мутахасислиги юзасидан дунёкарашини кенгайтиради, педагогика, психология, маънавият, мафкура соҳасидаги назарий ва амалий, билимларини янгилайди. Илғор тажрибани ўрганиш ва такомиллаштиришда муҳим ўрин тутди.

Мустақил билим давлат таълим стандартлари талабларини амалга оширишда, миллий истиқлол ғоясини таълим-тарбия мазмунига жорий этишда, дарс ва дарсдан ташқари машғулотларнинг қизиқарли ва мазмунли ўтишида, талабларнинг ҳаётга мустақил равишда муносабатда бўлишида муҳим омил ҳисобланади.

Мустақил билимга эга бўлган, малака ва кўникмаси шаклланган талабагина фан асосларини пухта ўзлаштириши мумки. Талабаларда мустақил билим олишга қизиқиш уйғотиш, ўқув-билув кўникма ва малакаларини шакллантиришда мутахасислик фанларини амалий фаолиятга йўлловчи мустақил ишлар катта имкониятларга эга.

Мустақил билим эгаллашнинг турли босқичларида мустақил ишларнинг турли шаклларида фойдаланиш, шу жараёнда талабаларни у ёки бу касбга бўлган қизиқишини ошириш усуллари, уларда касбий маданиятини тарбиялаш бугунги кунинг долзарб муаммоларидан биридир. Лекин, шуни айтиш керакки, олий ўқув юртларида мустақил билимни ташкил этиш усуллари, уларнинг таълим тизимидаги илмий, амалий аҳамияти, талабаларнинг ўқув-билув малакасини шакллантиришдаги ўрни хусусида адабиётлар етарли даражада эмас.

Бу борада талабаларда мустақил билим самарадорлигига эришиш учун қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

- биринчи босқичдан бошлаб мустақил билим эгаллашга меҳр уйғотиш, ҳар бир касбнинг жамият тараққиётида муҳим эканлиги юзасидан муайян тушунча ҳосил қилиш;

- дарслик **ва** илмий адабиётлар устида ишлаш усуллари билан таништира бориш, амалий машғулот жараёнида мустақил ишлашга ўргатиш орқали ўз мутахасислиги маъносини ўзлаштиришларига эришиш.

- энергетика, *нефть ва газ*, **механика-машинасозлик, компьютер технологияси** *илмий асослари ва уларнинг ишлаб чиқариш жараёнидаги хусусиятларини аниқ мисоллар асосида тушунтира бориш*;

- талабанинг ўз билим ва кўникмаларини чуқурлаштиришга, янгилашга эришишини таъминлаш;

- бўлажак мутахасисларнинг ўз билим савиясини юқори даражага кўтаришга бўлган муносабатини шакллантириш;

- бўлажак мутахасиснинг миллий истиқлол ғояси ҳақидаги билимларини чуқурлаштириш.

- ижодий ишлар, реферат, маъруза матни, тақриз ва ҳоказолар ёздиришда жорий, оралик, якуний назорат билан чегараланмай, гуруҳ бўйича босқич изчилликка, ундан узлуксиз ягона режа асосида ишлашга ўргатиш;

- аудиториядан ташқари машғулотларда ва турли тадбирларда талабаларнинг эркин ва мантиқий имконият яратиш, мутахасислик ҳақидаги билиминини шакллантириш каби ғоят муҳим услубий ақидаларни амалга ошириш ва бошқалар.

16.3 Талабларни мустақил равишда ҳаётга бўлган муносабати

Бунинг учун ҳар бир профессор-ўқитувчи педагогика, психология, хусусий услубият каби фанларнинг методологик асосларини ва ўз мутахасислигини чуқур ўзлаштириши, дунё олимларининг асарлари билан танишиши ва таҳлил этиши, ўқув жараёнида илғор педагогик технологияларнинг назарий ва амалий асосларидан кенг фойдаланиши, мустақил эгаллаган билимларини таълим-тарбия самарадорлигини оширишга йўналтириши, бунинг натижасида талабанинг билиш фаолияти самарадорлигини оширишга, уларнинг мустақил эркин фикрлашга ўргатиши, давлат таълим стандартларига мўътадиланган билим, кўникма ва малакаларни шакллантириши мақсадга мувофиқдир.

Мустақил билим жараёни талаба шаҳеига ҳурмат, унинг имконияти ва қобилиятига ишонч, аждодлар маънавий меросига қизиқиш, ўзаро ҳурмат ва уюшқокликни шакллантиради.

Талаба мустақил билимга эга бўлиш натижасида ўзини руҳан эркин ва ҳадиксиз сеза бошлайди, ундан рухий эркинлик камол топади. Мустақил билимга эга бўлиш ўқитувчи ва талаба орасидаги эркин, маданий мулоқат, ҳақгўйлик, танқидий фикр қабиларни ривожлантиради, таълим жараёнида талабалар кенг қамровли ахборотларни ўзаро айир бошлайдилар, натижада мустақил интеллект майдони вужудга келади. Мустақил билимга эга бўлиш бу талабанинг фанлардан ўзлаштиришнинг юқори даражасини таъминлаш билан бирга, қурдошлар орасида ҳамкорлик, дўстона муносабат, жонли мулоқат ўрнатилишига ёрдам беради. Мустақил билим талаба шаҳеига ўз ҳуқуқларига эга бўлиш, имкониятларини излаб топиш, ривожлантириш, ақлий ва техник салоҳиятини намоён қила билиш, ақлий, жнemoий на

маънавий ривожланиш учун фойдали бўлган соғлом мухитни тарқиб топтиради.

Мустақил билим бу - табнат, жамият, тафаккур ҳақидаги билимга эга бўлиш демакдир. Бунинг учун талаба ёшлар табиий, ижтимоий ва гуманитар, мутахассислик фаъларини чуқур ўрганиш йўли билан табнат, жамият, тафаккурга онд билимларнинг умумий асосларини ўқиради.

Мустақил билимни эгаллаш натижасида талабанинг таълимдаги фаоллиги ривожланади. Шунини айтиш керакки, ҳар қандай фаоллик заминида мустақил ақлий фаолият ётади. Кўргазмалар куроллар тайёрлаш, мустақил ишлаш, техник воситалардан фойдаланиш, ижтимоий ва маънавий ҳаётда фаол иштирок этиш, ижодкорлик, ташаббускорлик кўрсатиш жараёнида талабаларнинг мустақил фаоллиги намоён бўлади. Бунинг учун талабалар илмий оммабоп, сиёсий, ўқув, бадиий ва бошқа адабиётларни мустақил равишда ўқиши ва ўрганиши, янги ахборот технологиялардан, интернетдан фойдаланиши, дарё машғулотида ижодий фикрлаши, дидактик ўйинлар, мунозара кабиларда иштирок этиши, айниқса, магистрларнинг кўргазмалар куроллар тайёрлаши, ил гор иш тажрибаларини ўрганиш, тўплаши, танлаши, кўллаши, талабаларнинг анъанавий анжуманларида, илмий амалий анжуманларида, семнарларида иштирок этиши, ўз иш тажрибаларини оммалаштириши, фикр ва мулохазалари, таклифлари, тавсиялари билан матбуотда, радио, телевидениеда иштирок этишлари зарур.

16.4 Талабалар дарслик, ахборот воситалари билан ўз вақти фойдаланиш мезонлари

Мустақил билимни мустақамлашнинг қуйидаги ушларидан мавжуд: - электрон дареликлар, мультимедиялар яратиш:

- ахборотни сўз орқали узатиш ва эшитиш орқали қабул қилиш (опак, химоя, маъруза, суҳбат, тушунтириш, маслахат ва бошқалар);
- ахборотларни кўргазмалар узатиш ва кўриш орқали қабул қилиш;
- ахборотларни амалий машғулоти орқали бериш (машқлар, лаборатория тажрибалари ва бошқалар);
- назорат ва ўз-ўзини назорат қилиш (опак, ёзма, лаборатория амалиёти, тест-назорати);
- савол-жавоб, анкета тузиш;
- адабиёт, газета, журналларни таҳдил этиш ва бошқалар.

Бу усулларни амалга оширишда ҳар бир ўқитувчи талабаларнинг ўқув фанларини ўзлаштиришида бир канча масалалари ва муаммолари бўйича мустақил билим олишларини назарда тутишлари зарур.

Мустақил билимни шакллантиришнинг асосий соҳалари ва воситалари - таълим ва тарбия, фан ва илмий муассасалар, маданият ва маданий-маърифий муассасалар, илмий, оммабоп адабиётлар, миллий урф-одат, маросим ва байрамлар, оила, маҳалла, оммавий ахборот воситалари ва бошқалар.

Мустақил билим олиш мустақил равишда уқинпа ва урганиш, мустақил фикрлаш билан узвий боғлиқ. Мустақил фикрлаш орқали кишида келажакка

интилиш, унн тасаввур кнлиш ва инсон сифатида истиқболга ишонч хусусиятларн камол топади.

Мустақил билим жараёнида ҳар бир талабанинг ҳаётий кўникмалариини эгаллаш имконияти кенгайди, мустақил билиш фаоллигини, унда яққашлигини, билим куннкма ва малакаларини ривожлантиришга хизмат қила олиши намоеън бўлади.

Мустақил билим мустақил фикрловчи эркин шахснинг шаклланишига олиб келади, унинг мазмунида узининг кадр-қимматини англайдиган, иродаси бақувват, иймони бутун, ҳаётда аниқ ўз мақсадига эга бўлган инсонларни тарбиялаш имкони яратилади ва онгли турмуш кечириш жамият ҳаётининг бош мезонига айланади. Шунинг ҳар бир шаҳе ўз ақди, тафаккури меҳнати, маъсулияти билан онгли тарзда, озод ва хур фикрли инсон бўлиб яшайди. Уларни ўзлари ақд-идрок ва қалб амри билан танлаб олган ҳаётий мақсадларидан чалғитиб бўлмайди. Мустақил билим жамият куч-қудратини рўёбга чиқаришда жуда катта аҳамият касб этади. Ҳар қайси талабада муайян даражада интеллектуал салоҳият мавжуд. Агар шу қувватнинг тўлиқ юзага чиқиши учун зарур бўлган мустақил равишда билим эгалланса, тафаккур ҳар хил қотиб қолган эски тушунча ва ақидалардан ҳалос бўлади. Олий ўқув юрти талабасининг мустақил билим эгаллаши ва амалий фаолиятини оқилона самарали ташкил этилиши мустақил фикр юритишнинг натижаси ҳисобланади. Талабанинг мустақил фикрлаши мустақил мутола воситалари, шакллари, усуллари орқали амалга оширилиб, унинг натижасида у нарса ва ҳодисаларнинг моҳияти, маъно-мазмунини ишлаш имкониятига эга бўлади. Бу ҳар бир талабага хос бўлган ижтимоий ва ижодий жараёндир. Фикрлаш ва ақлий фаолият янгилик яратадн, янги ғояларни, мақсадларни, идеалларни вужудга келтиради. Мустақил фикрлаш натижасида талабаларда аниқ мақсадга қаратилган ижод қилиш қобилиятини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, ижодкорлик биринчидан, мустақил билимнинг натижаси ҳисобланса, иккинчидан, бу нарса орқали талабаларда синчковлик, тасаввур, билимга қизиқш, иродалик, танқидий фикр, билимлилик иштиёқ, ақлий тайёргарлик, аҳдоқий билим хусусиятлар шаклланади. Уларда танланган касбини чуқур ўрганиш, муҳандислик ва педагогика соҳасидаги назарий дунёқараши, билим ва кўникмаларни чуқур ўзлаштириш, техник ижодкорликни ўстириш, мустақил ишлаш, ихтирочилик фаолиятида иштирок этиш қабиларга бўлган интилишларн намоеън бўлади.

Демак, ижодийлик, фаоллик талаба билимини мустаҳкамлашда, мустақил таълимни ривожлантиришда муҳим омиллардан ҳисобланади. Шундай экан, ҳар бир профессор - ўқитувчи талабаларнинг мустақил билимини шакллантиришда Президент Ислам Қаримовнинг асарлари, миллий истиқлол ғояси, миллий истиқлол мафқураси,

«Таълим тўғрисида»ги қонун, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастурн», давлат таълим стандартлари асосида тузилган режа, дастур, рисола, китоблар, маъруза матнлари қабиларни яхши билишлари ва уларга амал қилишлари зарур.

Шунингдек, жаҳон ва хамдўстлик мамлакатлари, Ўзбекистан олимларининг у ёки бу мутахасислик бўйича яратган илмий асарлари, илмий-техник ахборот технологиялари, фанлар методологияси, педагогик технологиялар бўйича билимларни эгаллашлари мақсадга мувофиқдир. Давр талаби асосида яратилган янгиликлар, таълимнинг замонавий интерфаол шакллари, усуллари, воситаларини ўрганиш, юксак маънавий-ахлоқий фазилатларни эгаллаш каби вазифалар ҳам мустақил билим мазмунига киради. Шундай экан, олий таълим профессор - ўқитувчилари «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»да кўрсатилган таълим соҳасини тубдан ислох қилиш, уни ўтмишдан қолган мафкуравий қарашлар ва асоратлардан тўла ҳалос этиш, ривожланган демократик давлатлар даражасида, юксак маънавий ва ахлоқий талабларга жавоб берувчи юқори малакали кадрлар тайёрлаш миллий тизимини яратиш, қомил инсонни тарбиялаш жараёнининг мақсади, вазифалари, шакллари, усуллари, воситалари, босқичлари ҳақида чуқур билим, кўникма ва малакага эга бўлиши учун доимо мустақил ишлатлари лозим.

Талабалар фаоллигини ошириш, уларнинг мустақил билим эгаллашлари доимо ўқитувчи диққат марказида бўлиши зарур. Бунинг учун:

- ҳар бир профессор-ўқитувчи ўз мутахасислиги бўйича мавжуд китоб, адабиётлар, газета-журналлар, дидактик материалларни мустақил равишда ўқиб бориши;

талабаларда мутахасислик бўйича назарий ва амалий билимларни, ўқув ва кўникмаларини шакллантириш;

- мутахасислиги бўйича билимлар заминини яратиши ва улардан фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш;

- давлат таълим стандартлари асосида яратилган янги ўқув режа, дастурлар, ўқув қўлланмаларининг маъно мазмунини ўрганиши;

- ўқиётган фан мазмунини миллий истиқлол ғояси, миллий истиқлол мафқураси асосида талабалар онгига етказиш;

- талабаларнинг фанлар бўйича эгаллаётган билим, кўникма ва малакаларини ДТС талабалари даражасида бўлишига эришишини таъминлашлари лозим.

Шундай экан, Президент Ислам Каримовнинг мафкура, маънавият масалаларига бағишланган асарлари, маъруза ва нутқларини ўрганиш, миллий истиқлол ғояси, миллий истиқлол мафқурасининг маъноси, мазмуни, моҳиятини билиш ва уни талаба қалби ва онгига сингдириш, халқ педагогикасининг асосий йўналдишлари асосида таълим-тарбия жараёнини ташкил этиш, дарслик, мажмуа ва ўқув қўлланмалари устида ишлаш воситасида талабаларнинг ўқув-билув фаолияти самарадорлигини ошириш, талаба ижодий тафаккури, ақлий тақомили ва маънавий қамолотини қамол топтириш муҳимдир. Шунини айтиш керакки, мутахасислигига таллуқли китоблардан ташқари иктисодий, сиёсий, бадий, илмий, ҳуқуқий ва бошқа адабиётларни ўқиш, театр, кино, музейларга, кургазмаларга бориш, радио эшитиш, телевизор кўриш, ўқитувчи ва талаба умумий билим савиясини ва маданият даражасини оширади.

Хар бир мутахассис ўзининг умумий билими ва мадания даражаси юқори бўлиши учун доимо ўз устида мустақил равишда ишлаши, ўганиши лозим. Бунинг учун у ўз мутахассислиги, эгаллаган лавозими бўйича янгиликларни, мафкура, маънавият соҳасидат билимларини чуқурлаштирилган тақдирдагина унинг умумий билим ва маданий даражаси кжсак савияда бўлади. Мустақил билимни ташкил этишда:

- ўқитувчиларнинг тафаккурини такомиллаштириш, ўқитиш мазмунининг услубий даражасини ошириш ва муаммовий-назарий томонини кучайтириш;

- олий таълим ўқув жараёнини илгор педагогик технологиялар, ахборот технологиялари, яъни фаол таълим тамойиллари ва компьютерлаш асосида қайта қуриш, рағбатлантиришни кучайтириш ва ўқитувчиларнинг ўз-ўзига таълими учун кенг кўламда шакллар, воситалар, усуллар ишлаб чиқиш;

олий мактаб талабаларининг талаб, эҳтиёж, истак, хохишларини кондиритиш мақсадида ўқитувчи мунтазам, тинмай ўз устида ишлаши, фап-техника янгиликларини эгаллаб бориши улар асосида маъруза матнларини янги ахборотлар билан бойитиб бориши мақсадга мувофиқдир.

Талабаларнинг билим олишлари учун қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

- кутубхонада янги адабиётлар, китоблар кўргазмасини ташкил этиб, ахборотлар бериб бориш;

- хар бир мутахассиснинг янги нашр этилган адабиётларини ўрганиш бўйича режаси бўлишини ташкил этиш ва хар ойда кафедра йишлишларида уларнинг тахдий ахборотларини эшитиб бориш;

- хар ойда кафедра профессор - ўқитувчилари томонидан маънавият, мафкура, «мехр - муруввт йили», Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг маъно - мазмуни ҳақида суҳбатлар ўтказиш, унга пухта тайёргарлик кўриш;

- ётоқхоналарда талабалар учун маълум йўналишлар, мавзулар асосида тадбирлар тайёрлаб ўтказиш ва унда ўз фикр-мулоҳазалари билан фаол иштирок этиш;

- маънавият-маърифат кунларида ўтказиладиган маънавият, мафкура, маданият, турли тарихий саналар, байрамларга бағишланган тадбирларда талабаларнинг фаол иштирок этишларини таъминлаш;

- талабалар билан дарсдан ташқари яқка тартибда ишлар ташкил этиш, уларнинг кафедралар қошида ташкил этилган тўғараклар ишига жал б этиш;

- республика маънавият-маърифат маркази, темурийлар тарихи музейи билан ҳамкорликда тадбирлар ўтказиш;

- интернет орқдди ахборотлар олишда кўмаклашиш;

- Тошкент шаҳридаги маънавий мерос обидалари билан боғлиқ бўлган тарихий жойларга талабаларни олиб бориш ва уларнинг ушбу соҳадаш билимларини кенгайтириш ва чуқурлаштиришга ёрдам бериш.

Мустақил билим касбий билим ва кўникмаларини еамаралн равишда яшшлаш ва чуқурлаштириш пмконпятини оширади, талабаларни эркин

фикрлашга ўргатади, уларни ижодий ишларга чорлайди, маънавий жиҳатдан бойнатади.

Мустақил билим талабани фаол китобхонликка, адабиёт билан ишлашнинг турли усулларида кенг фойдаланишга ўргатади, уни оддий китобхондан ижодий китобхон даражасига кўтаради, дарслик ва фан дастурлари бўйича дарсда ҳамда аудиториядан ташқари жараёнида унинг мустақил билимга эга эканлигини намоён этади.

Мустақил билимни эгаллашдан кўзланган мақсад бу биринчидан, ҳар томонлама чуқур билимга эга бўлиш натижасида жамиятдаги нўзимий-сий муҳит янада яхшилаанади, янги шахс-баркамол инсонлар вужудга келади; иккинчидан, мустақил билимга эга бўлган кишиларнинг жамиятда ўз ўрнини топиш жараёни тезлашади; учунчидан, мустақил билимнинг амалга ошириши салоҳиятида элу-*Юртнинг* моддий-маънавий, ёшларнинг ақил фойдаланишида катта аҳамиятга эгадир; тўртинчидан, мустақил билим жамият бағрида мустақил фикрлайдиган шахснинг шаклланишига олиб келади; бешинчидан, мустақил билимнинг ҳаётга тадбиқ қилиниши ҳуқуқий демократик жамият қуришни тезлаштиради ва Ўзбекистоннинг халқаро ҳамжамиятда ўз ўрнини мустаҳкамлашга имкон яратади. Чунки, дунёнинг бугунги ривож бўлажак кадрларнинг интеллектуал салоҳиятида, билимда, фикрида, ақлида, илғор технологиялардадир.

Хуллас, мустақил билимни эгаллаш йулида белгиланган М шфаларнинг амалга оширилиши баркамол шахснинг ва шу тариқа ишини жамиятнинг шаклланишига, яъни янгича онг ва тафаккурга эга, м.и.павияти юксак бўлган шахсларнинг камол топишига олиб келади.

Назорат саволлари:

1. Талабаларда мустақил таълимни шакллантиришда фундаментал фанларнинг ўрни.
2. Мустақил таълим давлат таълим стандартлари талабларини амалга ошириш.
3. Президент Ислам Каримовнинг мафкура, маънавий масалаларига бағишланган асарлари, маъруза ва нутқлари.
4. Талабларни мустақил равишда ҳаётга бўлган муносабати.
5. Талабалар дарслик, ахборот воситалари билан ўз вақти фойдаланиш мезонлари.

Таянч сўзлари:

давлат таълим стандартлари, муносабат, дарслик, ахборот воситалари, мустақил таълим

Адабиётлари:

1. Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
2. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д: Феникс, 2002. - 544 с.

ТАЛАБАЛАРДА МУСТАҚИЛ ФИКРЛАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ

Режа:

17.1 Олий таълим давлат таълим стандартида талабаларнинг мустақил билимига қўйиладиган талаблар.

17.2 Мустақил билимни шакллантиришнинг асосий турлари.

17.3 Мустақил таълимни ташкил қилишда ўқитувчининг асосий вазифалари.

17.1 Олий таълим давлат таълим стандартида талабаларнинг мустақил билимига қўйиладиган талаблар

Олий таълимнинг давлат таълим стандарти ўқув фанлари, блоклари мазмунига қўйиладиган умумий талабларида «таълим ва тарбия жараёнининг мустақил фикрлайдиган, қарорлар қабул қилишга қодир, ҳар тамонлама ривожланган, баркамол шахсни шакллантиришга йўналтарилганлигини таъминлаши лозим»лигига алоҳида аҳамият берилган. Албатта, ушбу қўйилган талаблар олий ўқув юртларида таълим-тарбия жараёнини юқори даражага кўтариш, ўқитишни янги методлар асосида амалга ошириш, талабаларда мустақил фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, уларда меҳнат кўникмаларини шакллантириш, касбга бўлган қизиқишини такомиллаштириш, талабаларнинг билиш фаолиятини бошқариш ва билим даражасини ошириш каби вазифаларнинг сифатли даражада бажаришини тақозо этади. Бу вазифаларни амалга оширишда олий ўқув юрти талабаларида мустақил билим олиш ҳақидаги билим, кўникма ва малакаларини шакллантириш муҳим аҳамиятга эга. Чунки, мустақил билим мустақил фикрлаш, мустақил ишлаш кабиларнинг асосий манбаи бўлибгина қолмай, ҳар бир шахснинг ижобий қобилиятини намоён этиш, интеллектуал жиҳатдан ривожланиш, касби бўйича меҳнат хусусиятларини намоён этиш, имкониятларини оширади.

Шуни айтиш керакки, мустақил билимни эгаллаш ота боболаримизнинг хаёти ва фаолиятида чуқур ўрин эгаллаган.

Абу Носир Фаробий, Маҳмуд Қошғарий, Абу Райхон Беруний, Абдурахмон Жомий, Мирзо Улуғбек, Алишер Навоий, Ибн Сино каби буюк алломалар илм туфайли ўз даврининг нуфузли, ҳурматли, эътиборли кишилари даражасига эришганлар.

Шарқнинг буюк алломаси Абу Райхон Беруний халқни илм олишга чақириб, жумладан, шундай деган эди: “илмлар кўпдир, улар замон иқболи бўлиб, турли фикр ва хотиралар уларга қўшилиб борса кўпаяди, одамларнинг илмларга рағбат қилиши, илмларни ва илм аҳллари хурматлаши ўша иқболнинг бўлгисидир”. Дарҳақиқат, илм инсон учун ғоят олий ва муқаддас бўлиб, унинг фикрини ўткир қилади, маданият-маърифат дунёсига олиб киради.

Мустақил билим ҳар бир кишининг дунёни билишида, шахс маънавиятини шакллантиришда, фундаментал фанларни чуқур ўрганишда, таълимни давом эттиришда муҳим аҳамиятга эга бўлиб, узлуксиз таълим тизими жараёнида амалга оширилади. Олий таълим мазмунида бўлажак мутахассисларнинг касби, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маънавий дунёсини, миллий истиқлол ғояси, мафқураси, математик ва табиий — илмий, умумкасбий, махсус фанлар ҳақидаги билимларини янгилаш, чуқурлаштириш, кенгайтириш мақсадида амалга оширилади. Мустақил билим бу умр бўйи инновацияларни, яъни янгиликларни ўқиб ўрганиш, билим орттириш, ўз мутахассислиги бўйича янада юқорироқ самарадорликка эришиш учун ижодий меҳнат фаолиятига эришиш демакдир. Мустақил билим талабанинг ўз мутахассислиги юзасидан дунё қарашини кенгайтиради, педогогика, психология, маънавият, мафкура соҳасидаги назарий ва амалий, билимларини янгилайди. Илғор тажрибани ўрганиш ва такомиллаштиришда муҳим ўрин тутади.

17.2 Мустақил билимни шакллантиришнинг асосий турлари

Мустақил билим давлат таълим стандартлари талабларини амалга оширишда, миллий истиқлол ғоясини таълим—тарбия мазмунига жорий этишда, дарс ва дарсдан ташқари машғулотларнинг қизиқарли ва мазмунли ўтишида талабаларнинг ҳаётга мустақил равишда муносабатда бўлишида муҳим омил ҳисобланади.

Мустақил билимга эга бўлган, малака ва кўникмаси шаклланган талабагина фан асосларини пухта ўзлаштириши мумкин. Талабаларда мустақил билим олишга қизиқиш уйғотиш, ўқув-билув кўникма ва малакаларини шакллантиришда мутахассислик фанларини амалий фаолиятга йўлловчи мустақил ишлар катта имкониятларга эга.

Мустақил билим эгаллашнинг турли босқичларида мустақил ишларнинг турли шаклларида фойдаланиш, шу жараёнда талабаларни у ёки бу касбга бўлган қизиқишини ошириш усуллари, уларда касбий маданиятини тарбиялаш бугунги куннинг долзарб муаммоларидан биридир. Лекин, шуни айтиш керакки, олий ўқув юртларида мустақил билимни ташкил этиш усуллари, уларнинг таълим тизимидаги илмий, амалий аҳамияти, талабаларнинг ўқув-билув малакасини шакллантиришдаги ўрни хусусида адабиётлар етарли даражада эмас. Бу борада талабаларда мустақил билим самарадорлигига эришиш учун қуйидагиларни амалга ошириш зарур:

—биринчи босқичдан бошлаб мустақил билим эгаллашга меҳр уйғотиш, ҳар бир касбнинг жамият тараққиётида муҳим эканлиги юзасидан муайян тушунча ҳосил қилиш;

—дарслик ва илмий адабиётлар устида ишлаш усуллари билан таништириш бориш, амалий машғулот жараёнида мустақил ишлашга ўргатиш орқали ўз мутахассислиги маъносини ўзлаштиришларига эришиш;

—информатика, туризм, иқтисодиёт илмий асослари ва уларнинг ишлаб чиқариш жараёнидаги хусусиятларини аниқ мисоллар асосида тушунтира бориш;

—талабанинг ўз билим ва кўникмаларини чуқурлаштиришга, янгилашга эришишини таъминлаш;

—бўлажак мутахассисларнинг ўз билим савиясини юқори даражага кўтаришга бўлган муносабатини шакллантириш;

—бўлажак мутахассиснинг миллий истиқлол ғояси ҳақидаги билимларини чуқурлаштириш;

—ижодий ишлар, реферат, маъруза матни, тақриз ва ҳаказолар ёздиришда жорий оралиқ, якуний назорат билан чегараланмай, гуруҳ бўйича босқич изчилликка, ундан узлуксиз ягона режа асосида ишлашга ўргатиш;

—аудиториядан ташқари машғулотларда ва турли тадбирларда талабаларнинг эркин ва мантиқий имконият яратиш, мутахассислик ҳақидаги билиминини шакллантириш каби ғоят муҳим услубий ақидаларни амалга ошириш ва бошқалар.

Бунинг учун ҳар бир профессор — ўқитувчи педогогика, психология, хусусий услубият каби фанларнинг методологик асосларини ва ўз мутахассислигини чуқур ўзлаштириши, дунё олимларининг асарлари билан танишиши ва таҳлил этиши, ўқув жараёнида илғор педогогик технологияларнинг назарий ва амалий асосларидан кенг фойдаланиши, мустақил эгаллаган билимларини таълим — тарбия самарадорлигини ошириш йўналтириш, бунинг натижасида талабанинг билиш фаолияти самарадорлигини оширишга, уларнинг мустақил эркин фикрлашга ўргатиши, давлат таълим стандартларига мос келадиган билим, кўникма ва малакаларни шакллантириши мақсадга мувофиқдир.

Мустақил билим жараёни талаба шахсига ҳурмат, унинг имконияти ва қобилияти ишонч, аждодлар маънавий меросига қизиқиш, ўзаро ҳурмат ва уюшқоқликни шакллантиради.

17.3 Мустақил таълимни ташкил қилишда ўқитувчининг асосий вазифалари

Талаба мустақил билимга эга бўлиши натижасида ўзини рухан эркин ва ҳадиксиз сеза бошлайди, ундан рухий эркинлик камол топади. Мустақил билимга эга бўлиш ўқитувчи ва талаба орасидаги эркин, маданий мулоқат, ҳақгўйлик, танқидий фикр, кабиларни ривожлантиради, таълим жараёнида талабалар кенг қамровли ахборотларни ўзаро айир бошлайдилар, натижада мустақил интеллект майдони вужудга келади. Мустақил билимга эга бўлиш бу талабанинг фанлардан ўзлаштиришнинг юқори даражасини таъминлаш билан бирга, курсдошлар орасида ҳамкорлик, дўстона муносабат, жонли мулоқат ўрнатилишига ёрдам беради. Мустақил билим талаба шахсига ўз ҳуқуқларига эга бўлиш, имкониятларини излаб топиш, ривожлантириш, ақлий ва техник салоҳиятини намоён қила билиш, ақлий, жисмоний ва маънавий ривожланиш учун фойдали бўлган соғлом муҳитни таркиб топтиради.

Мустақил билим бу— табиат, жамият, тафаккур ҳақидаги билимга эга бўлиш демакдир. Бунинг учун талаба ёшлар табиий, ижтимоий ва гуманитар, мутахассислик фанларини чуқур ўрганиш йўли билан табиат, жамият, тафаккурга оид билимларнинг умумий асосларини ўзлаштиради. Мустақил билимни эгаллаш натижасида талабанинг таълимдаги фаоллиги ривожланади. Шунини айтиш керакки, ҳар қандай фаоллик заминиде мустақил ақлий фаолият ётади. Кўргазмали қуроллар тайёрлаш, ижтимоий ва маънавий ҳаётда фаол иштирок этиш, ижодкорлик, ташаббускорлик кўрсатиш жараёнида талабаларнинг мустақил фаоллиги намоён бўлади.

Бунинг учун талабалар илмий оммабоп. Сиёсий, ўқув, бадий ва бошқа адабиётларни мустақил равишда ўқиши ва ўрганиши, янги ахборот технологиялардан, интернетдан фойдаланиши, дарс машғулотларида ижодий фикрлаши, дидактик ўйинлар, мунозара кабиларда иштирок этиши, айниқса магистрларнинг кўргазмали қуроллар тайёрлаши, илғор иш тажрибаларини ўрганиши, тўплаши, танлаши, қўллаши, талабаларнинг анъанавий анжуманларида, илмий амалий анжуманларида, семинарларида иштирок этиши, ўз иш тажрибаларини оммалаштириши, фикр ва мулоҳазалари, таклифлари, тавсиялари била, матбуотда, радио, телевидениеда иштирок этишлари зарур.

Мустақил билимни мустаҳкамлашнинг қуйидаги усуллари мавжуд:

- электрон дареликлар, мультимедиялар яратиш:
- ахборотни сўз орқали узатиш ва эшитиш орқали қабул қилиш:
- ахборотларни кўргазмали кузатиш ва кўриш орқали қабул қилиш:
- ахборотларни амалий машғулотлар орқали бериш:
- назорат ва ўз -ўзини назорат қилиш:
- савол -жавоб, анкета тузиш:
- адабиёт, газета, журналларни таҳлил этиш ва бошқалар.

Бу усулларни амалга оширишда ҳар бир ўқитувчи талабаларнинг ўқув фанларини ўзлаштиришда бир қанча масалалари ва муаммолари бўйича мустақил билим олишларини назарда тутишлари зарур. Мустақил билимни шакллантиришнинг асосий соҳалари ва воситалари: таълим — тарбия, фан ва илмий муассасалар, маданият ва маданий-маърифий муассасалар, илмий, оммабоп адабиётлар, миллий урф—одат, маросим ва байрамлар, оила, маҳалла, оммавий ахборот воситалари ва бошқалар. Мустақил билим олиш мустақил равишда ўқишга ва ўрганиш мустақил фикрлаш билан узвий боғлиқ. Мустақил фикрлаш орқали кишида келажакка интилиш, уни тасаввур қилиш ва инсон сифатида истиқболга ишонч хусусиятлари камол топади.

Мустақил билим жараёнида ҳар бир талабанинг ҳаётий кўникмаларини эгаллаш имконияти кенгайди, мустақил билиш фаолиятини, билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришга хизмат қила олиши намоён бўлади. Мустақил билим мустақил фикрловчи эркин шахснинг шаклланишига олиб келади, унинг мазмунида ўзининг қадр-қимматини англайдиган, иродаси

бақувват, иймони бутун, ҳаётда аниқ ўз мақсадига эга бўлган инсонларни тарбиялаш имкони яратилади ва онгли турмуш кечириш жамият ҳаётининг бош мезонига айланади. Шунинг ҳар бир шахс ўз ақли, тафаккури меҳнати, маъсулияти билан онгли тарзда, озод ва ҳур фикрли инсон бўлиб яшайди. Уларни ўзлари ақл-идрок ва қалб амри билан танлаб олган ҳаётий мақсадларидан чалғитиб бўлмайди.

Мустақил билим жамият куч — қудратини рўёбга чиқаришда жуда катта аҳамият касб этади. Ҳар қайси талабада муайян даражада интеллектуал салоҳият мавжуд. Агар шу қувватнинг тўлиқ юзага чиқиши учун зарур бўлган мустақил равишда билим эгалланса, тафаккур ҳар хил қотиб қолган эски тушунча ва ақидалардан халос бўлади. Олий ўқув юрти талабасининг мустақил билим эгаллаши ва амалий фаолиятини оқилона самарали ташкил этилиши мустақил фикр юритишнинг натижаси ҳисобланади. Талабанинг мустақил фикрлаши мустақил мутолаа воситалари, шакллари, усуллари орқали амалга оширилиб, унинг натижасида у нарса ва ҳодисаларнинг моҳияти, мазмунини англаш имкониятига эга бўлади. Бу ҳар бир талабага хос бўлган ижтимоий ва ижодий жараёнлар. Фикрлаш ва ақлий фаолият янгилик яратади, янги ғояларни, мақсадларни, идеалларни вужудга келтиради. Мустақил фикрлаш натижасида талабаларда аниқ, мақсадга қаратилган ижод қилиш қобилиятини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга. Чунки ижодкорлик биринчидан мустақил билимнинг натижаси ҳисобланса, иккинчидан, бу нарса орқали талабаларда синчковлик тасаввур, билимга қизиқиш, иродалик, танқидий фикр, билимлилик иштиёқ, ақлий тайёргарлик, ахлоқий билим хусусиятлар шаклланади. Уларда танланган касбини чуқур ўрганиш, муҳандислик ва педагогика соҳасидаги назарий дунёқараши, билим ва кўникмаларни чуқур ўзлаштириш, техник ижодкорликни ўстириш, мустақил ишлаш, ихтирочилик фаолиятида иштирок этиш қабиларга бўлган интилишлари намоён бўлади.

Демак, ижодийлик, фаоллик талаба билимини мустаҳкамлашда, мустақил таълимни ривожлантиришда муҳим омиллардан ҳисобланади. Шундай экан, ҳар бир профессор — ўқитувчи талабаларнинг мустақил билимини шакллантиришда Президент И. Каримовнинг асарлари, миллий истиқлол ғояси, миллий истиқлол мафкураси, «Таълим тўғрисида»ги қонун, «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури», давлат таълим стандартлари асосида тузилган режа, дастур, рисола, китоблар, маъруза матнлари қабиларни яхши билишлари ва уларга амал қилишлари зарур.

Шунингдек, жаҳон ва ҳамдўстлик мамлакатлари, Ўзбекистон олимларининг у ёки бу мутахассислик бўйича яратган илмий асарлари, илмий—техник ахборот технологиялари бўйича билимларни эгаллашлари мақсадга мувофиқдир. Давр талаби асосида яратилган янгиликлар, таълимнинг замонавий интерфаол шакллари, усуллари, воситаларини ўрганиш юксак маънавий ахлоқий фазилатларни эгаллаш каби вазифалар ҳам мустақил билим мазмунига киради. Талабалар фаоллигини ошириш,

уларнинг мустақил билим эгаллашлари доимо ўқитувчи диққат марказида бўлиши зарур. Бунинг учун:

— ҳар бир профессор ўқитувчи ўз мутахассислиги бўйича мавжуд китоб, адабиётлар, газета - журналлар, дидактик материалларни мустақил равишда ўқиб бориши;

— талабаларда мутахассислик бўйича назарий ва амалий билимларни, ўқув ва кўникмаларини шакллантириш;

— мутахассислиги бўйича билимлар заминини яратиши ва улардан фойдаланиш кўникмаларини шакллантириш;

— давлат таълим стандартлари асосида яратилган янги ўқув режа, дастурлар, ўқув қўлланмаларининг маъно мазмунини ўрганиши;

— ўқиётган фани мазмунини миллий истиқлол ғояси, миллий истиқлол мафкураси асосида талабалар онгига етказиш;

— талабаларнинг фанлар бўйича эгаллаётган билим, кўникма ва малакаларни ДТС талабалари даражасида бўлишига эришишини таъминлашлари лозим.

Ҳар бир мутахассис ўзининг умумий билими ва маданий даражаси юқори бўлиши учун доимо ўз устида мустақил равишда ишлаши, ўрганиши лозим. Бунинг учун у ўз мутахассислиги, эгаллаган лавозими бўйича янгиликларни мафкура, маънавият соҳасидаги билимларини чуқурлаштирилган тақдирдагина унинг умумий билим ва маданий даражаси юксак савияда бўлади.

Мустақил билимни ташкил этишда:

— ўқитувчиларнинг тафаккурини такомиллаштириш, ўқитиш мазмунининг услубий даражасини ошириш ва оммовий—назарий томонини кучайтириш;

— олий таълим ўқув жараёнини илғор педогогик технологиялар, ахборот технологиялар, яъни фаол таълим тамойиллари ва компьютерлаш асосида қайта қуриш, рағбатлантиришни кучайтириш ва ўқитувчиларнинг ўз —ўзига таълими учун кенг кўламда шакллар, воситалар, усуллар ишлаб чиқиш;

-олий мактаб талабаларининг талаб, эҳтиёж, истак, ҳохишларини қондириш мақсадида ўқитувчи мунтазам, тинмай ўз устида ишлаши, фан техника янгиликларини эгаллаб бориши асосида маъруза матнларини янги ахборотлар билан бойитиб бориши мақсадга мувофиқдир.

Талабаларнинг билим олишлари учун қуйидагиларга эътибор бериши лозим:

— кутубхонада янги адабиётлар, китоблар кўрғазмасини ташкил этиб, ахборотлар бериб бориш;

— ҳар бир мутахассиснинг янги нашр этилган адабиётларини ўрганиш бўйича режаси бўлишини ташкил этиш ва ҳар ойда кафедра йиғилишларида уларнинг тахлилий ахборотларини эшитиб бориш;

— талабалар билан дарсдан ташқари якка тартибда ишлар ташкил этиш, уларнинг кафедралар қошида ташкил этилган тўғарақлар ишига жалб этиш;

—республика маънавият—маърифат маркази, темурийлар тарихи музейи билан ҳамкорликда тадбирлар ўтказиш;

—интернет орқали ахборотлар олишда кўмаклашиш.

Мустақил билимни эгаллашдан кўзланган мақсад бу биринчидан, ҳар томонлама чуқур билимга эга бўлиш натижасида жамиятдаги ижтимоий — сиёсий муҳит янада яхшиланади, янги шахс баркамол инсонлар вужудга келади, иккинчидан, мустақил билимга эга бўлган кишиларнинг жамиятда ўз ўрнини топиш жараёни тезлашади, учунчидан, мустақил билимнинг амалга ошиши салоҳиятида элу—юртнинг моддий — маънавий, ёшларнинг аҳил фойдаланишида катта аҳамиятга эгадир.

Хуллас, мустақил билимни эгаллаш йўлида белгиланган вазифаларнинг амалга оширилиши баркамол шахснинг ва шу тариқа онгли жамиятнинг шаклланишига, яъни янгича онг ва тафаккурга эга, маънавияти юксак бўлган шахсларнинг камол топишига олиб келади.

Назорат саволлари:

1. Олий таълим давлат таълим стандартида талабаларнинг мустақил билимига қўйиладиган талаблар.
2. Мустақил билимни шакллантиришнинг асосий турлари.
3. Мустақил билим олишнинг олий таълимдаги ўрни.
4. Мустақил таълимни ташкил қилишда ўқитувчининг асосий вазифалари.

Таянч сузлари:

Олий таълим, давлат таълим стандарт, мустақил билим, жараён, мустақил билим

Адабиётлари:

1. Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
2. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
3. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д: Феникс, 2002. - 544 с.
4. Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.

18- МАВЗУ

ОЛИЙ МАКТАБ ФАОЛИЯТИНИ РЕЖАЛАШТИРИШ ВА УНИНГ ТУРЛАРИ

Режа:

18.1 Олий таълимнинг мақсади Республикамизнинг ижтимоий-иқтисодий фаолияти.

18.2 Олий таълим тизимида иқтисодий ислохотлар олиб боришнинг аҳамияти ва муаммолари.

18.3 Олий таълим тизimini молиялаш истиқболлари.

18.4 Олий таълим муассасаларида маркетинг фаолияти истиқболлари.

18.1 Олий таълимнинг мақсади Республикамизнинг ижтимоий-иқтисодий фаолияти

Ўзбекистоннинг бозор иқтисодиётига ўтиш йўлидаги саъй-ҳаракати давлат ва жамиятнинг барча соҳалардаги, шу жумладан, таълим тизими фаолиятидаги чуқур ислохотлар билан боғлиқ. Олий таълимни қайта тузишнинг самарадорлиги, олий таълим муассасаларининг аҳамияти фақат аجدодларнинг турли фаолият соҳасидаги тажрибаларини тўпловчи ва жамиятнинг янада ривожланиши учун пухта замин ҳозирловчи муассаса сифатида тан олинishi билангина эмас, балки уларнинг самарали фаолият кўрсатиши учун зарур ресурсларни бунёд этиши билан ҳам белгиланади. Олий таълим муассасаларининг ташкилий-бошқарув асосларини ўзгартириш олий таълим иқтисодини қайта қуриш билан ёнма-ён кетмоқда. Молия-кредит воситаси амал қилишининг ўзига хос томонларини тадқиқот этиш, олий таълим муассасаларининг иқтисодий ривожланишини таъминлаб беради.

Олий таълим тизимида иқтисодий ислохотлар олиб бориш, янги авлодда инсоният ривожининг барча босқичларида тўпланган тажрибани мустаҳкамлаш ва маданият, фан-техникани, умуман, жамиятни янада ривожлантириш учун даъват этилган. Ислохотлар ўзига хос қонуниятларга мувофиқ фаолият юритади ва бевосита ижтимоий-иқтисодий ҳамда сиёсий шароитлар таъсири остида ривожланади.

Ўзбекистон Республикасида олий таълим тизими бўйича амалга оширилаётган ислохотлар доирасида олий таълимни маблағ билан таъминлашни тубдан яхшилашга йўналтирилган махсус тадбирлар амалга оширилмоқда. Долзарб аҳамиятга эга бўлганлари қуйидагилардир:

- таълим муассасаларининг маблағ билан ўзини-ўзи таъминлашини ривожлантириш;

- узлуксиз таълим ва ходимлар тайёрлаш тизimini моддий жиҳатдан қўллаб қувватлашда хомийлар ва валантёрлик хусусиятини юзага чиқариш;

- таълим муассасаларининг даромадини фаолиятнинг тадбиркорлик, маслаҳатчилик, экспертиза, нашрлик, ишлаб чиқариш, илмий-тадқиқот ва

бошқа ҳақ тўлов асосидаги турлари ҳисобига даромадини оширишни таъминлаш;

-республика фуқароларига таълим кредитлари бериш ва уни кейинчалик оқилона қоплаш усулини такомиллаштириш;

-таълим ва мутахассис ходимлар тайёрлаш соҳасига йўналтирилган республика бюджетети ажратмасини босқичма-босқич ошириб бориш;

-мутахассис кадрлар тайёрлаш тизимини молиялашнинг турли хил (бюджетдан ва бюджетдан ташқари манбалардан) таъминлаш усулини жорий этиш.

18.2 Олий таълим тизимида иқтисодий ислохотлар олиб боришнинг аҳамияти ва муаммолари

Олий таълим тизимидаги юқорида фикр этилган ислохотлар ўз самарасини тизимда илмий ва иқтисодий мустақиллик тўла қўлга киритилган ҳолдагина эришилади. Кўп хорижий давлатларда айнан шу эркинликнинг таъминланганлиги эвазига олий таълим тизимида салмоқли ютуқларга эришилган. Масалан, Буюк Британияда 95 фоиз олий ўқув юртлари ўз- ўзини мустақил ҳам ижтимоий, ҳам иқтисодий, қолаверса ҳам сиёсий тарафлама бошқариш (мустақил) ваколатини олган. Шу қаторда улар ўз мажбуриятларини ҳам тўла- тўқис амалга оширадilar. Буюк Британиянинг Оксфорд, Манчестер, Глазго каби етук олий таълим муассасалари ўз имиждларини сақлаш мақсадида ҳар йили ўнлаб катта лойиҳалардан бирини, яъни 2002- йил Оксфордда АҚШдан ташриф буюрган талабалар шартнома тўловлари миқдорини ошириш эвазига, қолоқ давлатлар бўлмиш Сомали, Эфиопия, Чад, Жазоирдан 300 нафар иқтидорли талабаларни бепул таълим олишларини мисол қилиб келтириш мумкин. Бу ҳам таълим соҳасидаги иқтисодий ислохотларнинг ҳаётга тадбиқ этилганидан далолат беради. Республикамизда ҳам олий таълим тизимида ислохотлар амалга оширилмоқда. Аммо уларнинг ҳаммаси ҳам ўзининг ижобий натижасини бераётгани йўқ. Масалан, кредит бериш тизими (Таълим кредити)ни олиб қарайдиган бўлсак, аҳолининг бу кредитга қизиқиши жуда паст даражада. Чунки хали ҳам таъмагирлик, сарсонгарчилик, молиявий таъминланмаганлик холлари афсус жуда кўп учрамоқда.

Энди бевосита иқтидорли талабаларни бепул таълимларини мисол қилиб келтириш мумкин. Бу ҳам таълим соҳасидаги иқтисодий ислохотларнинг ҳаётга тадбиқ этилганидан далолат беради. Республикамизда ҳам олий таълим таълим тизимида амалга оширилган ислохотлар билан бир қаторда тўсик бўлаётган, вазифаларни бажаришга халақит бераётган салбий омилларга тўхталсак:

1. Олий таълим тизимида хали ҳам боқимандалик, фикрнинг қотиб қолиши кайфияти мавжудлиги;

-республика бюджетдаги тақчиллик (лекин бу мавзунини ривожланган мамлакатлар олий таълим муассасалари нуқсон деб билмайдilar) ;

-олий таълим тизимидаги қолаверса олий таълим муассасалари раҳбарияти, ходимлари, профессор ўқитувчиларининг замонавий таълим йўналишини ишлаб чиқишга хали тўлиқ тайёр эмаслиги;

-республика чекка ҳудудларида ёшларга замонавий таълим олишга нафақат шарт-шароит, балки имкон йўқлиги;

- ишлаб чиқариш корхоналари, муассаса ва ташкилотлар билан олий таълим муассасаларининг узвий боғланмаганлиги;

- шартнома тизими бўйича таълим олишнинг маъқул услуби ишлаб чиқилмаганлиги;

- таълим муассасаларидаги профессор ўқитувчилар ижтимоий-иқтисодий аҳволининг паст даражадалиги;

- таълим муассасаларининг тўлиқ ўз-ўзини қоплаш дастури ишлаб чиқилмаганлиги.

- юқоридаги муаммолар оқибатида талабаларнинг тўлиқ олий билимга эриша олмаётганлиги.

Олий таълим муассасаларининг молия ресурслари иккита манбадан ҳосил бўлади: давлат бюджет ва бюджетдан ташқари маблағ.

Бюджет ҳаражатларини ҳисоблашда талабалар қабул қилиш гранти; талабалар миқдори; таълим муассасаси моддий-техникавий негизининг ҳажми асос қилиб олинади. Профессор - ўқитувчилар таркиби ва тегишли маош фондини белгилаш учун битта ўқитувчига белгиланган талаба сони кўрсаткич сифатида фойдаланилади.

Давлат бюджети маблағи ҳисобидан молиялаштирилган тармоқларда иқтисодий ислохатларни чуқурлаштириш, молиялаштириш механизмини такомиллаштириш, бюджет маблағларидан самарали ва ўз ўрнида фойдаланиш учун Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси «Бюджет ташкилотларини молиялаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида» (1999 йил, 414-рақамли) қарор қабул қилди. Унда қуйидагиларни кўзда тутувчи янги тартиб белгиланди.

- бюджет ташкилотлари раҳбарларининг бюджет маблағларидан тежаб, самарали ва ўз ўрнида фойдаланиш, бюджет интизомини мустаҳкамлаш бўйича мустақиллигини кенгайтириш ва маъсулиятини ошириш;

- мавжуд маблағларни улардан фойдаланиш самарадорлигини юқори даражада оширишга эришиш мақсадида турлича қўллаш учун имконият яратиш ва бюджет ташкилотларини молиялаш механизмини соддалаштириш;

Олий таълим муассасаларининг бюджетдан молиялашнинг меъёрий негизи «Таълим тўғрисидаги» қонун, «Олий таълим ҳақидаги қоидалар» ва «Олий таълим муассасаси ҳақидаги наъмунавий қоидалар»да кўрсатилган бўлиб, улар олий таълим муассасаси ички молия оқими, ҳаражатлар меъёри ва раҳбарият ҳуқуқини ташкил этиш айрим масалаларини тартибга солади.

Олий таълим муассасасини молиялаш учун маблағ давлат тузилмалари (давлат маблағи)дан, корхона ва яқка фуқаролар (давлатга алоқадорсиз маблағ)дан келиши мумкин. Олий таълим муассасаси бюджет тизимининг ягоналиги ҳуқуқий негиз ягоналиги, таснифлашнинг ягона тизимидан

18.3 Олий таълим тизимини молиялаш истиқболлари

Фойдаланиш, ҳужжатлар, ҳисобот ва режали шакли бир хиллиги, умумий бюджет тузиш учун бошқарув босқичлари бўйича зарур статистик ҳисобот такдим этиш билан таъминланади.

Даромадлар олий таълим муассасаларида турли хил ташкилот ва жнсмоний шахслар томонида муассаса бўлимларига ва раҳбарларга келиб тушиши мумкин. Бунда даромадларнинг мақсадли йўналиши кўрсатилиши шарт ҳисобланади. Молиялашнинг айримлари давлат томонидан амалга оширилса, айримлари алоҳида тижорий шахслар томонидан йўлга қўйилиши мумкин.

Стратегик режаларни молиявий таъминлаш, яъни ўз мақсадини ишлаб чиқариш, ўз вазифасини адо этишни амалга оширишга олиб келувчи ҳаракатлар ва қарорлар мажмуи олий таълим муассасаси бюджет тизими (даромад ва ҳаражат ягона рўйхати)ни ишлаб чиқаришда марказий вазифа ҳисобланади. Стратегик режалаш-олий таълим муассасаси келажagini стратегик олдиндан кўра билиш, ташқи муҳитга мослашиш, олий таълим муассасаси ички ташкил этилиши. Ресурсларнинг йўналишини қисқа муддатли тадбирлар ёки стратегик режани амалга ошириш йўналиши белгилар экан олий таълим муассасаси бюджет тизимида ҳар қандай ҳолда ҳам кўзда тутилади:

- молиялаш манбаини ошириш ва режалаштириш (диверсификация);
- мавжуд ресурслардан янада самарали фойдаланиш, жорий ҳаражатлар тузилмасини такомиллаштириш;
- ресурсларни ҳам қисқа муддатли юқори фойда кетирувчи лойиҳаларга, ҳам узоқ муддатли стратегик дастурларга инвестициялаш;
- олий таълим ҳаражатларини қисқартириш ва ресурсларни тежаш ҳисобига уларни камайтириш;
- самарадорликни ҳисоблашда ташқи омиллардан фойдаланиш;

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида олий таълим муассасаси ресурсларини бошқариш мураккаб вазифалардан биридир. У олий таълим муассасаси активлари ва баҳолаш тамойилларини ишлаб чиқишни, уларни инвентаризациялаш, моддий техника негизини аниқ тасаввур этиш, олий ўқув юрт ресурсларидан мақсадли ва самарали фойдаланишни талаб этади.

Олий таълим тизимида маркетинг фаолиятига эътибор берадиган бўлсак, маркетингнинг алоҳида услубига гувоҳ бўламиз. Умуман оладиган бўлсак, маркетинг тизимида истиқбол - бозорни атрофлича ўрганишнинг асосий ва якуний босқичидир. Унинг асосий натижаларига иқтисодий дастур асосланади.

18.4 Олий таълим муассасаларида маркетинг фаолияти истиқболлари

Республикада кечаётган ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар шароитида меҳнат бозорининг шаклланишида мутахассислар тайёрлаш, ишга жойлаш ва бандлиги жараёнини давлат бошқаруви воситалари айниқса аҳамиятли бўлиб қолади.

Мазкур муаммоларни мутахассисларга талабни истиқболли тизимни тузиш, ишлаб чиқариш талабини ҳисобга олиб, «Буюртмалар портфели»нинг шаклландирилиши, бу талабнинг талабаларнинг олий таълим муассасалари, касблар бўйича миқдори билан мутаносиблиги, давлат иқтисодиётининг бошқариш тизимига уйғунлашган маркетинг хизмати ишини жонлантириш, иқтисод турли тармоғи бўйича олий ва ўрта махсус маълумотли мутахассислар тайёр ҳолида асосий нисбатларни ишлаб чиқишни ҳал этади.

Таълим соҳасида маркетинг тадқиқотлари олиб боришда қуйидагиларни белгилаш зарур:

- таълим бозори талабини;
- таълим соҳасида хизматнинг муайян йўналишлари ва уларга талабни;
- таълим муассасасининг моддий-техника, молия, нисбий негизини;
- ишлаб чиқаришга бўлган эҳтимолий мўлжални;
- хизмат ва товарлар қиймати, улардан келадиган фойдани баҳолашни;
- бюджетдан ташқари фонд шаклланишида қатнашувчиларни;
- ҳомийларни.

Туман, шаҳар миқёсида шундай хизмат кўрсатувчилар мавжудлигини; иқтисоднинг маҳаллий ўзига хослигини; муайян ҳудудларда истиқомат қилувчилар эҳтиёжини; истиқомат қилувчилар асосий тойифасини ҳисобга олиш, шунингдек, олий таълим муассасалари ишлаб чиқарадиган ёки кўрсатадиган товар ва хизматлар сотилиши ҳажмини белгилаш (истиқболи) зарур.

Маркетингни муваффақиятли ўтказиш учун қуйидагиларни ўрганиш зарур: истиқболланувчи фаолият бўйича маҳаллий матбуот, китоблар, проспект, каталог, журналлар, реклама материаллар, теледастур, бошқа таълим муассасаларининг тажрибасини, шунингдек, бўлғуси миждозлар билан суҳбат ўтказиш ва информация тадбирларига қатнашиш.

Олий таълим тизимида маркетинг фаолияти мунтазам суратда фаоллик кўрсатиш, ҳаракат қилиш, хизмат ва сотувнинг муваффақиятли ўсувини таъминлаш учун талабга тезлик билан жавоб беришни, демак, бюджетдан ташқари маблағни жалб этиш ва фойдаланиш масаласини самарали ечимини талаб этади.

Кейинги йилларда мутахассис ҳодимларга бўлган талаб кескин ошди, лавозим, сифат ва миқдор кўрсаткичлари ўзгарди, уларни олий маълумотли мутахассислар билан алмаштириш зарурияти юзага келди, ишга қабул қилувчилар кўп ҳолларда тегишли тарзда дипломга эга эмас, балки ходимнинг ишни қай даражада билиши, касбий маҳоратига эътибор бермоқдалар. Бу халқ хўжалигининг барча соҳалари бўйича халқаро даражадагига мос келадиган билимга эҳтиёж пайдо бўлди деганидир. Ваҳоланки, кўпгина олий таълим муассасалари меҳнат бозори эҳтиёжи ва бозор талабларига жавоб бера олмайди. Натижада мутахассисларнинг бир қисмига қўшма, хусусий, чет эл ва мамлакатимиздаги бошқа корхоналарда мутлақо талаб йўқ. Олий таълим муассасаларида мутахассисларни параллел тайёрлаш кузатилмоқда. Бу тажрибадан маълумки республикада

ишсизликнинг ошишига олиб келади. Булар барчаси олий таълим тизими обрўсини туширмоқда, мутахассислар тайёрлаш сифатига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Бу вазиятни ўзгартириш учун, яъни олий маълумотли мутахассислардан фойдаланиш учун қуйидагилар алоҳида аҳамият касб этади:

- олий таълимни янгича ихтисослаштиришнинг (магистратура ва бакалаврият таълим йўналишини ихтисослари рўйхати) олий маълумотли мутахассислар билан алмаштирилиши лозим бўлган лозимдорликка мос келиши;
- даражасини, яъни мамлакат халқ хўжалиги тармоқларидаги лавозимлар билан мутахассислар етиштириш мутаносиблигини белгилаш;
- умумий талабларга мувофиқ олий маълумотли мутахассислар билан таъминланганлик, яъни тармоқ меёрларини ишлаб чиқариш янги тавсифловчисида қабул қилинган таълим йўналишлари бўйича умумий ва қўшимча талабларни аниқлаш;
- тармоқ кенгайиши ва меҳнат мураккаблигини сифат жиҳатдан такомиллаштириш билан боғлиқ мутахассисларга талабни аниқлаш. Бунда, албатта қуйидагилар эътиборга олинishi керак;
- уларнинг турли сабабларга кўра ишдан кетиши - авлодлар алмашиши, табиий кетиш, миграция, ходимлар кўнимсизлиги ва б.
- олий таълим муассасалари, минтақалар йўналишлар (олий таълим ихтисосликлари бўйича бакалаврият ва магистратура) бўйича талабалар қабул қилишнинг талаб билан мос келиши, яъни олий таълим ҳар бир йўналиши бўйича талабнинг таснифловчи, тавсифловчи ва давлат стандартига мос келиши.
- олий маълумотли мутахассисларга истиқболдаги талабни белгилаш бўйича тармоқ методикасини яратиш.

Кадрлар тайёрлаш миллий дастурида кўзда тутилган таълим хизмати мониторинги ва талаб истиқболи моддий ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳада юқори малакали ходимлар етиштириш ҳамда қайта етиштириш - мутахассисларга бўлган талабни ўрганишни тақозо этувчи вазифа, яъни:

- республика, вилоят, иқтисод тармоғи ва ижтимоий инфратузилма, олий таълим йўналиши (ихтисослиги)да;
- малака даражаси (бакалавр, магистр) ва таълим (олий таълим муассасаларини тугатгандан сўнгги) бўйича тадқиқотнинг қуйидаги методикаларидан фойдаланиб:
- ижтимоий тадқиқот;
- Ўзбекистон Республикаси ва чет эллардаги таълим хизматини таққосий, қиёсий таҳлили, кадрлар тайёрлаш бўйича олий таълим муассасалари имконини ўрганиш(мавжуд меёрларга мосланган таълим миқдорий ва спектрал йўналишлари);
- техник - иқтисодий кўрсаткичлар ва бозор конъюнктураси билан мос ҳолда ходимларга бўлган талабни истиқболли моделлаштириш;
- меёр ва меёрийлик асосида ходимларга бўлган талабнинг истиқболи;

- олий таълимнинг аҳволи ва ривожининг мониторинг тизимини ишлаб чиқиш;
- аҳоли бандлигини истиқбол асосида ходимларга бўлган талабини ўрганиш;
- тегишли олий маълумот олишга бўлган аҳоли талабини қондириш имкониятларини белгилаш;
- моддий ишлаб чиқариш ва ижтимоий соҳада ходимларга бўлган талабнинг алоҳида қонуниятларини ўрганиш.

Бу республика иқтисодини юқори малакали мутахассисларга бўлган талабини қондириш имконини беради.

Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимидаги камчилик ва ютуқларни юқорида алоҳида алоҳида кўриб чиқдик. Лекин улардан ҳозирда тизимда хулосалар қилиндими деган савол туғилади. Албатта талайгина ишлар қилинди. Қонунчиликда салмоқли ютуқларга эришилди. Айнан ривожланган давлатлар олий таълим тизимларидан қолишмайдиган дастурлар малакали кадрлар тайёрлашга замин яратди. Жуда кўп иқтидорли ёшлар ўз таълим босқичларини чет эл нуфузли олий таълим муассасаларида давом эттирмоқдалар. Бу бир томондан ютуқ деб кўрилса, у ҳолда савол туғилади, нега ёшлар бизнинг олий таълим даргоҳларимизда тегишли билимга эга бўла олмайдилар? Бу мулоҳазали масала ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимининг узвийлигини, давомийлигини сақлаш мақсадида чет эл университетларига йўлланма бермоқда.

Таълим тизимини иқтисодий такомиллаштириш мақсадида турли хил сервисларга, ишлаб чиқариш соҳаларига, қўшимча даромад манбаларига қўл урилди.

Тўғри, иқтисодий ривожланиш соҳасидаги шартнома тизимимизда камчиликлар етарли. Бу юз ўгириб бўлмайдиган ҳақиқат. Аммо буларнинг ҳаммаси мамлакатда иқтисодий барқарорлик сақланиб турган вазиятда ўз жавобини топади. Демак, якуний хулосага келадиган бўлсак, ютуқ ва камчиликларимиз устида тинимсиз ишласак, таълим иқтисодиётида такомиллашган тизимга эриша оламиз.

Назорат саволлари:

1. Олий таълимнинг мақсади - Республикаимизнинг ижтимоий-иқтисодий фаолияти.
2. Олий таълим тизимида иқтисодий ислохотлар олиб боришнинг аҳамияти ва муаммолари.
3. Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида олий таълим муассасаси ресурсларини бошқариш.
4. Олий таълим тизимини молиялаш истиқболлари.
5. Олий таълим муассасаларида маркетинг фаолияти истиқболлари.

Таянч сўзлари:

Олий таълим, меҳнат, тарбия, назарияси, таълим тизим

Адабиётлар:

1. Беспалько В.П. Некоторые вопросы педагогики высшего образования. - Рига, 1972.
2. Смирнов С.Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр "Академия", 2001. - 304 с.
3. Педагогика и психология высшей школы: Учебное пособие. - Ростов н/Д: Феникс, 2002. - 544 с.
4. Основы педагогики и психологии высшей школы / Под ред. А. В. Петровского. - М., 1986.

ТЕСТ САВОЛЛАРИ

1) “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури” тўғрисида қонун қачон қабул қилинган?

- а) 1992 йилда
- в) 1997 йилда
- с) 1989 йилда
- д) 1996 йилда

2) Олий таълим муассасаларига талабалар қабул қилиш қандай олиб борилади?

- а) давлат грантлари негизида ва пуллик-шартномавий асосда амалга оширилади
- в) давлат грантлари негизида
- с) пуллик-шартномавий асосда амалга оширилади.
- д) барчаси тўғри

3) Олий мактаб педагогикаси бу...

- а) илмий билимларнинг яхши шаклланган катта назарий ва амалий материалларни ўз ичига олган тармоғига айланди
- в) тарбиянинг ривожланиши масалаларини ижтимоий ҳодиса сифатида тадқиқ этувчи педагогик билимлар тармоғидир
- с) у илғор педагогик ғояларнинг салбий педагогик ғояларга қарши курашиш тарихини, ҳукмрон табақаларнинг демократияга қарши сиёсатини очиб ташлайди
- д) барчаси тўғри

4. ... - ақли заиф болаларни тарбиялаш масалаларини ўрганади

- а) олигоференопедагогика
- в) мактабгача тарбия
- с) умумий педагогика
- д) олий мактаб педагогикаси

5. ... - кўр болаларни тарбиялаш масалаларини ўрганади

- а) олий мактаб
- в) тифлопедагогика
- с) олигоференопедагогика
- д) барчаси тўғри

6 ... - қар болаларни тарбиялаш масалаларини ўрганади

- а) олигоференопедагогика
- в) тифлопедагогика
- с) сурдопедагогика
- д) дидактика

7. Олий мактаб педагогикасига берилган тўғри изоҳни топинг?

а) шахс камолотини таъминлаш, унинг интеллектуал, маънавий-ахлоқий ҳамда жисмоний жихатдан ривожлантириш ва дунёвий билимларини ошириш

б) мактаб ёшидаги болаларни тарбиялаш ва уларга таълим бериш масалаларини ўргатиш

с) мактабгача таълим ёшидаги болаларни тарбиялаш, уларни интеллектуал, маънавий-ахлоқий ва жисмоний жихатдан камолотга етказиш масалаларини ўргатиш

д) тўғри жавоб йўқ

8. Олий мактаб педагогикаси қайси фанлар билан узвий боғлиқ?

а) Фалсафа, Иқтисод

б) Этика, Физиология

с) иккала жавоб ҳам тўғри

д) Тўғри жавоб йўқ

9. Қайси жавоб вариантида педагогика фанлари тизими тўғри кўрсатилган?

а) умумий педагогика, мактабгача таълим педагогикаси, коррекцион (махсус) педагогика; сурдопедагогика, тифлопедагогика, олигофренопедагогика ва логопедия;

в) умумий педагогика, мактабгача таълим педагогикаси, коррекцион (махсус) педагогика, методика, педагогика тарихи, таълимни бошхариш, ижтимоий педагогика ва бошқалар;

с) умумий педагогика, ижтимоий педагогика, касб таълими;

д) умумий педагогика, методика, таълимни бошхариш; ахлоқ-тузатиш педагогикаси;

10. Мазкур ғоя қандай тушунча моҳиятини ёритади: «... шахсни тарбиялаш, унга муайян йўналишларда чуқур, пухта илмий билимларни беришга йўналтирилган педагогик жараённинг ички моҳияти, алоқа ва қонуниятларини махсус текшириш ва билиш усуллари бўлиб, улар асосида муаммони ижобий ҳал этишга ёрдам берувчи тамойиллари, объекти ва субъектив омиллари аниқланади»?

а) педагогик илмий-тадқиқот методларининг;

в) таълим назариясининг;

с) тарбия назариясининг;

д) педагогик фанлар тизимининг;

е) педагогика фани вазифаларининг.

11. Шахснинг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга индивидуал хусусиятларига берилган тўғри таърифни белгиланг:

а) шахс ривожланишидаги умумийлик;

в) шахс ривожланишидаги ўзига хослик;

- с) тарбия жараёнини амалга ошириш;
- д) ўқувчиларнинг ёш ва педагогик-психологик хусусиятларига асосланиш;

12. Нима учун V-VII баъзи ўқувчиларнинг ўзлаштириши ва интизоми сусаяди?

- а) синф раҳбари ва ўқитувчилар уларга бошланғич синфдагинга караганда кам эътибор беради;
- в) ўқувчилар ўқишнинг янги талаблари ва шароитига ўрганмаган ёки тайёр эмаслар;
- с) бошланғич синф ўқувчилари ривожланишида V синфда ўқиш учун зарур бўлган масалаларга эътибор берилмаган;
- д) мазкур даврда ўқувчиларнинг ривожланиши уларнинг ёш хусусиятларига боғлиқ

13. Кузатувчанлик қобилияти- бу

- а) ўқитувчининг тарбияланувчи ички дунёсига кира олиш қобилияти
- б) билимини намоён этиши
- с) жамоани бошқара олиши
- д) тўғри жавоб йўқ

14. Нутқ қобилияти – бу

- а) нутқ, ёрдамида, шунингдек имо-ишора воситасида ўз фикр ва туйғуларини аниқ ва равшан ифодалаш қобилиятидир.
- б) билимини намоён этиши
- с) жамони бошқара олиши
- д) тўғри жавоб йўқ

15. Ташкилотчилик қобилияти – бу

- а) ўқувчилар жамоасини уюштириши, ўқувчиларнинг муҳим вазифаларни ҳал этишга руҳлантириш, ўз ишини тўғри уюшганлигини назарда тутади.
- б) билимини намоён этиши
- с) жамоани бошқара олиши
- д) тўғри жавоб йўқ

16. Педагогик қобилият – бу

- а) қобилият турларидан бири бўлиб, кишининг педагогик фаолиятга яроқлилигини ва шу фаолият билан муваффақиятли шуғуллана олишини аниқлаб беради.
- б) истедодин намоён қила олиши
- с) кишининг етакчилик қилишини англатади
- д) тўғри жавоб йўқ

17. «Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида»ги қарори қачон қабул қилинган?

- а) 1999 йилнинг 16 августда қабул қилинган
- в) 1997 йилнинг 29 августда қабул қилинган
- с) 1989 йилнинг 12 ноябрда қабул қилинган
- д) 1999 йилнинг 5 майда қабул қилинган

18. ...деб муайян жамиятда ижтимоий тарихий жараёнда таркиб топган маълум тамойиллар асосида бажариладиган ҳамда бир-бири билан боғланган барча типдаги ўқув-тарбия муассасаларининг йиғиндисига айтилади ?

- а) таълим дастурлари
- в) Таълим тизими
- с) Самарали таълим
- д) педагогик муассасалар

19. «Таълим тўғрисида»ги қонун қачон қабул қилинган?

- а) 1989 йил 29 ноябр
- в) 1992 йил 12 апрел
- с) 1997 йил 29 май
- д) 1997 йил 29 август

20. ...жадвал, расм, суръат, модел, фотосуратлар билимни пухта ўзлаштиришини таъминлайди ?

- а) таълим воситалари
- в) объектлар ҳақида
- с) ўрганилаётган воқеа
- д) технология

21. ...-сўзи илк бор немис педагоги Волфганг Ратхе(1571-1635) асарларида ўқитиш санъати сифатида ифодаланади ?

- а) миллий дастур
- в) таълим жараёни
- с) дидактика
- д) билим

22. ...-нарса ва ходисалардаги тафовут ҳамда ўхшашликни, тенглик ва нотенгликни топа олишга йўналтирилган фикрлаш операцияси демакдир ?

- а) Таққослаш
- в) Индуктив тафаккур
- с) Дедуктив хулоса
- д) Анализ синтез

23. Ўзбекистон Республикасида олий ўқув юртларининг нечта турлари белгиланади?

- а) 3
- в) 4
- с) 2
- д) 5

24. Олий таълим нечта босқичга эга?

- а) 3
- в) 4
- с) 2
- д) 5

25. Мамлакатимизда қачондан бери ОТМига тест синовлари орқали итимой ҳақиқатликни таъминлайдиган ва иқтидорли ёш авлодларни саралаш жараёнида йўл кўядиган абитуриентларни саралаш ўтказила бошланди ?

- а) 1994
- в) 1992
- с) 1993
- д) 1991

26. Магистратура бу-?

а) аниқ ихтисослик бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, бакалавриат негизида камида икки йил давом этадиган олий таълим.

в) ўрта ихтисослик бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, бакалавриат негизида камида икки йил давом этадиган олий таълим.

с) мутахассисликлар йўналиши бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, таълим муддати камида 4 йил давом этадиган таянч олий таълим.

д) мутахассисликлар йўналиши бўйича фундаментал ва амалий билим берадиган, таълим муддати камида 3 йил давом этадиган таянч олий таълим.

27. Қайси қаторда «Метод» сўзини таърифи тўғри келтирилган?

- а) «Метод» сўзи грекча бўлиб, тадқиқот усули, йўл демакдир
- в) «Метод» сўзи юнонча бўлиб, фалсафий луғатда мақсадга эришиш усули
- с) Метод ўқув - таълим жараёнининг негизи

28. .... таълим жараёнида ўқув-тарбиявий мақсадга эришишда педагог ва талабалар фаолиятини ўзаро боғловчи усул, йўл. Бу қоида куйидаги тушунчаларнинг қайсисига тўғри келади?

- а) Метод
- в) Педагогик фаолият
- с) Таълим-тарбия

29. .... бу инсон шахсини, унинг дунёқарашини, ишончини, онгини, хулқини шакллантиришга бўйсундирилган чексиз масалаларни ечиш жараёнидир. Тўғри жавобни топинг.

- а) Педагогик фаолият
- в) Тарбиялаш технологияси
- с) Дидактика

30. Педагогик фаолиятнинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат?

- а) Мунтазам ўзгарувчан, янгиланувчан, ривожланувчанлиги
- в) Тарбияловчи, ривожлантирувчи, сафарбарлик
- с) Ривожлантирувчи, сафарбарлик, янгиланувчан

31. “Интерактив” қайси тилдан олинган ва нима маънони билдиради?

- а) Инглизча сўздан олинган бўлиб, “ўзаро ҳаракат қилмоқ” маъносини билдиради.
- в) Грекча сўздан олинган бўлиб, “ўзаро ҳаракат қилмоқ” маъносини билдиради.
- с) Юнонча сўздан олинган бўлиб, “ҳаракат қилмоқ” маъносини билдиради.

32. Идентификацияланган ўқув мақсадларини ишлаб чиқиш, ўқув мақсадлари таксономияси, ўқув мақсадларини назорат (тест) топшириқларига айлантириш, мақсадга эришиш усуллари, эришилган ўқув мақсадларини баҳолашлар қуйидагиларни қайси бири таркибига кирада?

- а) Педагогик технология
- в) Тарбиялаш технологияси
- с) Интерфаол метод

33. Педагогик фаолиятнинг қандай турлари мавжуд.

- а) таълим берувчи, ривожлантирувчи, тарбияловчи, сафарбарлик, тадқиқотчилик, ташкилотчилик
- в) таълим берувчи, ривожлантирувчи, тарбияловчи
- с) Ўзгарувчан, тадқиқотчилик, ташкилотчилик

34. Технологик ёндашув нима?

- а) Режалаштирилган натижани амалга ошириш имконини берувчи конструктив, кўрсатмали схемада ўз ифодасини топади
- в) Таълим жараёнининг негизи бўлиб, таълимда режалаштирилган мақсадни охирги хулосага боғловчи таркибий қисм.
- с) Таълимнинг мақсад, мазмун, шакллар воситалар тизимини аниқлашга ёрдам беради.

35. Методика билан «педагогик технология» тушунчаларини изоҳи қайси жавобда кўрсатилган?

- а) Методика–ўқув жараёнини ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар мажмуаси
- в) Педагогик муваффақиятни кафолатлай оладиган ўқувчи шахсини шакллантириш жараёнининг лойиҳалаш ташкилий–педагогик муолажалар мажмуаси
- с) Педагогик технология методиканинг таркибий қисмига киради
- д) Фақат А ва Б жавоблар тўғри

36. Педагогик технологияларни қаноатлантирадиган мезонлар нималардан иборат?

- а) Изчиллик
- в) Бошқарувга асосланганлик
- с) Самарадорлик
- д) Жавобларнинг барчаси тўғри

37. Анъанавий таълимда ўқувчининг бош вазифаси нималардан иборат?

- а) Ахборотни қабул қилиш, ёрдам, ахборотни қайта ишламаган ҳолда жавоб бериш
- в) Ўқув топшириқларини ва муаммоли ҳал этишда иштирок этиш, доимо ўз билимини бойитиш, керакли баҳони кўтиш
- с) Ўз билимини мустаҳкамлаш мақсадида сидқидилдан меҳнат қилиш, ўз иқтидорини намоён этиш, ижодий изланиш
- д) Ўзини ва бошқаларини ҳурмат қилиш, ҳамкорликда ишлаш, китобхонлик билан шуғулланиш

38. Таълим жараёнини «Технологиялаш» қандай маънони билдиради?

- а) Ўқитишнинг техник воситалари ёрдамида ташкил этишни билдиради
- в) Таълим мақсадларига эришишда таълим жараёнини ўқитувчининг шахсий маҳоратига боғлиқ бўлмаган ҳолда универсал тарзда лойиҳаланганини билдиради
- с) Ўқув ишлаб чиқариш таълими тушунилади
- д) Ўқитувчи ўқувчи билиш фаолиятининг ташкилий шакллари таълим мазмунига мос ҳолда танлашини билдиради

39. Педагогик технологияни тузилмаси акс этган қаторни топинг?

- а) Тавсифий, илмий, амалий
- в) Концептуал асос, таълим жараёни мазмуни, технологик жараён
- с) Умумпедагогик, предметли, локал
- д) Муаммоли ўқитиш, дастурлаштирилган, табақалаштирилган ўқитиш

40. Педагогик технологиялар устивор методлар бўйича қандай таснифланади?

- а. Табақалаштирилган, дунёвий
- в. Тарбияловчи, демократик
- с. Ўйин, ўз-ўзини ривожлантирувчи таълим
- д. Жавобларнинг барчаси тўғри

41. 1961 йили АҚШда қандай журнал чоп этила бошланди?

- А. «Дастурли таълим» журнали
- Б. «Илғор технологиялар»
- В. «Янги ахборот технологиялари» журнали
- Г. «Педагогик технология» журнали

42. Қандай таснифга кўра педагогик технологиялар: умумпедагогик, хусусий методик, локал турларига бўлинади?

- А. Қўлланиш даражасига кўра
- Б. Фалсафий асосга кўра
- В. Илмий концепциясига кўра
- Г. Таркибий тузилишига кўра

43. Педагогика фанида яна қандай янгилик турларига қизиқиш уйғонганини аниқланг?

- А. Хусусий янгилик
- Б. Шартли, маҳаллий янгилик
- В. Субъектив янгилик
- Г. Ҳамма жавоблар тўғри

44. Педагогик технологиянинг аспекти акс эттирилган қаторни кўрсатинг?

- А. Умумпедагогик, хусусий, методик, локал
- Б. Тизимлилик, самаралик, бошқарувчанлик
- В. Инсонпарварлик, диалектик, методик
- Г. Илмий, тавсифий, амалий

45. ...-сўзи грекча бўлиб, тадқиқот усули йўл демакдир

- а) Метод
- в) педагог
- с) Дидактика
- д) тизим

46. Индуктив методни қўллаш қандай амалга оширилади?

а) одатда талабалар маълумот, ахборотга асосланиб, ўқувчиларнинг фанларни ўзлаштиришларини уларнинг хулқ атвори ва муомалаларидан таъсир кўрсатиш йўллариини белгилаш учун қўлланилади.

б) талабалар маълумот, ахборотга асосланиб, иқтисодий ҳодиса ва

жараёнлар хақида янги гипотезани илгари суриши ёки илгари билдирилган гипотезаларни текшириб кўриши мумкин.

с) талабалар маълумот, ахборотга асосланиб, бир тури бўлгани холда, тадқиқотчининг жиддий тайёргарлик кўришини талаб этади

д) тугри жавоб йук

47. Дарсни тадқиқот методи асосида ташкил қилишнинг таркибий қисмлари неча гуруҳга булнади?.

а) 2

б) 3

с) 4

д) 5

48. Тадқиқот услубининг афзалликлари?

а) Талабани объектив ва мустақил фикр юритувчи мутахассис сифатида шаклланишига ёрдам беради

б) Маълумотлар, далилларга диққат билан ҳисоблашиб ёндашишга ўргатади.

с) Ҳар қандай билим нисбий эканлигини тушунишга ёрдам беради.

д) ҳамма жавоблар тугри

49. Илмий тадқиқот усуллари таркибий қисмлари неча гуруҳга булнади?.

а) 2

б) 8

с) 4

д) 5

50. Дарсни ўтказишда ўқитувчи нималарга эътибор бериши керак?.

а) Маълумотлар, далилларга диққат билан ҳисоблашиб ёндашишга ўргатади.

б) ўқитувчи ўрганиладиган мавзу бўйича далилларни тўплашни талабаларга аввалдан топшириши мумкин.

с) ўқитувчи ўрганиладиган мавзу бўйича тайёргарлик кўришни ахборот, маълумот, далилларни тўплашни талабаларга аввалдан топшириши мумкин.

д) тўғри жавоб йук

51. Технология деганда нимани тушунасиш?.

а) лотинча технос-санъат, махорат, логия-фан

б) инглизча технос-санъат, махорат, логия-фан

с) немисча технос-санъат, логия-фан

д) французча технос-санъат, логия-фан

52. ..-жадвал, расм, суръат, модел, фотосуратлар билимни пухта ўзлаштиришини таъминлайди.

а) Таълим воситалари

- в) объектлар хақида
- с) ўрганилаётган воқеа
- д) Технология

53. ...- Шахс ривожланишининг индивидуал ижодий жараёни билан педагогик жараённинг оммавий репродуктив табиатга эга эканлиги ўртасидаги зиддиятлар.

- а) Субъектив зиддиятлар
- в) Объектив қарама - қаршилик
- с) тизим
- д) ўқув ахбороти

54. Ўзбекистон республикасида олий таълим тизими неча босқичдан иборат

- А) 2
- Б) 3
- С) 4
- Д) 5

55. Бакалавиятура боқичи бу-

А) Пухта таълим бериладиган ва мутахассисларни тайёрлаш йўналтирилган ҳамда ўқиш камида 4 йил булган таънч олий таълим.

- Б) тугалланмаган олий
- С) мутахассис тайёрлаш босқичи
- Д) тўғри жавоб йўқ

56. Ўрта махсус, касб-хунар таълими йўналишига изох беринг.

А) Умумий ўрта таълим негизида ўқиш муддати уч йилган бўлган мажбурий ўрта махсус, касб-хунар таълими узлуксиз таълим тизимидаги мустақил турдир

- Б) 3 йиллик таълим
- С) 2 йиллик таълим

57. Талабаларда тарбия маданиятини шакллантиришда нималарга катта аҳамият бериш керак.

- А) билим, эътикод ва амалий хатти - ҳаракатларга
- Б) мустақил таълимга
- С) Ананавий таълимга
- Д) Тўғри жавоб йўқ

58. Тарбия назариясининг бошқа фанлар билан алоқаси

- А) педогогика, психология, фаласафа, тарих, иқтисод, сиёсатшунослик
- Б) ҳамма фанлар билан боғлиқ
- С) умумкасбий фанлар билан
- Д) Тўғри жавоб йўқ

59. Талабалар ўз-ўзини бошқаришининг асосий мақсади қадай бўлиши керак.

- А) илм ва ҳунар ўрганишга қаратилган бўлиши керак
- Б) мустақил таълимга йўналтирилган бўлиш керак
- С) Ижтимоий онгниривожлантиришга қаратилган бўлиши керак
- Д) Тўғри жавоб йўқ

60. Ушбу фикрлар кимга тегишли «илмлар кўпдир, улар замом иқболи бўлиб, турли фикр ва хотиралар уларга кўшилиб борса кўпаяди. Одамларни илмларга рағбат қилиши, илмларни ва илм ахлларини хурматлаш ўша иқболнинг белгисидир».

- А) Абу Райҳон Беруний
- Б) Фаробий
- С) Алишер Навоий
- Д) Тўғри жавоб йўқ

61. Педагогик қобилиятнинг асосий турлари нечта

- А) 9 та
- Б) 5
- С) 6
- Д) 7

62. Мустақил билим бу-

- А) табиат, жамият, тафаккур ҳақидаги билимга эга бўлиш демакдир
- Б) Интернет орқали таълим олиш
- С) кўшимча адабиётлар билан ишлаш
- Д) Тўғри жавоб йўқ

63. Талабаларда тарбия маданиятини шакллантиришда нималарга катта аҳамият бериш керак.

- А) билим, эътиқод ва амалий хатти - ҳаракатларга
- Б) мустақил таълимга
- С) Ананавий таълимга
- Д) Тўғри жавоб йўқ

64. Талабалар ўз-ўзини бошқаришининг асосий мақсади қадай бўлиши керак.

- А) илм ва ҳунар ўрганишга қаратилган бўлиши керак
- Б) мустақил таълимга йўналтирилган бўлиш керак
- С) Ижтимоий онгниривожлантиришга қаратилган бўлиши керак
- Д) Тўғри жавоб йўқ

65. Ушбу фикрлар кимга тегишли «илмлар кўпдир, улар замон иқболи бўлиб, турли фикр ва хотиралар уларга кўшилиб борса кўпаяди. Одамларни илмларга рағбат қилиши, илмларни ва илм ахлларини хурматлаш ўша

иқболнинг белгисидир».

- А) Абу Райҳон Беруний
- Б) Фаробий
- С) Алишер Навоий
- Д) Тўғри жавоб йўқ

66. Таълимнинг устиворлиги –

- А) таълимнинг ривожланишининг биринчи даражали аҳамиятта эга эканлиги, билим, таълим ва юксак интеллектнинг нуфузи
- Б) таълим сифатини юқорига кўтарилиш
- С) хаммабоб таълим бериш
- Д) тўғри жавоб йўқ

67. Таълим ва тарбиянинг узвий боғлиқлиги бу-

- А) таълим бериш орқали тарбия бериш
- Б) жараённинг ҳар томонлама камол топган инсонни шакллантиришга йўналтирилганлигидир
- С) тарбия бериш орқали таълим бериш
- Д) таълим тарбияга эга бўлган мутахассис тайёралш

68. Педагогик ҳаёл – бу

- А) болаларни фикрини англай олиши
- Б) фикрлар теранлиги
- С) тўғри жавоб йўқ
- Д) кишининг ўқувчилар шахсини тарбиявий томондан лойиҳалаштиришда ўз иш-ҳаракатларининг натижасини олдиндан кўра билишда намоён бўладиган қобилиятдир

69. Таълимнинг устиворлиги –

- А) таълимнинг ривожланишининг биринчи даражали аҳамиятта эга эканлиги, билим, таълим ва юксак интеллектнинг нуфузи
- Б) таълим сифатини юқорига кўтарилиш
- С) хаммабоб таълим бериш
- Д) тўғри жавоб йўқ

70. Педагогик ҳаёл – бу

- А) болаларни фикрини англай олиши
- Б) фикрлар теранлиги
- С) тўғри жавоб йўқ
- Д) кишининг ўқувчилар шахсини тарбиявий томондан лойиҳалаштиришда ўз иш-ҳаракатларининг натижасини олдиндан кўра билишда намоён бўладиган қобилиятдир

Фойдаланилган адабиёти рўйхати

1. Хакимова М.Ф. Касбий педагогика. Ўқув қўлланма.- Т:ТДИУ, 2007.
2. Подласый И.П. Педагогика: Учебник.-М: Высшее образование, 2006.
3. Райзберг Б.А. Психологическая экономика: Учебное пособие.-М: ИНФРА-М, 2005.
4. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования.-М.: “Академия”, 2002.
5. Перегудов Л.В. Саидов М.Х. Олий таълим менежменти ва иқтисодиёти. Ўқув қўлланма.-Т.: “Молия”, 2002.
6. Гозиев Э. Олий мактаб психологияси (республика таълим маркази нашрга тавсия этган) - Тошкент : Ўқитувчи, 1997.
7. Каменская В. Психология общения. - Киев, 2002.
8. Радугин В. Педагогика.Психология. - М.:Владос, 2000.
9. Харламов И. Педагогика. – Минск, 2002.

Ахборот-ресурс манбалар

<http://elkutubbhona.narod.uz>

<http://uz.ref.uz>

<http://uz.ref.uz/search.php?section=231>

<http://ref.uz>

<http://pedagog.uz> www.eduworld.ru

МУНДАРИЖА

Кириш	3-4
1-Мавзу. Олий мактаб педагогикаси фанининг предмети ва методологияси.....	5-9
2-Мавзу. Олий мактаб педагогикасининг моҳияти ва унинг функциялари.....	10-17
3-Мавзу. Мустақил Ўзбекистонда олий таълим.....	18-22
4-Мавзу. Олий мактабда ўқув жараёни ва таълим мазмуни.....	23-28
5-Мавзу. Олий мактаб дидактикаси.....	29-35
6-Мавзу. Таълимда янги ёндошув ва интерфаол методлар.....	36-42
7-Мавзу. Олий мактаб педагогикаси фанининг илмий-тадқиқот методлари.....	43-48
8-Мавзу. Олий таълимда янги педагогик технологиялар.....	49-54
9-Мавзу. Олий таълимда педагогик маҳорат.....	55-59
10-Мавзу. Бўлажак мутахассисларда педагогик қобилиятларни шакллантириш.....	60-68
11-Мавзу. Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури асосида олий мактабни ташкил этиш ва ривожлантиришнинг асосий йўналишлари.....	69-75
12-Мавзу. Кадрлар тайёрлаш миллий модели.....	76-83
13-Мавзу. Узлуксиз таълим тизими ва турлари.....	84-88
14-Мавзу. Тарбия назарияси ва унинг мазмуни.....	89-93
15-Мавзу. Талабаларнинг ўз-ўзини бошқариш.....	94-103
16-Мавзу. Талабаларнинг мустақил таълими.....	104-111

17-Мавзу. Талабаларда мустақил фикрлашни шакллантириш.....	112-118
18-Мавзу. Олий мактаб фаолиятини режалаштириш ва унинг турлари.....	119-126
Тест саволлари	127-138
Фойдаланилган адабиёти рўйхати.....	139
Мундарижа.....	140-141

“Олий мактаб педагогикаси” 5А140901 – Касб таълими
(информатика ва ахборот технологиялари) йўналиши
магистратура талабалари учун ўқув –услугий кўлланма
“Техник таълим педагогикаси” кафедраси мажлисида
(07.02.2011 йил 15– сонли баённома) муҳокама қилиниб,
ТАТУ факултети ўқув-услугий кенгаши томонидан
(14.02.2011 йил 23-сонли баённома) нашрга тавсия этилди.

Тузувчи:

Киличева Ф.Б.

Маъсул муҳарир:

Закирова Ф.М.

Корректор:

Бердиева З.

Босмага рухсат этилди _____
Бичими 60x84^{1/16} . Адади _____
_____ буюртма. Босма табоғи _____

ТАТУ тасарруфидаги «ALOQACHИ» нашриёт-матбаа марказида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Амир Темур кўчаси, 108 уй.

